DE FATTIGE

En sociologisk studie av det ökade antalet fattigvårdstagare under 1820-talet

ROLF STÅL

UPPSALA 1974

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548926_0006

DE FATTIGE

En sociologisk studie av det ökade antalet fattigvårdstagare under 1820-talet

ROLF STÅL

UPPSALA 1974

ISBN 91-7222-081-3
© Rolf Stål 1974

Uppsala Offset Center AB 1974

INNEHÅLL

Förord

Inledning 7
En uppgifts avgränsning 10. Noter 12.

Kapitel 1 *Inringning eller precisering av ett grundläggande material över fattigvårdstagare* 14
Inledning 14. En källas innehåll 15. Paragrafen »de fattige» 16. Fyra rubrikers innehåll i svensk fattigvårdslagstiftning 17. Vanföra – de till arbete odugliga 18. 1766, 1788 och 1811 års förordningar 20. Kungl. kungörelsen den 5 december 1788 22. Kungl. Maj:ts Förnyade förordning angående Hospitals och Barnhus-inrättningarna i riket den 11 december 1766 23. Sammanfattande diskussion kring 1700-talets fattigvårdslagstiftning och tiggeriet som fattigvård 28. Tiggereordningarna av 1642 och 1698 30. Kyrkolagen 1686 22. Husarme, husfattige och fattighus 33. En oförsynt tolkning av dunkelhet i lagstiftningen 34. Om en av sociologins uppgifter och något om studiens motivering 35: Noter 41.

Kapitel 2 *Källkritiska prövningar* 47
En beskrivning av fattigantalets uppgång på 1820-talet 47. Översikt över antalet fattiga i Sverige 1805–1855 48. Hur långt bär materialet och vad säger det som bär? 49. Två sammanställningar 49. Vuxna kvinnor på landsbygden 51. Om vådan att vara oförsiktig 52. Källkritiskt försök att »öppna» materialet 55. Reviderat fattigvårdsmaterial 57. Ytterligare försök att ge materialet innehåll 58. Vanföra backstugu- och inhyseshjon 60. Noter 65.

Kapitel 3 *Utforskandet av fattigvården* 67
Inledning 67. Att konfrontera material från det som skall förklara med det som skall förklaras 69. Fattigvårdsredogörelser rörande fattifvården 71. Direktiv till »berättelsers afgiwande» 74. Betänkande över fattigvården i riket 1839 76. Ett tillägg som ytterligare argument 76. Montgomery och fattigvården 78. Ovilligheten att utnyttja befintligt material 80. Noter 83.

Kapitel 4 *»De fattige» och ökningen av deras antal under 1820-talet* 86
Inledning 86. Kvinnorna bland »de fattige» 87 Kvinnorna bland befolkningen 88. Kvinnorna och deras försörjning 96. Spannmål – fattigvårdsmedel – »de fattige» 99. En lycklig tid – och uppgång av »de fattige» 102. »Allmänt» förbättrat försörjningsläge 106. Några av skördarnas effekter 107. Luckor och stöd och tveksamheter 108. Noter 114.

Kapitel 5 *Fattigvård och socialhjälp.* Några funderingar 117.
Inledning 117. Arbetslöshet och variationer i antalet socialhjälpstagare 118. En lång historia och dess siffermaterial 120. Likt men olikt? 123. En aldrig hållbar parallell? 125. En gammal reaktionär väg? 127. Diskussion 129: Noter 133.

Summary 135.

Källor och litteratur 143.

FÖRORD

Grunden för föreliggande arbete utgörs av en tabell, som förmodligen är det tidigast offentliggjorda materialet över antalet fattigvårdstagare. Detta material kom också att forma de första frågorna. En ökning av antalet understödstagare under 1820-talet syntes märklig men någon specifik analys av fattigvårdstagarna kunde jag inte finna, endast presentationer. Vad hade hänt? Vilka kategorier var det som stod för huvuddelen av denna kraftiga ökning av fattigvårdstagare under 1820-talet och vad var bestämmande för ökningen? Beslutet att betrakta detta material som viktigt och valet att arbeta med dessa frågor, som helt naturligt följde, kom att bestämma karaktären på föreliggande arbete.

Att göra reda i denna primärt ställda problematik kring ett i stort sett obearbetat historiskt material innebar att studien huvudsakligen måste bli empirisk och inte alltför vitt förgrenad. Några försök att införliva den i någon utvecklad teoris generella begreppsram har därför inte vidtagits. När det t.ex. gäller teorier om social förändring blir det inte meningsfullt att låta en studie, som till huvudsaklig del bör betraktas som en tvärsnittsundersökning, användas som stöd för den ena eller den andra teorin. Vad kan en tvärsnittsundersökning säga om någon bestämd princip för social förändring? Rimligen blir ett sådant försök betydelsefullt först sedan likartade studier gjorts av förändringar i antalet understödstagare under senare perioder. Det är bl.a. till följd av denna uppfattning det femte och sista kapitlet — Fattigvård-socialhjälp. Några funderingar — blir mer allmänt resonerande över ett längre tidsperspektiv.

En studie med denna specifika inriktning tangerar dock ofta delproblem inom andra forskningsområden av samhällsvetenskapen. Vissa avsnitt i föreliggande arbete kan således sägas beröra delproblem inom t.ex. organisationssociologi och rättssociologi. Inte heller här har jag diskuterat eller refererat anknytningspunkter, emedan jag sett det som perifert till det jag valt till min huvuduppgift.

Inom rättssociologin t.ex. diskuteras bland annat hur lagars och rättsbesluts faktiska verkningar förhåller sig till intentionerna. Till denna diskussion finns anknytningar i föreliggande arbete. Vad jag valt bort är en diskussion som behandlar möjligheterna att inordna delar av detta arbetet i en bestämd rättssociologisk modell om förhållandet mellan intentioner och praxis ifråga om lagar. En sådan diskussion skulle bli alltför omfattande och ligga alltför långt från mitt huvudintresse. Detta har varit att nå svar på de tidigt ställda frågorna, något jag betraktar som viktigt för en mer övergripande sociologisk analys.

Studiens första kapitel består huvudsakligen av ett försök att precisera det material, som undersökningen utgår ifrån. Huvuddelen av kapitlet ägnas åt en genomgång av svensk fattigvårdslagstiftning. Andra kapitlet redovisar en källkritisk genomgång, där bland annat materialets användbarhet bestäms.

I det tredje kapitlet behandlas några olika försök att diskutera fattigvårdstagarna och förändringarna av deras antal. Ett försök att bestämma vilka kategorier som utgjorde huvuddelen av den kraftiga ökningen av understödstagarna — »de fattige» — under 1820-talet görs inledningsvis i det fjärde kapitlet. Här fullföljs sedan en analys av den direkta anledningen till att antalet fattigvårdstagare kraftigt ökade under 1820-talet.

De förhållanden som därvid framkommer används sedan, i kapitel 5, till en mer tentativ diskussion om förändringar i antalet fattigvårds-, socialhjälpstagare under senare perioder.

Till professor Birger Lindskog, som varit min handledare, vill jag rikta ett tack, liksom jag vill uttrycka min tacksamhet till fyra kamrater och kollegor, Jan Olov Björkman, Björn Eriksson, Kaj Håkansson och Mårten Söder, vilka vid skilda tillfällen oegennyttigt avsatt tid till min hjälp och på olika sätt bidragit till att denna studie slutförts.

Flera författare och forskare har behandlat frågeställningar med större eller mindre relevans för den svenska fattigvården under tidigare århundraden. Alla har dock inte preciserat huvudproblematiken till att specifikt gälla fattigvården. Denna har i allmänhet bara ingått som ett moment i dessa studier.

Ett relativt stort antal har dock haft som enda syfte att undersöka fattigvården. Behandlingen har då oftast utgått från fattigvårdslagstiftningen och då även från de diskussioner, som framför allt i riksdagen föregått stadgandena.

Undersökningar av lagstiftningens grad av restriktivitet eller humanitet har gjorts, pläderingar för att vissa lagstadganden uttalar individens rätt till fattigvård och samhällets skyldighet att ge fattigvård finns. Det finns analyser kring problemet vilka idéströmningar, som påverkat lagstiftarna. Riksdagsdebatter har analyserats och redovisats för att belysa opinionslägen och klargöra eventuella socialpolitiska eller rent politiska motsättningar.[1] Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att tvinga dessa enskilda studier i en enhetlig och uttömmande mall. Självklart skiljer sig dessa undersökningar åt i en mängd avseenden. Renodlingen av en aspekt av fattigvårdslagstifningen är ibland kännetecknet, som t.ex. de fattigas *rätt* till vård.[2] Ibland kännetecknas studien av försök till överblick både vad gäller förändringsprocess och tillstånd hos förordningarna.[3] Ibland har även kännemärket varit en kritisk hållning till lagstiftningen och dess eventuella brist på förutseende, varför ett syfte med studien varit försök att finna grunder för åtgärdsförslag men även för ingrepp i lagen.[4]

> ... om vi t.ex. hålla oss vid *bristande förutseende* (hos lagen R.S.) såsom den första eller grundorsaken till fattigdomen, så ligger det i öppen dag, att nära nog en oändlighet öppnar sig för forskningen och eftertanken för att kunna finna och för lagstiftningen att kunna reglera alla de vägar och riktningar, på hvilka man har att möta och mota denna i så olika gestalter uppträdande orsak.[5]

Analyserna skiljer sig avsevärt i omfattning. Somliga behandlar ingående flera seklers lagstiftning och betonar inte något speciellt decennium.[6] Andra gör mycket ingående analys av en specifik förordning och då ibland även av debatten kring dess framarbetande och stadfästande. Analysen har alltså främst varit inriktad på tolkningar av lagstiftningens innebörd och på opinioner kring en ny förordning.[7]

Det gemensamma för dessa olika studier är det förhållandet att lagen utgör grunden för analysen. Lagen och de opinioner samt den debatt, som låg

till grund för en förordning får belysa förhållandena inom den svenska fattigvården. Denna del av fattigvårdsproblematiken är bäl belyst. Mot detta kan ingen invändning riktas. Vad som kan slås fast är endast, att vi ännu föga vet om den fungerande och praktiskt verksamma fattigvården och vad som bestämmer dess funktioner. De övergripande socialhistoriska studier av mer strukturell karaktär, där fattigvården i Sverige endast ingått som ett mindre delproblem ger inte heller några avgörande bidrag till vårt ännu ospecificerade problemområde. Man talar här endast om övergripande och strukturella förändringar och vill visa att tillväxande ojämlikhet med framväxt av nya underklasser på landsbygden förr eller senare kommer att åstadkomma svårartat tryck på fattigvården. *Trycket* på fattigvården blir en slutsats i diskussionen varför fattigvården som faktisk företeelse inte kommer att behandlas.[8]

Med de här analyserna vill man visa fram ett ekonomiskt ochpolitiskt ojämlikt samhälle där faktorer som t.ex. hemmansklyvning och andra typer av jordstyckning samt folkökning grundlägger en tilltagande allmän fattigdom, stora gruppers svåra försörjningsläge eller låga levnadsnivå.

Jag låter Holmberg exemplifiera, inte därför att hans argumentering behöver understrykas eller att han skulle stå oemotsagd, utan för att några korta citat från hans diskussion klargör min argumentering och då främst beträffande den nyss poängterade »slutstationen», som utgörs av trycket på fattigvården.

> Bredvid denna hemmansklyvning hade fortgått en jordparcellering av annat slag, nämligen jordavsöndring i form av stattorp och backstugor. I motsats till uppdelningen av hemmanen, som skapade nya jordbruk, tjänade denna företeelse huvudsakligen till att fylla lantbrukets behov av arbetskraft, tillfällig (backstugusittare) eller mera beständig (stattorpare). Tillgången på arbete skiftade efter konjunkturerna. Att ett proletariat bildats bland den jordbruksidkande befolkningen under tiden efter 1815 är otvetydigt, liksom att detta proletariat tillväxte under de här behandlade årtiondena (fram till 1840. R.S. anm.) Man har både då och i senare tider lagt skulden på jordstyckningen men den riktiga förklaringen torde vara, att de talrika årskullarna från 1790-talet trädde in i förvärvslivet, samtidigt som näringarnas behov av arbetskraft minskades, tack vare en långvarig kris och en arbetsbesparande rationalisering av jordbruket.[9]

De här företeelserna — olika typer av uppstyckning av jorden, befolkningsökning och arbetets organisation — införlivar så Holmberg i en vidare analys av ett ekonomiskt ojämlikt samhälle för att så uppvisa konsekvenserna, som bl.a. blir ett svårt tryck på fattigvården.

> Dessa possessionater (enligt Holmberg en samhällsgrupp, som varken hörde till bondeståndet eller hörde samman med adeln och i allmänhet skaffat sig jordegendomar på adelns bekostnad. R.S. anm.) tillsammans med flera av sina adliga kollegor tillämpade de nya erfarenheterna om jordbrukets drift. Utom rent åkerbrukstekniska förbättringar införde de även nya principer beträffande anskaffning av lejd arbetskraft. Jordtorparna avhystes och ersattes med stattorpare och backstugusittare. Därigenom vunno jordägarna, att torpen lades in under huvudgårdarna, och de erhöllo den arbetskraft, som smidigt kunde avpassas efter jordbrukets konjunkturer. En av de främsta förutsättningarna för att denna omläggning skulle kunna lyckas var riklig tillgång på arbetskraft. En sådan var också för handen. Befolkningskullarna under 1790-talet hade varit ovanligt stora. Dessa årsklasser trädde in i förvärvslivet samtidigt med att jordbrukskrisen bröt ut. Samtidigt med att jordbruket råkade in i en svårartad och långvarig kris, som man sökte övervinna med utgiftsbesparande åtgärder, mottog det ett tillskott av arbetskraft, som icke kunde absorberas. Det uppstod en samhällsklass, som levde på existensminimum, ett rörligt befolkningselement, som erböd ett svårt problem för stads- och lantkommunernas fattigvård.[10]

Denna typ av resonemang har förts i samband med statistiska sammanställningar och vid analyser av den sociala situationen i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet. Sådana studier är av avgörande betydelse och det är av stor vikt att precisera de faktorer, som driver fram framför allt landsbygdsbefolkningens proletarisering.

Med de här beskrivningarna har man dock, enligt min mening, inte sagt något avgörande om fattigvården och de faktiska fattigvårdstagarna. Någon utveckling av analysen från beskrivningar av tryck på eller problem för kommunernas fattigvård till diskussioner över fattigvårdsandelens struktur görs inte. Vilka kategorier bland befolkningen var det som vid någon bestämd tidpunkt utgjorde huvudparten av fattigvårdstagarna? Inte heller förs någon tillfredsställande diskussion om och hur trycket från framväxande och nödlidande befolkningsgrupper griper in i den faktiskt fungerande fattigvården.

Det arbete, som framför allt skulle kunna fylla en del av de luckor som finns i vår kunskap om fattigvården är Montgomerys studie över den svenska socialpolitiken under 1800-talet.[11] Hans arbete kommer att diskuteras senare under min undersökning. Här kan sägas att den koppling han gör mellan övergripande strukturella förändringar — folkökningen, hem—mansklyvningarna och ökningen av de lägre klassernas numerär — och händelser inom fattigvården inte är helt invändningsfri. Främsta anled-

ningen till detta är att delar av material över fattigvårdstagare och förändringar i deras antal inte utnyttjats. Vad som händer är att bilden av fattigvården bestäms av analysen kring strukturella förändringar och av det framväxande trycket på fattigvården.

Utan ett noggrannare utnyttjande av tillgängligt material över fattigvårdstagarna är det omöjligt att bestämt kunna säga något om huruvida trycket på fattigvården förändrat fattigandelens faktiska innehåll. Svarar fattigvården på det diskuterade trycket eller bestäms förändringar i antalet fattigvårdstagare till exempel inte alls av nytillkommet tryck utan av andra faktorer?

Montgomerys arbete om den svenska socialpolitiken under 1800-talet framstår fortfarande som värdefullt. Han klargör emellertid inte att befolkningsförändringar eller andra förändringar utanför fattigvården visserligen *kan* komma till direkt uttryck i den fungerande fattigvården men inte *självklart* kan kopplas till händelser inom fattigvården. Det är fullt möjligt att inget som helst samband mellan de två händelserna kan föreligga. Montgomery tar emellertid aldrig detta under övervägande. När han dessutom låter lagstiftning och debatten kring den något oproblematiskt få status av att klart beskriva vad som händer inom fattigvården får vi visserligen en fyllig framställning av åtskilliga aspekter av fattigvårdsproblematiken men inte något klargörande av huruvida de olika delarna entydigt griper in i varandra.

Analyser av denna distinkta karaktär saknar vi. Vidare står klart att intresset varit störst i att föra diskussioner av mycket övergripande karaktär, där intresset för att grundlägga analyserna i ett empiriskt material över fattighjon och fattigantalets förändringar, kommit i bakgrunden.

Detta gör att det, trots många undersökningar kring fattigvården, fortfarande råder oklarheter och att det fortfarande finns luckor i våra kunskaper om den faktiskt och praktiskt arbetande fattigvården i början av 1800-talet.[12]

En uppgifts avgränsning

Alla arbeten har dock sina begränsningar och så även detta. För att diskutera en av luckorna i vår kunskap kring fattigvårdsproblematiken har jag sett det som nödvändigt att undersöka fattigvårdens praktik. Inte så att jag tar upp och beskriver understödstagarnas vardagstillvaro och de olika formerna för understödets mottagande, såsom kringgång, rotegång, dygnande och liknande[13], utan min betoning av praktik gäller vad som är av avgörande betydelse vid det ovan omtalade tryckets skärningspunkt med fattigvården; vad som åstadkommer kraftiga förändringar av understödstagarnas antal.

De studier som jag ovan refererat eller diskuterat har byggt på den förutsättningen att det finns ett klart och entydigt samband mellan å ena sidan ökad allmän fattigdom eller ökat antal människor med klart låg levnadsnivå (människor med undermålig självförsörjningsgrad) och å andra sidan dem som vi finner i statistiken under paragrafen »de fattige», de som således officiellt definierats som fattiga och därmed ges fattigvårdsunderstöd.

Inget stöd ges för ett sådant samband eftersom det förmodat självklara i sambandet har gjort att alternativ aldrig klart diskuterats.

Förhållandet kan ju också vara att inget enkelt sådant samband finns, utan »de fattige» är en social kategori på så sätt att dess antal stiger då omgivning, existerande fattigvårdsapparat och liknande tillhandahåller resurser, som gör det möjligt att uppmärksamma fler »de fattige». Behoven skulle då inte huvudsakligen vara det som bestämde antalet »de fattige». Kanske nya resurser bidrar till att öppna ögonen på fattigvårdens folk så att de ser några procent mer av en redan existerande verklighet. Med respekt för den samlade kunskap, som hittills gjorda studier med anknytning till den svenska fattigvården under 1800-talets förra hälft ändå åstadkommit, vill jag påstå, att den här frågeställningen, eller hypotesen, inte beaktats, åtminstone inte med sådan tydlighet att den föranlett ett närmare studium.

För att då enklast redovisa den grund, utifrån vilken detta arbete startade eller kring vilket det mestadels kommer att kretsa påstår jag att:
en kraftig uppgång av antalet »de fattige» under 1820-talet förklaras bäst, inte genom att hänvisa till ökat tryck på fattigvården genom t.ex. folkökning, hemmansklyvning, allmogeklassers tillväxt eller liknande »strukturomvandlingar», utan genom att hänvisa till förändringar i fattigvårdens resurser och deras beroende av produktionsresultatet.

Socialpolitiken (här fattigvården) skulle då inte arbeta så att det i lagen stadgade alltid följs. Vad man i lagen således klargör som legitima understödstagare via fattigvården kan i antal genomgå viktiga förändringar utan att fattigvården i praktiken griper in och åtgärdar. *Legitima understödstagare kan kraftigt växa i antal medan »de fattige» — de reella understödstagarna — håller ett konstant antal. Att se ett ökat antal legitima understödstagare — att öka antalet »de fattige» — bestäms inte främst genom ökat behov hos ett större antal människor och / eller genom lagtexternas bestämningar utan genom att ökade resurser genom förbättrat produktionsresultat, tillåter fattigvården en mer omfångsrik aktivitet och uppmärksamhet.*

Noter till inledningen:

[1]Se t.ex. Hultgren, O. J.: *Om Pauperismen.* Bidrag till Sveriges Fattigvårdslagstiftnings historia. Stockholm 1855. Broomé, G.: *Om Svenska Allmänna Fattigvårdslagstiftningen.* Lund 1856. Dahlberg, B. H.: *Svenska fattigvårdslagstiftningens historia intill midten af adertonde århundradet.* Uppsala 1893. Lindstedt, G.: *Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia intill Kungl. Förordningen angående Fattigvården den 9 juni 1871.* Stockholm 1915. Jägerskiöld, S.: Från fattigvård till socialhjälp. En studie i socialrättens rättshistoria och begreppsbildning i *Förvaltningsrättslig Tidskrift 1955.* Stockholm 1956. Studier kring fattigvården under slutet av 1800-talet har gjorts under senare år. Arbetet har då i hög grad varit avgränsat till en förordning eller en period mellan två förordningar. Se Nilsson, G. B.: Svensk fattigvårdslagstiftning 1853-71 som ingår i Berggren, H-Nilsson, G. B.: *Liberal socialpolitik 1853-1884.* Stockholm 1965. Oredsson, S.: Samhällelig eller enskild fattigvård? En linje i debatten inför 1871 års fattiglagstiftning. *SCANDIA 1971:1.* Stockholm/Oslo 1971. Båda dessa arbeten kan sägas följa traditionen från tidigare studier men är genom sin koncentration i tiden mer grundliga i sina beskrivningar.

[2]Se Jägerskiöld a.a. Jägerskiöld vill med sin rättshistoriska undersökning främst analysera »de olika skedenas åsikter om individens ställning i samhället, om statens förhållande till medborgaren, om statens natur och dess uppgifter». (s. 250). Här inplaceras frågan om individens »rätt» till fattigvård, en fråga som får bli ledmotivet i undersökningen, vilken så kan fastslå »I författning efter författning säges — i vårt land liksom i nämnda europeiska stater — att staten äger plikt att understödja de fattiga, vilka äga rättsanspråk på understöd, ehuru förutsättningarna för dessa rättsanspråk skifta. När utvecklingen, som senare skildras, åter vänt sig och en annan grundåskådning om förhållandet mellan samhälle och individ, mellan stat och vårdbehov, utbildats i teorin och accepterats i praktiken, då är det just mot denna rättsliga konstruktion av fattigvården som en 'rättighet', man vänder sig för att, när utvecklingen i vår tid ånyo kommit in i ett skede, då ånyo proklamera 'rätten' till fattigvård». (s. 260)

[3]Se här framför allt Dahlberg, B. H. a.a. och Lindstedt, G. a.a.

[4]Se Hultgren O. J. a.a. och Broomé, G, a.a. De här två studierna kan även anföras under not 3, men det som bl.a. här tillkommer är en explicit värderande tolkning av lagtexterna och en normativ hållning till texternas faktiska och möjliga funktion.

[5]Broomé, G. a.a. s. 11.

[6]T.ex. Dahlberg, B. H. a.a., Lindstedt, G. a.a. och Hultgren O. J. a.a. En dansk undersökning, Jøorgenssen, Harald: *Studier øver det offentlige fattigvaesens historiske udvikling i Danmark i det 19. aarhundrede.* Köpenhamn 1940. är ett exempel på studier, som såvitt jag saknas i Sverige, åtminstone i en så samlad och omfattande form som denna. Dels är det en mycket ingående analys av »Lovgivning og administration» under 1800-talet i Danmark och dels en noggrann penetrering av »Fattigforsørgelsens praktiske organisation i Landdistrikter og Købstaeder». Här har viktigt primärmaterial utnyttjats även om det självfallet inte är fråga om en totalundersökning av alla landdistrikter og Købstaeder.

[7]Detta gäller främst de senast gjorda studierna och alltså de som behandlar tiden efter den som min undersökning behandlar. Se Nilsson, G. B. a.a. och Oredsson, S. a.a. Kanske bör här också nämnas en uppsats om den specifikt »merkantilistiska» lagstiftningen. Berggren, A.: Om frihetstidens lagstiftning angående fattigförsörjningen. En författningsöversikt. Publicerad i *Ekonomiska studier* utgivna av Nationalekonomiska föreningen vid Göteborgs högskola till dess tio-årsjubileum 1928. Göteborg 1928.

[8]Se t.ex. Holmberg, N.: *Medelklassen och proletariatet.* Studier rörande 1840-1841 års riksdag och dess förutsättningar i svenskt samhällsliv. Lund 1934. Montgomery, A.: *Industrialismens genombrott i Sverige.* Stockholm 1947 (ny och omarbetad upplaga). Utterström, S. *Jordbrukets arbetare. I.* Stockholm 1957. (Den svenska arbetarklassens historia). Wohlin,

Nils: *Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena,* jämte en öfversikt at jordstyckningens inverkan på bondeklassens besutenhetsförhållanden. Stockholm 1912 s. 223-286, kap. IV. Nu menar jag inte att de här mycket omfattande undersökningarna, som upptar en mindre del av fattigvårdsproblematiken, har inriktats på att säga något slutgiltigt om det specifika för fattigvårdens sätt att fungera. Deras klara värde får bara inte utsträckas till en tilltro till att de på något otvetydigt sätt ökat våra kunskaper om fattigvården i Sverige.

[9]Se Holmberg, N. a.a. s. 29

[10]ibid. s. 27-28

[11]Montgomery, A. *Svensk socialpolitik under 1800-talet.* Stockholm 1951.

[12]För mitt vidkommande gäller det främst kring 1820-talet. Föreliggande arbete är koncentrerat till denna period trots långa tidsmässiga avvikelser. Avvikelserna, även om de går så långt tillbaka som till 1600-talet, är bl.a. motiverade av önskad precisering av statistiska kategorier i fattigvårdsmaterial från mitten av första hälften av 1800-talet.

[13]Beskrivningar av den här typen av fattigvårdspraktik finns presenterad i ett flertal små studier av olika socknar eller kommuner. Jag vill här dock nämna mer omfattande fattigvårdsstudier, där beskrivningar av den här praktiken är väl tillgodosedd. Se t.ex. Montgomery, A. a.a., Levander, L.: *Fattigt folk och tiggare.* Stockholm 1934. Bjurling, O.: *Stadens fattiga — en studie över fattigdom och fattigvård i Malmö.* Malmö 1956. Ejdenstam, J.: *De fattigas Sverige.* Stockholm 1969. Müller, J.: Fattigvården i Stockholm från äldre tider till nyare tid jämte beskrivning af Stockholms stads arbetsinrättningar. Stockholm 1906.

PRECISERING AV ETT GRUNDLÄGGANDE MATERIAL ÖVER FATTIGVÅRDSTAGARE

Inledning

Problemformuleringar kan ofta göras mycket korta och kärnfulla men får då inte sällan en prägel av dolda hemligheter och inte helt uttalade förutsättningar. Ibland kan problemformuleringar enklast redovisas genom en arbetsgång, där bearbetningar av framväxande delproblem sammantagna visar fram mot ett huvudproblem. Även dispositionen borde i ett sådant fall bli bestämd av forskningsprocessen. Att helt följa en denna metod för presentation blir naturligtvis ogörligt, eftersom ett fullständigt redovisande av processen skulle göra hela arbetet överlastat. En viss trohet mot processen tillåter dock läsaren att följa de olika framväxande delproblemen och formuleringarna.

Följande arbete kan, delvis, ses som ett försök att följa denna metod. Jag har därför funnit det lämpligt att först redovisa den tabell, som kom att bli det första momentet i detta arbete.

Låt oss först utröna vilka år som är jämförbara med varandra och vilka år som inte kan ligga till grund för jämförelser och preciserade slutsatser.

Uppgifterna från 1805 fram till och med 1835 är helt jämförbara i den meningen att inga förändringar i tabellformulär gjorts under denna period.

Tabell 1_1. Översikt över antalet fattiga i Sverige per 1 000 invånare

	Tillägg av barn	Utan tillägg av barn
1805	36,72	25,45
1810	34,01	24,64
1815	34,89	25,07
1820	33,94	24,05
1825	38,94	29,45
1830	40,81	30,02
1835	40,10	28,51
1840	30,01	28,35
1845	29,60	28,14
1850	35,55	34,25

Källa: SOS Befolkningsstatistik, Tabellkommisionens underdåniga berättelse för åren 1851–55. Tredje och sista afdelningen. s.60–63. Stockholm 1857.

1805 skedde en sådan förändring i formulärens rubriceringar. Tidigare hade man till rubriken »De fattige» fört »de af lyten, sinnessjukdom och ålderdomssvaghet lidande», vilka nu fr.o.m. 1805 kom att avskiljas och underordnas andra rubriker.[1] 1840 skedde åter förändringar av tabellformulären, varvid ytterligare grupper kom att avskiljas från paragrafen »de fattige» och inordnas under andra paragrafer.[2]

Det här betyder att den ovan redovisade tabellen innehåller två perioder, en fr.o.m. 1805 t.o.m. 1835 och en fr.o.m. 1840 t.o.m. 1850, vilka inte är jämförbara med varandra. Däremot är, som sagt, uppgifterna inom perioden 1805-1835 enhetliga på så sätt att de är insamlade på likartade sätt och definierar »de fattige» under samma huvudrubriker under hela perioden utan att några förändringar sker i tabellformulären. Det är den här perioden jag i första hand skall ägna mig åt och låta problematiken kring fattigvårdsfrågan växa fram ur.

Innan jag behandlar den problematik, som sifferuppgifterna för denna period innehåller, måste jag göra en introducerande granskning av källan för att se hur sifferuppgifternas innehåll kan preciseras.[3]

En källas innehåll

Om jag skall använda mig av ett material, som uttalar sig om antalet »de fattige» i Sverige, blir, i första fasen, två frågor viktiga att söka svar på.

Den ena är hur materialet åstadkommits, hur och av vem det har insamlats. Den andra frågan är hur man har definierat det som materialet säger sig uttrycka något om: finns några angivna definitioner på »de fattige», definitioner, som kan bekräfta att uppgiftssamlarna gjort enhetliga bedömningar av de enskilda fallen?

Materialet — hittills en enda tabell — är en bearbetning utförd av en tabellkommision, som utgått från tabellariska sammanställningar utförda av prästerskapet. Prästerna hade i sin tur ett primärmaterial, som till huvudsaklig del utgjordes av femårs- eller folkmängdstabeller.

> Källorna till denna afdelning utgöres af de s.k. femårs- eller folkmängdstabellerna, utarbetade af Presterskapet med hufvudsaklig ledning af husförhörslängderna.[4]

Gången av denna procedur kan enkelt beskrivas på så sätt att tabellverket sände ut tabellformulär med anvisningar till prästerna, som sedan hade att fylla i formulären med ledning av sina husförhörslängder och kyrkböcker och så återsända dem till tabellverket. Genom olika kommissioner lät så tabellverket bearbeta materialet i olika avseenden. En sådan bearbetning är det material, som jag har till förfogande som utgångspunkt för den här undersökningen.[5]

Med vetskap om kyrkans uppgifter och viktiga inflytande vad gäller beslut om utdelande av socknens fattigvårdsmedel vid tiden för min undersökning[6] sluter jag mig till att uppgifterna i tabellen ovan är i mycket stor utsträckning överensstämmande med det faktiska antal människor, som på ett eller annat sätt tilldelades fattigmedel. Prästerna torde rimligen kunna betecknas som tillförlitliga datainsamlare.

> Han (pastor) var ju i verkligheten den som hade den bästa överblicken över allt, rörande socknens angelägenheter . . . Grannskapet till fattigstugan på kyrkvallen gav honom säkerligen talrika anledningar att iakttaga de fattigas vård och föra deras talan i sockenstämmorna. Då han vanligtvis vid stämmorna förde protokoll och genomgick räkenskaperna, kom han bättre än någon annan att hålla reda på vad som verkligen beslutats och äga en överblick över kassornas ställning samt behoven av sammanskott.[7]

Jag anser mig tillsvidare ha besvarat den första frågan över vårt källmaterial, men kommer att tvingas återvända till problemet vid införandet av nya moment i undersökningen, eftersom andra frågor kring källans beskaffenhet kvarstår. Den andra frågan, den om det finns några klara definitioner av »de fattige», kan ges ett mycket enkelt svar genom att redovisa de rubriker, som i tabellformulären underordnas paragrafen »de fattige». Under paragrafen »de fattige» i tabellverkets tabellformulär finner vi följande fyra rubriker:

i) fattige, som underhållas av barn eller andra
ii) fattige, som hemma njuta fattigdel
iii) fattige i fattighus
iv) fattige på hospital[8]

Denna uppräkning för endast en bit mot kunskap om vilka »de fattige» var. Den kunskap som erhålls gäller inte så mycket innebörden av »de fattige» som ett påvisande var de fattiga fick sina fattigandelar tilldelade. Siffermaterialet, redovisat i tabellen ovan, har således preciserats så att vi vet var fattigvårdsmedel kunde mottas, men vi vet ännu fortfarande inte efter vilka kriterier man bedömdes som fattig och kom i åtnjutande av fattigvårdens medel.

För att precisera innehållet i siffermaterialet ges åtminstone två möjligheter. Den ena, som inte heller den kommer att avgörande lösa problemet, är de uppgifter vi får om vilka grupper eller rubriker som faller bort år 1805 och således *inte* ingår i materialet. Som påpekats ovan utesluter man från paragrafen »de fattige» år 1805 »de af lyten, sinnessjukdom och ålderdomssvaghet lidande», vilket är en form av precisering, om än negativ.

Andra tabellformulärförändringar skedde också 1840 och hjälper endast delvis till att nå klarhet i siffrornas innebörd.

> I 1840 års formulär tillades i den särskilda vid rubriken ii) orden »af församlingen», samt de nya rubrikerna »fosterbarn intagne i barnhus» och »fader- och moderlösa barn som af församlingen blifvit inackorderade».[9]

Tabellformulärförändringarna 1840 rör tydligen i de viktigaste avseendena barnen och till dem kommer vi att återvända under ett senare skede av undersökningen.[10]

Den andra möjligheten att nå precisering av materialets innehåll är en genomgång av svensk fattigvårdslagstiftnings historia.

Denna genomgång låter jag tjäna två syften: Dels är den ett försök att ge materialet en klarare innebörd för att underlätta diskussionen av de delproblem tabellen reser, dels söker den att ge en beskrivning av framväxten av de olika formerna för fattigvård, vilka de fyra rubrikerna under paragrafen »de fattige» ger uttryck för.

Även om en sådan beskrivning har ett värde utanför den uppgift jag har blir den betydelsefull även för att åskådliggöra materialets innehåll. En annan fördel med en sådan analys är att den kan ge större möjligheter till att diskutera lagstiftningens beskaffenhet och tillförlitlighet vad gäller beskrivning av en faktisk verklighet.

Fyra rubrikers innehåll i svensk fattigvårdslagstiftning

Låt mig, som utgångspunkt för den här undersökningen av fattigvårdslagstiftningen, använda ett påstående eller en slutsats hos Broomé om hela den fattigvårdslagstiftning, som föregått och som gäller den period från vilken vårt material föreligger, nämligen 1805 till 1850.

> Vi hafva redan sett, att våra äldre lagar endast nämna *fattiga* i allmänhet, eller *fattiga och sjuka,* sådane som lider af *ålder eller sjukdom* o.s.v. äfvensom man kan finna, att de i första rummet afse *vanföra* och till följd deraf *till arbete odugliga personer,* såsom föremål för understöd.[11]

Vi vet således att »de af ålder eller sjukdom lidande» inte ingår i vårt material, vi vet att vanföra backstuguhjon och vanföra inhyseshjon möjligen kan ingå i vårt material, eftersom en uppdykande rubrik med dessa år 1840 tolkats som att de tidigare — 1835 och tidigare — funnits bland »de fattige». (se nedan).

Det här skulle kunna betyda att Broomé delvis har rätt i sin uppfattning

att man bland »de fattige» »i första rummet afse *vanföra* och till följd deraf *till arbete odugliga personer*». Det är inte alldeles självklart, att med »de fattige» i första rummet avses vanföra, de till arbete odugliga. Detta vill jag påstå redan på det här stadiet då jag endast redovisat en enda tabell.

För att kunna föra min diskussion måste jag göra ett avsteg från principen att inga jämförelser kan göras mellan perioden före 1835 och den efter 1840. Jag vidhåller att det generellt är ogörligt om man vill dra vittgående slutsatser, men menar att en jämförelse är rimlig för denna begränsade diskussion.[12] Vi erinrar oss att under perioden fram till 1835 ingår, förmodligen, vanföra backstugu- och inhyseshjon, vilka sedan fr.o.m. 1840 skulle ha utlämnats från paragrafen »de fattige».[13]

Om vi nu lägger detta förhållande till Broomés påstående att med »de fattige» avses i första hand de vanföra, kan en slutsats bli att en klar minskning av antalet »de fattige» torde bli följden mellan 1835 och 1840.

Mitt antagande är att om »de fattige» i första hand var de vanföra, och om en stor grupp av de vanföra utelämnas vid förändring av tabellformuläret, så bör det registrerade antalet fattiga vuxna (i tabellen ovan »utan tillägg av barn») minska mellan 1835 och 1840, mellan de år tabellformulärförändringen skedde.

Tittar vi nu, återigen, på tabellen finner vi att ingen sådan förändring sker mellan de två angivna åren. Tabellformulärförändringen har givit utslag på så sätt att en minskning i fattigantalet sker först då vi lägger till fattiga barn. Delvis har denna nedgång i antalet registrerade barn orsakats av formulärförändringar.

Vad innebär nu detta? Antagligen har Broomé inte helt rätt i sitt påstående att vi i fattigantalet till största delen kan finna vanföra, såvida man inte behöll vanföra av andra kategorier än backstugu- och inhyseshjon under paragrafen »de fattige» även efter 1840. Förmodligen utgjorde dessa vanföra backstugu- och inhyseshjon i stället en så liten del av fattigantalet att deras utelämnande inte gav något utslag vid ny registrering.

Till detta senare kommer vi att återvända i den källkritiska delen av undersökningen. Vad beträffar det förra så gäller att *skulle* fattigantalet i vårt material till största delen eller i första hand utgöras av vanföra och vore vidare det viktigaste kriteriet för att rubriceras som »fattig» och tillförsäkras understöd genom fattigvården att vara vanför, så blir det svårt att förstå tabellverkets formulärförändring, som består i att utelämna två kategorier av vanföra. Varför föra bort kategorier av vanföra om detta är huvudkriteriet?

De särskilda rubriker till vilka de här backstugu- och inhyseshjonen förs år 1840 lyder »vanföre backstuguhjon ej hörande till fattige» och »vanföre inhyseshjon ej hörande till de fattige».[14] Detta kunde tyda på att paragra-

fen »de fattige» har renodlats. Tidigare, före 1840, har då funnits ett antal backstugu- och inhyseshjon, nämligen de vanföra, som inte borde tillföras paragrafen »de fattige». Formuleringarna kan tolkas som att vanförhet inte var något yttersta kriterium för att få fattigmedel.

En invändning kan dock riktas mot denna argumentering: Det är inte alls kriteriet vanförhet, som föranleder bortförandet av backstugu- och inhyseshjonen från paragrafen »de fattige». Anledningen till förändringen av tabellformuläret kan i stället vara att dessa vanföra backstugu- och inhyseshjon förs bort från paragrafen därför att deras försörjning är ordnad genom husbondens försorg och inte genom den mer konventionella fattigvårdens försorg. Husbondens försörjningsplikt gentemot dessa skulle då inte betraktas som en form av den offentliga och av socknen bestämda fattigvården, utan som en typ av enskild fattigvård, där sockenstämman inte fattat beslut om försörjningen. Det här betyder att betoningen inte skulle ligga på vanför vid beslutet att föra bort dessa två kategorier från »de fattige», varför den tidigare argumenteringen skulle kunna betraktas som hårdragen.

Om nu detta gäller får i stället ett annat argument i en något annan fråga, som jag diskuterat ett bättre stöd, nämligen det argumentet att materialet, som jag arbetar med, till största delen innehåller de offentligt understödda. Är det så att de två kategorierna vanföra backstugu- och inhyseshjon förs till en särskild paragraf 1840 och detta sker, inte för att vanförhet är deras karakteristika, utan för att deras försörjning sker på enskild väg utan beslut i sockenstämman så betraktar jag detta som ett uttryck för att antalet »de fattige» från och med 1840 utgörs av de offentligt understödda. Även fram till och med 1835 utgör dessa en majoritet även om de vanföra backstugu- och inhyseshjonen räknades till dem. De vanföra backstugu- och inhyseshjonen utgjorde inte ett så stort antal att en sådan slutsats ställs i tvivelsmål. I kapitlet om källkritik nedan för jag en diskussion om möjligheten att närmare bestämma deras antal. Skälet till förändringen i tabellformulären kan alltså vara en strävan att renodla paragrafen »de fattige». Denna paragraf skulle innehålla endast de offentligt understödda. Bortförandet av två grupper vanföra för detta ändamål kan ändå tyda på att vanförhet var ett kriterium av mindre betydelse. Främsta kriteriet för att föra en person till paragrafen »de fattige» skulle således vara att han/hon var fattig och offentligt understödd men inte nödvändigtvis vanför och till arbete oförmögen.

Nu kan förhållandet vara det att Broomé med sin formulering helt avsett lagstiftningen och inte det faktiskt föreliggande fattigantalet. Om detta är fallet kunde hela argumenteringen ovan uppfattas som meningslös, och som ett inlägg mot Broomé blir den då självklart ett slag i luften.

Eftersom min huvudsakliga uppgift varit att lägga fram argument för en bestämd uppfattning om det faktiska innehållet i fattigantalet så blir diskussionen ovan ändå inte innehållslös. Argumenten kvarstår även om Broomé inte kan bli föremål för kritik.

Har Broomé rätt i sin slutsats om fattigvårdslagstiftningen, samtidigt som det reella innehållet i »de fattige» till stor del avvisar påståendet om vanförhet som främsta kriterium, har påvisats att fattigvårdens lagstiftning, i detta avseende, är ett och att fattigvårdens praxis är något annat. Innan jag gjort någon egen genomgång av fattigvårdslagstiftningen kan jag inte uttala mig om huruvida Broomé har rätt eller fel i sitt påstående att fattigvårdslagstiftningen fram till 1847 stadgat om de fattiga i allmänhet och i första hand avsett de vanföra, de till arbete odugliga.

Sammanfattningsvis och som övergång till en undersökning av lagstiftningen får då stå att vanföra har ingått i materialet för min undersökningsperiod, ett förhållande man 1840 möjligen ville ändra på. Denna förändring kan ha haft som syfte att få en paragraf av »de fattige», där vi kunde finna sådana personer, som var fattiga och inte i första hand vanföra.

Om ett utelämnande av vanföra 1840 inte ger någon större skillnad jämfört med 1835 kan vi anta att dessa vanföra inte var av någon större omfattning i materialet över antalet fattiga mellan 1805 och 1835. Vidare innebär det att materialet innehåller fattiga vars främsta kriterium inte är vanförhet, vilket då skulle betyda att Broomé har rätt endast i det fallet då lagstiftningen säger ett och utövar ett annat — i praxis.

Materialet innehåller ett antal fattiga, som är specificerade i fyra rubriker efter den plats där understödet tillhandahålls. Vi finner inte »de af lyten, sinnessjukdom och ålderdomssvaghet lidande» under denna paragraf, som benämns »de fattige».

Vilka är då »de fattige»? Kan en undersökning kring lagstiftningen om de fyra formerna för fattigunderstöd ge ett klarare besked än vad jag ovan fastslagit? Jag finner en sådan undersökning väl motiverad.

1766, 1788 och 1811 års förordningar

Riksdagen hade begärt en plan för fattigvårdsinrättningarna i riket. År 1810 tillsattes en kommitté för detta arbete. Kommittén redovisade ett förslag till plan inför 1823 års riksdag, som emellertid förkastade det. När man senare diskuterat kommitténs arbete och riksdagens behandling av det har man påpekat att fattigvården kom att få sitt uttryck genom 1766, 1788 och 1811 års förordningar ända fram till 1847 års fattigvårdsförordning.[15]

För den av mig valda undersökningsperioden skulle då fattigvården få sitt legala uttryck genom dessa tre förordningar.

1811 års »provisoriska stadga», som enligt Arner[16] »i inget afseende kom kom att utöfva någon inverkan på fattigvårdens praxis», lade den största tonvikten på bestämmelsen om vilka i socknen som hade skyldighet att deltaga i fattigförsörjningen. Förordningen fastslog att »skyldigheten at försörja de Fattige, ware sig äldre eller barn, må anses åligga hvar och en som icke sjelf är i behof af andras hjelp».[17] Fortfarande förblev det sockenstämman, som var det viktigaste organet för beslut om vem som skulle anses »fattig» och hur fattigmedlen skulle tilldelas.

> Det är alltså fortfarande sockenstämman, hvari kyrkoherden eller den, som förvaltar hans ämbete, alltfort är självskriven ordförande, som bestämmer angående de fattigas vård, ehvad det nu rör storleken af de afgifter, som skola erläggas till fattigkassan, eller andra sätt, hvarpå de fattiga skola försörjas.»[18]

Denna stadga slår fast något man mycket länge betonat, men inte så klart formulerat, nämligen att de som inte behöver andras hjälp skall se det som sin plikt att bidra med de avgifter, som krävs för de fattigas vård. Någon stadgad allmän grund för skatteintäkter till de fattigas vård fanns ännu ej.[19]

Varje socken är förpliktad att sörja för sina fattigas vård men var socken är tillåten att ordna sin fattigvård som den finner lämpligast, enligt 1766 års hospitalförordning.

Denna specifisering som kommer till uttryck i den »provisoriska stadgan» vad beträffar dem som är skyldiga att betala de fattigas vård medför inte en noggrann och precis formulering av vilka »de fattige» är. I stället för en precisering av dem som borde understödjas av fattigvården finner vi att man »endast i allmänhet nämnde de fattige».[20] Det var kanske självklart genom en tidigare fattiglagstiftning vilka »de fattige» var, varför en precisering här vore en överloppsgärning. Det som annars kan verka förvånande är att en lagstiftning, som har till sin primära uppgift att slå fast vilka som skall stå för socknens fattigvårdsutgifter inte på något sätt antyder något specifikt kriterium på vad som tillförskaffar vissa individer möjlighet till fattigunderstöd.

Nu är det möjligt att den tidigare fattigvårdslagstiftningen redan har formulerat kriterier för »de fattige». En upprepning i en förnyad fattigvårdslag, som dessutom var provisorisk, ansågs inte som viktig eftersom »gamla» lagar i stor utsträckning fortfarande gällde i praktiken. Den tidigare fattigvårdslagstiftningen diskuteras nedan. En annan möjlighet är att man undviker specifika kriterier på vilka som är berättigade till fattigandel. Nödvändigheten för socknen att ordna försörjningen blir akut och omöjlig att kringgå om det i socknen finns sådana personer, som uppvisar de

egenskaper som klart uttalade kriterier uttrycker. Suddiga kriterier, eller inga alls, underlättar för socknen och dess medlemmar, som »ej sjelfva äro i behof af andras hjelp», att hålla fattigvårdsutgifterna inom vissa gränser. Fattigvårdsutgifterna kan då lättare bestämmas av socknens stämma och inte av existensen av ett antal fattiga, preciserade enligt klara kriterier.[21]

1788 års förordning för fattigvården — Kungl. kungörelsen den 5 december 1788 — hade som sitt huvudinnehåll, egentligen som sitt enda innehåll, problematiken kring vad man kom att kalla de fattigas hemortsrätt.

Vilken socken skulle ha huvudansvaret för kostnaderna för ett »fattighjon»? Var det den socken där fattighjonet antingen haft eget hemman eller där han varit tjänsthjon eller inhyseshjon och där varit antecknad och skriven? Vad det handlade om var socknarnas rättighet »att skydda sig mot sådana inflyttande fattiga, om hvilka man kunde befara, att de i fattigvårdshänseende skulle blifva socknarna till last».[22] Detta var huvudproblemet för denna kungörelse och detta kom att få en betoning så att man talade om fattighjon eller fattiga som om det vore helt klart vilka sådana begrepp syftade på. Var det nu helt klart? Förvisso inte genom någon preciserad definition, eftersom man hade hela sin koncentration inriktad på »*sina* fattiga».[23] Genom tidigare förordningar angående fattigvården var stadgat att socknen skulle försörja sina fattiga. Problemet var dock vilka de olika socknarna skulle betrakta som *sina* fattiga, eftersom

> med socknarnas skyldighet att ombesörja fattigvården följde helt naturligt en deras sträfvan att söka begränsa sin skyldighet gentemot andra socknar, hvarigenom tvister om försörjningsskyldigheten ej sällan uppstodo.[21]

Vikten kom att ligga på *sina* i en sådan utsträckning att definitionen av *fattiga* kom i skymundan. Kungörelsen uttryckte vissa indikatorer på vilka som var att betrakta som de fattiga, även om indikatorerna inte bildar något klargörande begrepp utan uttalas mer en passant. Dessa uttryck skulle kunna ge Broomé rätt i hans påstående att man talade om de vanföra i första hand. Jag har argumenterat för att en annan praxis i så fall varit gällande, en argumentation som jag menar får än starkare stöd i den vidare analysen av ett föreliggande material över antalet »fattige». Jag skall emellertid här peka på sådana uttryck. I kungörelsen från 1788 kan vi hitta följande:

> Wi GUSTAF &c Göre weterligt, at som Wi, i anledning af en hos Oss gjord underdånig förfrågan och hemställan, efter hwad grund de twister böra afgöras, som ej sällan emellan Församlingar nu mera skola yppas, angående skyldigheten, at underhålla sådane, från den ena til den

andra Församlingen inflyttade personer, som sedermera blifwit wanföre, at icke kunna sig sjelfwe försörja, hafwe kommit i erfarenhet, at någon wiss grund til dylika twisters urskiljande uti de i detta ämne utkomne författningar icke igenfinnes och Wi fördenskul ansedt nödigt at något stadgande härom til allmän efterrättelse meddela.[25]

Ännu en formulering ger stöd åt Broomé fastän även den har obetonad och ospecifik karaktär:

> . . . och ehuru det wid första påseende kan synas som skulle den Församling, hwilken haft största nyttan af fattighjonet under dess arbetsföra tid böra wårda sig om des underhåll, sedan det ej mer förmår at med arbete födan förtjena.[26]

Vad man syftar på är de personer, som flyttat från en socken till en annan, och så börjat komma den nya socknen till besvär genom att inte själva kunna försörja sig. Det viktiga är betoningen, att med sådana personer och deras försörjning behöver den nya socknen inte befatta sig, ty kungörelsen föreskrev att den socken, där fattighjonet antingen haft eget hemman eller såsom inhyseshjon eller tjänstehjon senast varit för skatt antecknad, skulle stå för dess vård. Broomé anför som stöd för sitt påstående citatet här ovan och menar att det är »temligen tydligt» uttalat i kungörelsen 1788. Hultgren[27] ger Broomé sitt stöd på den här punkten, som jag alltså menar inte vara så »temligen tydlig». Broomé modifierar sedan sin säkra hållning något.

> Men om ock dylika, vanföra personer framstå såsom de der egentligen borde komma i fråga att falla fattigvården till last, så har dock visat sig, att många andra, hvilka ingalunda kunna komma under denna benämning, varit nödsakade att för timligt uppehälle anlita välgörenheten, och att följaktligen fattigvården, för att uppfylla sin bestämmelse, ofta blifver tvungen att sträcka sig till dessa personer.[28]

Detta är en modifikation med stor räckvidd. Huruvida detta är en praxis utan något annat stöd i svensk fattigvårdslagstiftning har vi ännu inte fått något klargörande svar på. Vi har heller inte någon bild av hur stadgandena vuxit fram. Dessa stadgande har dock möjliggjort framarbetandet av vårt material med specificerade rubriker för den plats där fattigandelen tillhandahålles. I den meningen är materialet fortfarande innehållslöst, varför jag går vidare i undersökningen.

Den 11 december 1766 utfärdades »Kungl. Maj:ts Förnyade förordning angående Hospitals- och Barnhusinrättningarne i riket», en förordning, som av de flesta betraktas som en milstolpe i fattigvårdslagstiftningen. Detta goda renomme' kommer sig av det förhållandet att man här tycks

spåra ett nytt skede i fattigvårdens historia, genom att lagen fastslår samhällets skyldighet att stödja de fattiga. Den obligatoriska kommunala fattigvården var genomförd, samtidigt som en uppdelning av fattigvården och dess kostnader skett mellan stat och kommun.

> Staten hade åtagit sig vården af sinnessjuka och smittosamt sjuka samt en stor del af barnavården, hvaremot fattigvården i övrigt . . . kom på kommunernas lott.[29]

I förordningens första § står att »fattige nödlidande som i Hospitaler och Barnhus kunna intagas, äro trenne slag».[30] Det första slaget som på »Kronoförläningar fotade Hospitaler» skulle tas in var:

> dårar, borttagne eller med obotelige och smittosamme sjukdomar behäftade, hwilkas wistande bland andre är ohyggeligt eller skadeligt och hwilka således ej på något sätt kunna förwärfwa sig annat af sine medborgare, än deras medlidande.[31]

Det andra slaget var de

> som antingen genom ålderdoms skröplighet, långvariga krämpor eller någon slags ofärdighet hindras at sjelfwe förskaffa sig tillräckeligt underhåll, och ej äga anhöriga, som äro i stånd at dem wårda eller ock wid tiltagande åren lidit sådane olyckor, at deras näring afstadnat, samt numera blifwit orkeslösa at wälja sig annat näringssätt, hwarunder jemwäl begripes brottfällingar och de, som til sina sinnen äro mindre medtagne samt icke göra skada på menniskor, kreatur eller hus.[32]

Det tredje slaget var så de

> barn, hwilke af sine föräldrar, för deras torftighet, ej kunna niuta tillräckeligt uppehälle, och derföre böra med all ömhet wårdas, på det de med tiden måtte kunna blifwa nyttiga medlemmar i det allmänna.[33]

Här finns åtminstone definitioner eller klart uttalade kriterier för att någon skall kunna rubriceras som »nödlidande» och så kunna tas in på hospital. Som vi minns innefattade paragrafen »de fattige» en rubrik som »fattige på hospital». Vad jag då kan fastslå är att vi funnit klara uttryck för ett lagstiftande, som skulle klargöra en av våra rubriker.

Alla dessa tre slag av »hospitalintagna» kan dock inte ingå i materialet för min undersökning. Vilka som ingår torde man aldrig kunna få ett exakt svar på. Den allra största delen av dessa personer som står att finna på hospitalen kan troligen antas vara uteslutna från paragrafen »de fattige» i tabellverkets material. Jag hänvisar då till mitt tidigare resonemang och då kanske speciellt de anvisningar tabellverket gjort om tabellformulärförändringar.[34]

Att nödlidande av det första slaget inte ingår i vårt material framstår som tämligen klart, samtidigt som det framstår som lika klart att barnen under »det tredje slaget» ingår i materialet för den här undersökningen.

När det gäller det andra slaget vågar jag inte vara alltför säker. Det står klart att »ålderdomsskröplige» inte skall ingå i vårt material men det hindrar inte att en del av detta andra slag finns med i fattigvårdsmaterialet från tabellverkskommisionen. Hur stor del som finns med i materialet är inte heller viktigt att fastslå nu, utan det viktiga är att ett klargörande kring *en* rubrik av fyra om »de fattige» gjorts, även om innebörden av materialet ännu framstår som ganska tunt.

Självfallet är det mycket svårt, kanske omöjligt, att helt avgöra vilken innebörd och vilken praxis man tillämpade i början av 1800-talet för att avgöra vilka som var »de af lyten, sinnessjukdom och ålderdomssvaghet lidande» och således inte var att betrakta som »de fattige».

Eftersom huvudproblemet inte är att avgöra hur en viss del av antalet registrerade fattiga hamnade under den ena eller den andra rubriken i paragrafen »de fattige» så är det inte nödvändigt att poängtera just den problematiken.[35] Den viktigare aspekten är att någon klarhet över fattigvårdens former och dess anknytning till lagstiftningen ännu inte nåtts. Förmodligen förhåller det sig så att dessa på hospital intagna till största delen är andra än de som bör betraktas som »de fattige» och jag anför här ett citat från Broomé, som understryker hospitalens särart jämfört med fattigvården och dess fattighus.

> . . . vi vilja här endast anmärka, att hufvudsakliga steget till hospitalernas skiljande från fattigvården togs, då ofvanciterade Kungl. Förordning d. 11 April förklarade, att endast dårar, borttagne och uslingar, hvilka voro behäftade med smittosamma eller oboteliga sjukdomar, såsom kräfta, fallandesot, spetälska m. m., och vilkas vistande ibland andra människor vore ohyggeligt och skadligt, fingo intagas på hospitaler, som voro grundade på kronoförläningar.[36]

Det finns skäl att anta att det endast finns ett fåtal nödlidande av det andra slaget (se ovan) i det material som den här undersökningen utgår från och söker precisera.

Inte heller är det sannolikt att nödlidande av det tredje slaget — barnen — utgjorde något stort inslag på hospitalen och inte heller i mitt material.

Skälen till att det är få barn i siffermaterialet är andra än de som gäller för de två övriga slagen, som faller bort från fattigvårdsmaterialet emedan de förs till andra rubriker än »de fattige». Vad gäller barnen betonade förordningen det olämpliga med hospital- eller anstaltsvård, och hävdade att man borde lösa deras fattigförsörjning på ett annat sätt än med intagning på hospitalen.

> Hwad sättet angår till Barnens försörjande, så finner Kongl. Maj:t långt fördelaktigare at låta dem, til skiötsel och uppfostran, förblifwa hos egna eller Fostermödrar, än at samla dem inom wissa Barnhus til förplägning på de ställen sådane icke är förut inrättade, hälst, utom den mångfaldiga fördubbling i kostnaden, som deras underhåll och Betjening på Barnhusen fordrar, altid är at förmoda, det mödrarna sielfwe, eller Fostermödrar, som hafwa få barn at skiöta, med mera ömhet och sorgfällighet wårda sig om Barnens minsta nödtorfter, som i de späda åren äro så ganska mångfaldiga, än man af de trognaste och flitigaste skiöterskor på et Barnhus kan hafwa at förvänta:[37]

Den slutsats som kan dras efter den här genomgången är att, då vi äntligen funnit något så när klara uttalanden i lagstiftningen beträffande ett antal personer i materialet utgör de sannolikt en mycket ringa del av hela antalet »de fattige».

Staten hade begränsat sina utgifter för fattigvården till att gälla enbart anstaltsvård av den typ som förordningarna från 1763 och 1766 behandlar. Den övriga vården av de fattiga, dem som vi finner under de tre övriga rubrikerna i) fattige, som underhållas av barn eller andra, ii) fattige, som hemma njuta fattigdel och iii) fattige i fattighus, ålåg det kommunerna själva att svara för. Någon specificerad eller upplysande diskussion om dessa, en diskussion, som i något avseende skulle kunna jämställas med den noggranna behandling av »de trenne slag av nödlidande» som görs i 1766 års förordning, har vi inte funnit. Vad vi sett är en framväxande lagstiftning, som alltmer kommit att betona socknarnas skyldighet att försörja och se om sina fattiga, men på inget ställe har vi funnit hur och på vad sätt dessa fattiga skulle underhållas. Inte har heller något klargörande kriterium på »fattig» lämnats, vilket även här kan synas märkligt vid en lagstiftning som fastslår försörjningsskyldighet.

Förhållandet syns vara det att den egentligen enda förändring som skett i fattiglagstiftningen under 1700-talet är befästandet av socknarnas skyldighet att försörja socknens fattiga, medan den i övrigt står kvar på 1642 års tiggareordnings ståndpunkt och det som där stadgas.

> . . . fattigvårdslagstiftningen i det hela står kvar på 1642 års tiggareordnings ståndpunkt ända fram till fattigvårdslagen 1847, då tiggeriet äfven inom socknen blir icke blott ett ogilladt utan i lag förbjudet sätt att försörja de fattiga.[38]

Formerna för fattigförsörjning fastlades således redan under 1600-talet, då socknarna endast rekommenderades att underhålla de fattiga. Detta praktiserades fram till mitten av 1800-talet, då socknarna var legalt skyldiga att försörja de fattiga.[39] Under hela denna period har man inte ansett det av nö-

den att, i klartext, uttala eller klargöra fattigvårdsförsörjningens olika former i kommunerna. Det verkar nu inte alldeles orimligt att tänka sig att Broomé har rätt då han talar om att man i den svenska fattigvårdslagstiftningen endast finner mycket allmänna uttryck och formuleringar för vilka »de fattige» var. Min genomgång av över ett sekels fattiglagstiftning har inte på något avgörande sätt motsagt Broomé i det avseendet, men heller inte styrkt hans uppfattning att vanförhet är huvudkriteriet för »de fattige».

Vad som här kan uppmärksammas är att de förordningar som jag granskat, var för sig sökt behandla fattigvårdsfrågan utifrån speciella syften och utgångspunkter. 1811 års »provisoriska stadga» hade som huvudbetoning att klargöra vilka som hade skyldighet att delta i betalningen för fattigförsörjningen, en betoning, som inte på något sätt åtföljdes av någon angivelse av vilka »de fattige» var eller under vilka former fattigförsörjningen skulle ske.

1788 års förordning betraktade frågan om hemortsrätten, som det alldeles avgörande problemet, varför betoningen och uppmärksamheten kom att riktas på *sina* i sammanställningen »sina fattiga». Formerna för försörjningen och vilka de fattiga var blev inte belyst på samma sätt som problemet om vilken socken som skulle anses ha skyldighet att försörja en fattigvårdssökande.

När det så gäller 1766 års hospitalförordning så riktar sig där koncentrationen på de nödlidande, som kunde tänkas tas in på den av staten finansierade fattigvården, nämligen i huvudsak anstaltsvården. Här finns en uttalad form för fattigvård, vilket även medförde klarare kriterier för vilka som här skulle försörjas. Detta utgör dock endast ett delvis klargörande av den här undersökningens material.

Huvuddelen av materialet från 1805-55 innehåller således fattiga, som av socknen skulle försörjas. Lagstiftningen om dem bestäms till huvudsaklig del genom förordningar utfärdade under 1600-talet. Kan då denna lagstiftning, som »har sin karakter väsendtligen af de bestämmelser, som omedelbart åsyfta att tillförsäkra de fattige nödigt uppehälle»[40] ge vårt material ett mer precist innehåll och en klarare grund för undersökningens genomförande och den fortsatta diskussionen?

Då materialet till allra största delen utgöres av fattiga som försörjs genom socknens försorg och då förordningarna om de fattigas försörjning under 1600-talet till huvudsaklig del stadgade om socknarnas ansvarighet för samhällets fattiga, låter jag det förhållandet vara anledning till en fortsatt genomgång för att finna formerna för fattigförsörjningen och även kriterierna för »de fattige».

1600-talets fattigvårdslagstiftning och tiggeriet som fattigvård

Man kan förvånas över att en lagstiftning, som sträcker sig över ett sekel inte har några klara kriterier för dem som socknen först är moraliskt och senare legalt förpliktad att försörja. Under denna långa period har inga diskussioner eller klargöranden i fattiglagstiftningen gjorts om vilka former fattigvården skulle arbeta med.

I hospitalförordningen från 1766 finns ett uttryck som i förstone kan verka förvirrande.

> Så förbliver det ock hädanefter dervid, på sätt, hwar Församling finner för sig nyttigast wara.[41]

Kunde var socken förfara helt enligt eget skön och på det sätt socknens stämma fann det lämpligast? Att nyckfullheten varit stor under vissa tider och i vissa socknar kan man förmoda. Men inte är väl fattigvårdslagstiftningen på detta sätt splittrad att den endast stadgar att var socken gör som den vill bara den gör något, vad som helst.

Vad citatet syftar på är ett stadgande i 1763 års hospitalförordning, där den föreskriver att »Inwånarne i hwar Församling, på en viss dag om året, rådgiöra om sina fattigas försörjande samt fastställa det antal, som för det tillkommande året skal niuta underhåll:»[42] Detta upphävs nu i och med det tidigare citatet, vilket innebär att det inte längre är nödvändigt att göra denna årliga inventering utan var socken kan hädanefter förfara som den vill i detta avseende.

När nu 1600-talets fattigvårdslagstiftning introduceras, görs det med ett citat, som inte endast klargör det förhållande som tillfälligt kan uppfattas som ett nyckfullhetens tillstånd, utan dessutom påvisar att vissa former för fattigvården under lång tid fungerat i praktiken.

> Att 1642 års tiggare ordning ännu är gällande vid slutet av 1700-talet, är bevisadt bl.a. genom en af Upsala läns landshöfdingekungörelser 1773, hvilken framkallades af Kungl. Brefvet till landshöfdingarna samma år angående tiggeriets hämmande. Landshöfdingen i Upsala län utfärdade en kungörelse den 17 augusti 1773 där han betecknar det som betänkligt att förhindra allt bettlande, ehuru tiggeriet är någonting, som bör ogillas. Det kunde i en socken finnas flera tiggare, än fattighusen kunde rymma, och kyrkoherden skulle därför med sockenstämman pröfva, hvilka fattiga som skulle få gå omkring och tigga i socknen.[43]

Här talas om två olika former för fattigvård, dels har vi fattighusen och dels har vi tiggeriet. Det är tydligt att vi börjar närma oss den period, då formerna för fattigvården klargjordes och bestämdes.

De som skulle komma i åtnjutande av vården prövades av sockenstämman, där »skillnaden mellan den verkligt behöfvande och lättingen» var svår att avgöra och då alldeles särskilt, när frågan om vilka kriterier, som skulle vara avgörande, inte var preciserade. Vore »vanförhet» det alldeles avgörande kriteriet torde svårigheterna inte vara alltför framträdande. Ett tiggeri, som beslutats av sockenstämman, ansågs som en av socknen utövad fattigvård och åsyftade en del av de fattiga som finns under rubrik i) — fattige, som underhållas av barn eller andra — i paragrafen »de fattige».

> Det organiserade bettlandet var sedan gammalt den vanliga formen för försörjning av de fattiga. Sockenstämman beslutade om vilka som hade rätt att tigga och eventuellt att få en liten penning ur fattigkassan. Vid sockenstämman i januari 1748 (i Torp, min anm. R.S.) beslöts att 20 uppräknade personer skulle erhålla »fattigandelar» dvs. rätt att försörja sig genom tiggeri.[44]

Då Levander[45] påstår att socknen under 1500-och 1600-talen inte hade mycket, men dock något att göra med vården av de fattiga kan han ha menat socknen som »institution» och som sådan handhavare av den vård som åstadkoms. Det han har i tankarna vid en sådan formulering, som att socknen blott stod för en liten del av fattigvården, är problemet med enskild och offentlig fattigvård. Säkert förekom under den period han åsyftar åtskillig enskild fattigvård, men genom det förfarande som mer och mer inträdde, att sockenstämman beslutade om vilka som hade rätt att tigga, kom tiggeriet att betraktas som offentlig fattigvård, även om fattigandelarna kom att utdelas av de enskilda sockenmedlemmarna, då tiggaren plötsligt stod vid deras dörr. Vi har sett ovan att man talar om »fattigandelar», då sockenstämman ger vissa personer rätt att gå runt och tigga. Varför jag nämner detta speciella problem har att göra med en fråga framställd i Befolkningsstatistiken 1851-55.[46] När man här diskuterar antalet »de fattige», som inryms i materialet från perioden 1805-1855, ställs frågan huruvida det är ett stort eller litet antal enskilt understödda, som ingår i materialet. Man svarar själv med en förmodan att större delen av de enskilt understödda alltid saknas i de offentliga redogörelserna. Hur många de av enskild välgörenhet understödda är vid olika perioder är svårt att bestämma.[47]

Att till de enskilt understödda räkna alla som tigger menar jag vara felaktigt. Som stöd för denna hållning vill jag anföra, att det tiggeri som beslöts av sockenstämman, sannolikt räknades till den offentliga fattigvården. Därtill hävdar jag att det förhållandet att kyrkoherden var den som satt som ordförande i sockenstämman och samtidigt var den som oftast fungerade som »vår datainsamlare» av materialet, pekar mot en överensstämmelse mellan vårt materials fattigantal och den offentligt beslutade fattig-

vården. Materialet skulle då vara, till allra största delen, en redovisning av de offentligt fattigvårdsunderstödda och till en mindre (kanske ingen) del de enskilt understödda.

Tiggarordningarna av 1642 och 1698

När jag nu behandlar tiggareordningarna från 1642 respektive 1698 görs det med syftet att söka hitta under vilka former fattigvården bedrevs och till vilka fattigvården gavs. Ett stort intresse inriktar jag på att söka fylla våra återstående rubriker i § »de fattige» med innehåll.

I 1698 års tiggareordning sägs i detta avseende inte något som skiljer den från 1642 års tiggareordning annat än att den betonar att det vare förbjudet för »Presterskapet och Kongl. Maj:ts Betiente i Landsortene» att »meddela någrom några Pass och Recommendationer til at tiggia, utom den Stad och Sockn, där Tiggiaren eliest är wistandes, ehwad skiäl och orsaker där til förebäras kunna».[48]

I 1642 års tiggareordning har man således inte varit alltför uppmärksam på att andra socknar kunde få stå till tjänst åt tiggare, som inte tillhörde den egna socknen. Här, i 1642 års förordning, stadgades det, förutom detta att pass skulle utfärdas under vissa villkor, att:

> Föruthom Hospitalerne, som på Wår och Khronornes omkostnad i alla Provincer här uthi Rijket underhållas, så skole widh Kyrkiorne i Städerne och på Landsbygden upbyggies, effter hvar Församlings storlek och förmögenheet, några Stugur, synnerligen ther inge ännu äre, hwarest samme Församlings fattige, som igenom ålder och siukdom så äre uthaff sigh, at the med arbete sigh icke tilfyllest kunne nähra, skole må inflyttia och af Staden eller Socknen Allmoser undfåå och blifwa försörjde men icke gå kring landet eller i Staden på Marknaden eller thes emillan at tiggia.[49]

Formerna för fattigvården och därmed de fyra rubrikerna har i det närmaste fått ett fullständigt innehåll så när som på rubrik ii) — fattige, som hemma njuta fattigdel. När det gäller vilka kriterier man använde sig av för att bestämma en person som berättigad till fattigandel har ännu inte någon klarhet nåtts och det börjar förefalla osäkert om den här genomgången av fattigvårdslagstiftningen kan ge någon vägledning.

1642 års förordning talar allmänt om den som »är beswäradt med siukdom aff ålder eller annan liiffsskröplighet, och ther hwarken sielff förmår sigh at uppehålla, eller haffuer then Släckt, som för något theras hinder wele eller kunne göra honom bistånd»[50] Förordningen från 1698 stadgar att den som ger sig ut och tigger »utaf blott sielfswåld utan twingande kroppsswaghet och bräcklighet» kommer att för »sådan sin odygd warda behöri-

gen näfst».[51] Om satsen från 1698 kan anses säga något mer än den från 1642 är svårt att säga. Att man kan uppfatta båda som stadganden om vanförhet är rimligt. Ett problem är att det förefaller vara stadganden, som till stor del rör de kategorier, som 1805 fördes bort från paragrafen »de fattige». Detta betyder ändå att något bestämt här sägs, men att det är osäkert på vilket sätt man säger något om innehållet i materialet över »de fattige» efter 1805. Vidare är det oklart på ett annat sätt. I det längre citatet ovan, från 1642, sägs att de som »igenom ålder och siukdom så äre uthaff sigh» bör försörjas på annat sätt än genom tiggeri på marknaderna och i städerna. Huruvida försörjning genom tiggeri skulle förbehållas andra än de sjuka och ålderdomsskröpliga är här osäkert. Det är en rimlig tolkning att så är fallet.

I tiggareordningen från 1642 finns klara direktiv om prövning och administrationen av den. I de villkor, som nämns för utfärdandet av tiggarpass saknas klara kriterier för vilka som skulle få tigga och för vilket ett certifikat eller pass var nödvändigt. I § 10 klargörs villkoren och stadgas om prövning. I förordningens § 11 föreskrivs den fortsatta prövningen utan att egentligen ge några andra klarheter än de byråkratiska.

> § 10 Ingen Prost skal må förlofwa och gifwa någon Pass til at tiggia annorlunda än 1) at han jämte sina Contractister noga öfwerväger, om then haffuer rättmätige skääl som det söker. 2) At han intecknar i Passet, huru länge och til hwad ort i hans Contract then fattige medh tiggerijet må sökia Allmose. 3) At han icke förpassar någon til at tiggia uthom Contractet: uthan ther then eenen eller andres äländighet wore så stoor, at han skäligen pröfwes haffua mehra hielp af nöhden, at Prosten medh Contractisters inrådh tå gifwer honom sin föreskrifft til Biskoopen och Capitlet uthi thet Stifftet.
>
> § 11 Finner Biskopen och Capitlet Prostens Recommendation wara skäligh och funderad: Tå gifwes then arme och nödtorftige ther ytterligare Pass och tilstånd at sökia Allmose, lämpad til en wiss tijd, så och wisse orter inne uthi Stifftet, men icke wijdare.[52]

Det är tydligt att när det gäller möjligheter att få tiggarpass, så är formuleringarna mindre precisa när det gäller vilka som skall komma i åtnjutande av denna form av fattigvård än formuleringarna är då man tar upp frågan i andra paragrafer, där man försöker att precisera presumtiva fattigvårdstagare i de »Stugur» som församlingen bör bygga. Man nämner, i båda fallen, de sjuka, skröpliga eller lytta varvid helhetsintrycket möjligen kan bli att andra än just dessa inte kan ges fattigunderstöd. Då tiggeriet mer direkt avhandlas, som i de två paragraferna ovan, får villkoren en allmän och

otydlig prägel. Andra än »liiffsskröplige» lämnas möjlighet att söka fattigvårdsunderstöd. Hur man faktiskt tolkade stadgorna är svårt att säga, men denna möjlighet är tydlig.

Kyrkolagen 1686

Eftersom det som i Kyrkolagen från 1686 stadgas om de fattiga till stor del bör vara en viktig handlingsregel för kyrkoherde och sockenstämma i socknens vardagliga angelägenheter, kunde här finnas en möjlighet att nå en viss klarhet i våra frågor.

Några nya former för fattigvård är svåra att finna i Kyrkolagen annat än ett befästande och ett påminnande om att fattighus eller fattigstugor borde upprättas i socknarna för att där vårda de fattiga. I lagens 24 kapitel 24 § kan man dock finna stadganden om att kyrkoherden skall tillse att husarma och tiggare i hans socken inte skall lämnas oförsörjda.

> Han skal och, jemte then Försorg som han bär för Kyrkiones Egendom, i löst och fast, samt Räkenskapen öfwer inkomst och utgift, tilsee, at the huusarme och Tiggiare i hans Sockn, eij lemnas oförsörgde, eij heller något olofligit Tiggerij, emot Tiggiare-Ordningen, i Socknen tillåtes; icke heller gifwa Föreskrift åt någon, at gå omkring med, andra Socknar til last.[53]

Vid den här tiden fanns inget fastlagt beslut om socknarnas skyldighet att försörja sina fattiga, men Dahlberg påpekar[54] att kyrkoherden var skyldig, enligt kyrkolagen, att vid sockenstämman söka förmå sockenmännen att på något sätt uppoffra sig för de fattigas underhåll. I detta, menar Dahlberg, finns ett embryo till uppfattningen att socknarna egentligen borde ha som sin uppgift att underhålla sina fattiga.

När man så i kyrkolagen 1686 upptog en ny kategori av personer som socknen skulle se som sin plikt att understödja, nämligen de husarma, hävdar jag att dessa kom att bli en del av antalet »de fattige» under senare perioder, då socknens skyldighet att försörja de fattiga var beslutad och i lag inskriven.

I sin diskussion om »den provisoriska stadgan» från 1811 och att man där endast talar om de fattiga i största allmänhet, skriver Hultgren att;

> . . . då Kyrkolagen hitförde »husarne och husfattige», så synes som äfven arbetsföra, men i brist på arbete nödställda personer redan från äldre tider varit berättigade till understöd af församlingarna.[55]

Hultgren vill här understryka möjligheten att husarm och husfattig inte nödvändigtvis behöver innebära ålderdomsskröplighet eller någon form av

kroppslig eller själslig defekt, utan att kriteriet skulle vara det faktum att en person kunde sakna arbete och därmed nödgas söka fattigunderstöd och även få det.[56]

Vi måste nu korrigera ett påstående om att några nya former för fattigvården inte står att finna i Kyrkolagen från 1686. Framhållandet av en ny kategori presumtiva fattigvårdstagare så som dessa »huusarme», innebär trots allt antydningar om former för fattigvård, som skulle kunna fullständiga vårt materials fyra rubriker. Därmed kan man få en tillfredsställande innebörd av det material, som jag i det följande skall analysera.

Hultgren som även han betonar vikten av att det uppdagats en ny kategori av människor, som rätteligen borde understödjas av socknen, definierar eller klargör innebörden av den här kategorin genom att påpeka att med »de *husarme* och *husfattige* menas sådane som egde egen boning eller tillflykt i andras enskilda boning och som således ej behöfde i kyrkostufvorna söka tak öfver hufvudet, men i *öfvrigt* voro behöfvande.»[57]

Tillflykt till barnens eller andras tak eller tillgång till egen boning var visserligen ett gott skydd men måste i många fall betraktas som inte helt tillfredsställande, varför socknen nödgades att tillskjuta ytterligare understöd eller fattigdel. För vårt vidkommande kan detta ge den slutliga täckningen av de fyra rubrikerna under paragrafen »de fattige».

Rubrikerna i) och ii) — fattige, som underhållas av barn eller andra, respektive fattige, som hemma njuta fattigdel — innehåller just dessa »husarme eller husfattige», vilket då skulle innebära att paragrafen »de fattige» och dess rubriker inte är helt innehållslösa i den meningen att beslut faktiskt föreligger i den svenska fattigvårdslagstiftningen angående de former som finns uttryckta i de fyra rubrikerna.

Eftersom fattighusen var få i de flesta kommuner och faktiskt saknades i många kommuner vid den tiden som materialet från 1805-55 behandlar, kom de här två formerna av fattigvård att vara de under vilka fattigvården till allra största delen bedrevs ända fram till mitten av 1800-talet. Tidigare har jag argumenterat för att rubrik iv) — fattige på hospital — utgör en ringa del av det antal fattiga om vilket mitt material ger besked.

De fattighus som fanns under 1700-talet och i början av 1800-talet var inte blott få utan även små, varvid trängsel lätt uppstod och därmed svårigheter med hygien och tillstötande sjukdomar av olika slag. Fattighusen var olämpliga och otillräckliga för sitt syfte, antingen det gällde hjonen själva, eventuell personal eller fattigvårdsmyndigheter, varför alternativet att meddela understöd åt de fattiga i deras hem, hos barnen eller hysa in dem hos släktingar eller grannar (som fick underhållskostnader av fattigvården) var bättre på bl.a. två sätt: man sparade in kostnaderna för fattighus och de fattiga tillförsäkrades en bättre vård än på anstalter.[58] Jag sluter mig såle-

des till att »de fattige» från befolkningsstatistiken till allra största delen tillhandahölls fattigvårdsunderstöd under de två former, som uttrycks genom de två rubrikerna i) — fattige, som underhålls av barn eller andra — och ii) — fattige, som hemma njuta fattigdel — samt att de till största delen utgjordes av personer, som var arbetsföra men saknade arbete och därmed medel till försörjning och således inte av »vanföre» och därmed till arbete oförmögna.[59]

Formerna fastlägges på ett mycket dunkelt sätt och under en mycket tidig fattigvårdslagstiftning, då ingen legal skyldighet för socknen stadgats om underhåll av de fattiga — möjligen som en moralisk skyldighet. Dunkelheten i definitionerna om vilka som var berättigade till fattigunderstöd har klargjorts i undersökningen. Då dessa former inte befästs i den senare lagstiftningen, då socknens skyldighet blir lagfäst liksom att dunkelheten i definitionerna heller aldrig undanröjs, leder detta till att åter föra fram den hypotesen att oklarheter inte är tillfälliga utan uttryck för en politik för att kunna hålla antalet »de fattige» nere.

En oförsynt tolkning av dunkelhet i lagstiftningen samt något om studiens motivering.

Hårdheten i tolkningen ovan implicerar att antalet »de fattige» inte bestäms av behovet utan av villigheten att tillskjuta medel till fattigvård och »de fattiges» försörjning. Detta betyder inte att villigheten att tillskjuta medel är det som orsakar fattigdom utan att antalet »de fattiges» ökning eller minskning blir ett uttryck för denna villighet och inget annat. Om det finns ett stort antal personer i samhället på samma materiella standard som »de fattige», men som *inte* åtnjuta fattigvårdsunderstöd, eftersom villigheten att tillskjuta medel är låg, då höjs antalet »de fattige», inte genom befolkningsuppgång, dyrare bostäder, lättja, höjda skattebördor eller andra hastigt uppkomna behov, utan genom att t.ex. produktionstillgångarna stiger och att dessa nya tillgångar till dels tilldelas fattigvården.

Det offentliga fattigantalet — »de fattige» — höjs eller sänks genom distributionen av produktionsresultatet. Mängden av fattigvårdsbehövande kan vara mycket större än antalet »de fattige». Om »de fattige» då ses som en stipulativ definition omfattar denna definition åtskilligt fler personer än det antal som ryms inom »de fattige», de som får offentlig fattigvård. Kraftig höjning av antalet »de fattige» kan då inte enkelt tas som ett indicium på tilltagande allmän fattigdom i ett samhälle, utan kanske hellre på ekonomisk tillväxt i samhället. Vad som orsakar tillväxt i antalet av dessa som inryms under den stipulativa definitionen — således både de som kommer och de som inte kommer i åtnjutande av fattigvård och när denna tillväxt

orsakas blir inte föremål för behandling i den här undersökningen. Att detta är en uppgift för sociologin står dock utom allt tvivel.

Då Korpi[60] ställer upp en modell över orsaksfaktorer till att en individ kommer att anlita socialhjälp gör han det med hjälp av faktorer på tre nivåer. En nivå handlar då om *grundläggande faktorer,* som »de krafter i samhället som skapar ojämlikhet mellan människorna, de faktorer som formar samhällsklasser och som skiktar människorna i en social och ekonomisk hierarki. Ojämlikheten är fattigdomens förutsättning.4[61] Grundläggande faktorer skulle då möjligen vara det som behandlas av de författare, som slutar sin analys med att påvisa ett ökat tryck på fattigvården i början av 1800-talet. Dessa faktorer är således de som orsakar tillväxt av antalet människor, som inryms under det jag här kallat den stipulativa definitionen.

Låt mig preliminärt sammanställa delar av den totala problematik, som föreligger mellan det man kallat grundläggande faktorer till att understödsbehov uppstår och fattigvårdens sätt att fungera vid selektion av fattigvårdstagare. Detta sammanställande skall inte ses som någon uttömmande eller detaljerad behandling av den mängd skeenden, som utspelar sig mellan dessa två poler. Syftet är endast att skissera den ram inom vilken diskussionen i detta arbete kommer att föras. Tyngdpunkten kommer därvid att läggas på några av fattigvårdens mest framträdande möjligheter att handha ett tryck från en stor mängd människor med behov av fattigvårdsunderstöd. För att nå det centrala i detta avsnitt är det ändå nödvändigt att något kortfattat beröra det vi ovan kallade grundläggande faktorer till att människor kommer i behov av fattigvårdsunderstöd. Det är oklart vilka faktorer som här specifikt avses. Under första hälften av 1800-talet diskuterades sådana faktorer som hemmansklyvningar, befolkningsökning, ökad backstugubebyggelse, tillväxt av de fattigare allmogeklasserna och liknande. Verkningarna av dessa ansågs öka trycket på fattigvården. Huruvida dessa faktorer är att betrakta som grundläggande, så som de kortfattat definierats av Korpi, är inte helt klart. Om vi antar att dessa exempel på faktorer ovan är *effekter* av beslut utifrån ett samhälle med merkantilistisk ideologi måste de grundläggande faktorerna anses *föregå* sådant som hemmansklyvningar m.m. Befolkningsökning och hemmansklyvningar t.ex. kan i ett sådant fall inte betraktas som grundläggande faktorer, men inte heller som *betingande* faktorer. (se not 61 ovan). Här finns således oklarheter. Mellan grundläggande faktorer och betingande faktorer syns viktiga faktorer kunna bli obeaktade. Min uppgift är inte att skapa klarhet i detta förhållande, utan jag har endast sett det som rimligt att påpeka detta. Historiskt har faktorer som backstugubebyggelse, hemmansklyvningar och liknande haft stor betydelse, varför en modell med de två stegen

grundläggande faktorer till betingande faktorer bör kompletteras för att vara användbar vid behandling av 1800-talets förra hälft. Om modellen bör kompletteras på samma sätt för att bättre kunna beskriva förhållanden kring socialhjälpen vid mitten av 1900-talet skall inte här diskuteras. Analyser av socialhjälpen utifrån dessa två nivåer är mycket preliminära. Studier kring detta har kommit i bakgrunden till förmån för studier om understödstagare mer specifikt. Klart är att generaliteten i en sådan här modell bör diskuteras. Jag skall här endast sammanfatta min diskussion om 1800-talets första hälft och sedan något diskutera fattigvårdens valmöjligheter då den är utsatt för tryck från fattiga människor.

Grundläggande faktorer bör vi finna i samhällets maktstruktur och de beslut som där har sin förankring. Befolkningsökning kan ses som en direkt effekt av bl.a. den ökade hemmansklyvningen och backstugubebyggelsen. Beslut om ökad hemmansklyvning kan utifrån ett samhälle med merkantilistisk ideologi möjligen ske med just den avsikten att höja befolkningstalet, kanske främst för de fattigare allmogeklasserna. Dessa grupper löper stora risker att bli fattigvårdstagare på grund av sin specifika situation, som kännetecknas av brist på arbete och på jord eller för små jordar. Ju större de grupper är som kommer i den situationen att de inte klarar sin egen försörjning desto större blir trycket på fattigvården. Det är vid denna punkt, som detta arbete ställer sina frågor. Hur kan fattigvården agera, hur agerar den och vad bestämmer dess agerande? Dessa frågor tillhör en problematik som inte tillräckligt belysts vare sig för fattigvården eller socialhjälpen.

Efter denna diskussion kan vi konstatera att, då fattigvården utsätts för ett tryck från stora befolkningsgrupper har den, för det första, själv mycket ringa del i att detta tryck uppkommit. Den ställs inför fullbordat faktum. För det andra ställs den inför två möjligheter att agera: att svara på trycket, dvs. att ge de människor, som inte kan försörja sig själva, fattigvårdsunderstöd, eller att inte svara på trycket. Om lagstiftningen i sina stadgar tydligt klargör vilka kategorier människor fattigvården har skyldighet att sörja för, är det teoretiskt möjligt att undersöka hur dessa skyldigheter fullföljs. Är däremot lagstiftningen otydlig i detta avseende ökar svårigheterna för en dylik undersökning. Då det senare är fallet, är en framkomlig väg att undersöka omständigheterna kring en markerad ökning av antalet understödstagare. Har en sådan ökning av specifika grupper fattigvårdstagare inte någon förklaring i en samtidig förändring av just deras försörjningssituation kan vi sluta oss till att fattigvården har svarat på ett tryck, som uppkommit mycket tidigare. Förklaringen till ökningen av fattigvårdstagare får då sökas på annat håll, varvid vi möjligen även kan få klarhet i vad som bestämmer fattigvårdens sätt att fungera.

Fattigvården är i början av 1800-talet den enda formen för socialvård.

Prioritering mellan olika former för vård blir därmed aldrig aktuellt, utan valet blir mellan att ge eller att inte ge fattigvård. Vi kan nu tänka oss att olika möjligheter föreligger. Lagstiftningen kan uttala som en plikt för samhället att understödja människor i behov av hjälp, lika väl som den kan frånsäga samhället denna plikt. Detta senare har sin problematik men kommer inte här att bli aktuell. Vad det förra beträffar kan olika förhållanden gälla. En överensstämmelse mellan lagstiftning och praxis innebär att ökat tryck på fattigvården medför en direkt ökning av antalet fattigvårdstagare. En analys av vilka grupper det är som utgör trycket och av vilka grupper fattigvårdstagare som ökar kan ge svar på huruvida överensstämmelse föreligger. Ständig överensstämmelse, dvs. överensstämmelse föreligger vid varje tidpunkt under en längre period, kan innebära att man i praktiken följer lagens stadgar oavsett samhällsekonomiska konjunkturer. Föreligger inte överensstämmelse mellan lag och praxis, innebär det att trycket på fattigvården inte får någon genomslagskraft till förändring inom fattigvården, till en ökning av antalet understödstagare. Den i lagen uttalade plikten att ge fattigvård får i praktiken låg prioritet, vilket kan ha sin grund i dåligt produktionsresultat. Vore detta fallet torde ett förbättrat produktionsresultat medföra att fattigvården i praktiken bättre fullföljde lagens intentioner. Följden blir att understödstagarnas antal stiger vid konjunkturernas uppgång och inte, som man kunde förmoda, vid sämre konjunkturer, då trycket på fattigvården torde vara som störst

Ständig icke-överensstämmelse innebär att lagen inte har någon viktig funktion i detta avseende, utan det är kanske ekonomiska konjunkturer, som väger tyngst. En annan möjlighet är, att de här två förhållanden växlar oavbrutet från 1800-talets början till våra dagar. Ytterligare en möjlighet är, att det ena förhållandet vid en bestämd historisk tidpunkt förbyts till det andra och kanske blir en princip för en fungerande fattigvård som aldrig återkommer. Som jag bedömt dessa frågor är det av största vikt att söka nå ett svar på dem.

Vid en mer utvecklad och differentierad socialvård, där fattigvård/socialhjälp endast blir en del av ett större komplex får en slutsats om att förbättrad produktion leder till ökat antal understödstagare en än mer problematisk grund. I första hand är det inte frågor kring t.ex. information och attityder hos personal på socialvårdande organ som förändrar problematiken i avgörande grad. Kommunerna har möjligheter (kanske är de tvungna) att prioritera olika åtgärder inom en differentierad och mångfasetterad socialvård. Man har möjligheter att prioritera mindre kostnadskrävande åtgärder framför mer kostnadskrävande. Är t.ex. fattigvård/socialhjälp den »billigare» åtgärden kan den i en fattig kommun tänkas få hög prioritet. Vore detta fallet torde fattiga kommuner, vid en

differentierad socialvård ha ett stort antal fattigvårds/socialhjälpsunderstödda. Differensen mellan antalet människor med understödsbehov och antalet understödda torde vara litet. Med detta har inte sagts något om kraftiga förändringar i antalet understödstagare. Håller vi fast vid tesen ovan om att fattigvårdstagarnas antal ökar vid goda ekonomiska konjunkturer kan den senast förda diskussionen leda till en ny slutsats om ökning av antalet understödstagare, när socialvården genomgått en differentiering. Fattiga kommuner, som prioriterat ett »billigt» alternativ inom socialvården, nämligen fattigvård/socialhjälp får ingen kraftig ökning av antalet understödstagare vid förbättrade ekonomiska konjunkturer, eftersom gapet mellan fattigvårds/socialhjälpsbehövande och understödda är närmast obefintligt.

Den här diskussionen berör endast en bland många andra rimliga möjligheter att fortsätta en historisk analys av fattigvården och den framväxande differentieringen. Huruvida den tes jag driver om fattigvården på 1820-talet trots allt ligger till grund vid en mer komplex apparat med prioriteringsmöjligheter för kommunerna kan i denna studie inte få något slutgiltigt svar. Ytterligare frågor som i detta perspektiv blir framträdande är bl.a. dessa: Hur kommer en framväxande differentiering att påverka tesens rimlighet eller generalitet? Om tesen får anses gälla förhållanden under 1820-talet men avgjort inte under mitten av 1900-talet, när kan då dessa förhållanden sägas ha försvunnit? Vilka nya förhållanden var avgörande för att göra tesen ogiltig? Dessa frågor väcks av denna studie men kan inte här ges ett slutgiltigt svar. För detta krävs fler studier av denna art.

Om man hyser den uppfattningen att sociologins uppgift inte bara är att uttala sig om mekanismer i förhållandet individ-samhälle i ett tidsmässigt avgränsat samhälle, utan även att kunna säga något om sådana generella mekanismer och dess eventuella förändringar i historien, så innebär sociologers bristande intresse för det förflutna att en stor del av sociologins arbetsfält står tämligen obrukat. Vi vet mycket litet om sociologin kan påvisa generella mönster av sociala händelser och aktioner i historien. Kan man med någon säkerhet påvisa generella, återkommande mekanismer i svenskt samhällsliv.[62] Svensk sociologi har ännu inte gjort några stora inbrytningar vad gäller försök till analys av svenskt samhällsliv under t.ex. 1800-talet. En diskussion kan påbörjas om detta då sociologer börjar utnyttja det omfångsrika material som finns över Sverige. Vi kan inget säga om t.ex. grundläggande faktorer för tillväxt av understödsbehov på viktiga punkter är identiska från början av 1800-talet och in på 1960-70-talen. Åtgärdsdiskussioner i socialpolitiska frågor till exempel skulle, efter svar på liknande formuleringar, få en rimligare inramning.

Min uppgift blir i detta omspännande perspektiv klart begränsad, men kan ändå motiveras som en nödvändig del i den totala fattigdoms-fattig-

vårdsproblematiken. Studien kan delvis ses som ett försök att börja en diskussion kring sociologiska utsagor om återkommande sociala mekanismer, även om jag har en klart snävare innehållsram för studien än en behandling av den stora samhällsomdaningen under första hälften av 1800-talet. Uppfattningen om sociologins uppgift att kunna säga något om eventuell kontinuitet i olika aktioner eller händelser i samhället behöver inte innebära att alla studier måste ha sin utgångspunkt i övergripande och omfattande studier av samhällsförändring. Det sätt på vilket denna studie avhandlar fattigvården kan även det ingå som ett led i den sociologins uppgift, som jag här helt kort snuddat vid.

För att kunna säga något om fattigvården, dess särart eller bundenhet, måste vi veta något mer om den än hur dess lagstiftning ser ut. Behandlingar av lagstiftning och riksdagsdebatter får lätt endast ett idéhistoriskt värde om dessa inte relateras till det faktiska läge om vilka de uttalar sig.

Låt mig nu återvända till en sammanfattning av mina tolkningar för att slutligen förbereda undersökningens vidare diskussion. Vad jag hittills sagt är att antalet personer under samma svåra försörjningsläge och materiella förhållanden som »de fattige» kan vara klart mycket större än antalet personer, som får understöd genom fattigvården. Låg tilldelning av produktionsresultatet till fattigvården medför större gap mellan behövande och understödda. Förändringar i antalet »de fattige» behöver då inte självklart uttrycka omedelbara förändringar i behov hos befolkningen.

Förändringar i behov däremot, t.ex. ökad allmän fattigdom hos ett ökat antal människor bestäms av just de grundläggande faktorer, som Korpi kortfattat diskuterar. Dessa torde vara väl värda en sociologisk belysning, men kommer inte heller i detta arbete att bli föremål för en ingående analys. Effekten av dessa faktorer blir ett hierarkiskt samhälle. Detta försätter vissa kategorier människor i ett predikament. De kan inte försörja sig själva och har liten möjlighet att få understöd från fattigvården, efter vad vi trott oss se. Trycket på fattigvården blir då stort, ja mycket större än det offentliga antalet »de fattige» visar.

Under 1600, 1700-talen och i början av 1800-talet har ett alltför stort tryck kunnat hållas tillbaka med hjälp av en långtgående dunkelhet i lagstiftningen om fattigvården. Dunkelhet har kunnat legitimera njugghet, restriktivitet och liknande lika väl som generositet. Dunkelhet i stadgornas definitioner möjliggör snabbare förändringar i den praktiskt verksamma fattigvården. Vad som bestämmer valet mellan restriktivitet och generositet kommer att finnas med som det viktiga momentet i den fortsatta diskussionen i denna undersökning.

Dunkelhet i fattiglagstiftningen består däri att där förekommer precisa uttryck som »ålderdomsskröplig», »liiffsskröplig», »arbetsoförmögen» och

linande vid sidan av mycket oklara uttryck om fattiga i största allmänhet. Detta möjliggör en aldrig helt uttalad praxis i fattigvården. När preciseringarna görs är det oftast med syfte på bestämda former för fattigvård, nämligen fattighusen och hospitalen. Att detta är de former som innefattar det minsta antalet fattigvårdstagare har redan visats. För den största delen av »de fattige» finns endast allmänna formuleringar och anvisningar om understöd. Däri klargörs sällan vilka kriterier som skall vara avgörande för att man skall få del av fattigvårdens medel. Det är dessa som drabbas av lagstiftningens dunkelhet och som får tillgång till försörjningsmedel endast om goda produktionsresultat distribueras till fattigvården. Dunkelheten ger legitimitet till restriktivitet såväl som till generositet.

Uttrycket »så widt den kan tilwägabringas» i 1807 års stadga för Stockholms stad[63] är det klaraste uttryck jag kan finna för att det inte i första hand är behovet av understöd som bestämmer antalet »de fattige». Förändringar i detta antal bestäms inte av att fler nödlidande tillkommit, utan det ökar då socknen och dess medlemmar anser sig ha råd: »om medel kan til wäga bringas». De behövande, som kan vara legio, befinner sig i underläge, »längst ned», utan resurser och blir utsatta för nyckfullheten vid selektionen bland dem för en övergång till »de fattige». Om slumpen och nyckfullheten är den alldeles avgörande mekanismen vid denna selektion kan även det ses som en viktig uppgift att undersöka.

[1]*SOS Befolkningsstatistik. Tabellkommissionens underdåniga berättelse för åren 1851-55.* Tredje och sista afdelningen. Stockholm 1860 s. 59.

[2]Ibid. s. 60.

[3]En mer »regelrätt» källkritisk granskning än denna innehållsdiskussion följer i kap. 2.

[4]SOS Befolkningsstatistik a.a. s. 2.

[5]Om tillförlitligheten i de äldsta befintliga befolkningsdata se Quensel, C-E.: Tillförlitligheten i de äldsta befintliga befolkningsdata i *Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd.* Stockholm 1949. »De bidrag som befolkningsstatistiken lämnar för kännedom om vårt lands utveckling under dessa år, kvarstå orubbade.» s. 31. »Dessa år» innefattar då de år från vilka vårt material är hämtat.

[6]Johansson, K. H.: *Svensk sockensjälvstyrelse 1686-1862.* Lund 1937, s. 317, Nordgren, A.: *Från bystämma till kommunalfullmäktige.* Den kommunala självstyrelsens utveckling i Torp. Sundsvall 1945. s. 106, Dahlberg, B.: a.a. s. 101.

[7]Johansson, K. H. a.a. s. 90.

[8]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 60.

[9]Ibid. s. 60.

[10]Jag kan här påpeka att ett antal barn — hur många är inte möjligt att uppskatta — har förts till fattigklassen utan att egentligen tillhöra den, enligt SOS befolkningsstatistik 1851-55. Bland dem som inte borde ha förts till »de fattige» var »blott några hundra barn och fängslade personer» och »ett eller annat tusental af Fosterbarn». SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 61.

[11]Broomé, G. a.a. s. 87.

[12]Om noggranna källkritiska studier gjordes kring tabellformulärförändringarna kunde säkert rimliga jämförelser göras.

[13]Om de inte skulle ingå i paragrafen »de fattige» ens före 1840 blir Broomés hållning än mindre trolig. Då mycket talar för att de har ingått fram till 1840 (se avsnittet om källkritik) har jag ansett diskussionen som nödvändig.

[14]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 60.

[15]Lindstedt, G. a.a. s. 64, Broomé, G. a.a. s. 76.

[16]Arnér, A.: *Studier öfver Svenska Kyrkans ställning till frågan om de fattigas vård under 1800-talet.* Lund 1923 s. 22.

[17]Citerat Arnér, A. a.a. s. 22. Se även Lindstedt, G. a.a. s. 64, Hultgren O. J. a.a. s. 62, Broomé, G. a.a. s. 75.

[18]Arnér, A. a.a. s. 23.

[19]Broomé, G. a.a. s. 74.

[20]Hultgren, O. J. a.a. s. 63.

[21]Broomé har även han åsikter om just den här frågan. »Det är anmärkningsvärt, att såväl äldre som nyare författare synas med afsigt hafva undvikit att bestämma detta (vem som är berättigad till understöd. Min anm. R.S.) annorlunda än i största allmänhet. Deri uttalar sig en berömvärd försigtighet; ty nekas kan ej att ett bestämdt lagbud, som hade för afsigt att en gång för alla afgöra, när en person vore berättigad att fordra allmänt understöd, omöjligen skulle kunna undvika att i ett eller annat afseende blifva ofullständigt, och sålunda snarare leda till obilliga fordringar på fattigvård eller å andra sidan lika obilligt förvägrande deraf, än

om pröfningen häraf är lemnad för hvarje förekommande fall åt en eller fler personer, som och sig företeende omständigheter ega tillräcklig kännedom för att afgöra såväl orsakerna till det angifna armodet, som det större eller mindre behof, som verkligen kan vara för handen. . . . Det är således alldeles i sin ordning, att lagen lemnar åt de församlingsskyldige att pröfva, när en person verkligen är i behof af understöd och berättigad deraf. Det kan lika litet vara ändamålsenligt att stadga det en person, oaktat den vore i större eller mindre mån arbetsför, skulle vara berättigad till att lefva på andras bekostnad emedan den vore så eller så gammal, som om en person under en viss ålder skulle vara alldeles utesluten från all hjälp såvida han icke vore lytt eller vanför.» Broomé a.a. s. 86. Problemet är bara huruvida bestämda kriterier onödiggör en prövning. Enligt min uppfattning underlättar klara kriterier en prövning, liksom det att prövningen blir mindre nyckfull och mer rättvis.

[22]Arnér, A. a.a. s. 20.

[23]Lindstedt, G. a.a. s. 54.

[24]Ibid. s. 54.

[25]Modee: Utdrag utur alla i från år 1787 utkomne Publique handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publikationer, som Riksens Styrsel samt inwärtes Hushållning och Författningar i gemen jemwäl ock Stockholms Stad i synnerhet angå. Fjortonde Delen til 1790 års slut. Stockholm 1804. s. 254.

[26]Ibid. s. 254.

[27]Hultgren, O. J. a.a. s. 62.

[28]Broomé, G. a.a. s. 87.

[29]Lindstedt, G. a.a. s. 50.

[30]Modee. a.a. Åttonde Delen, til 1767 års slut. Stockholm 1795. s. 483.

[31]Ibid. s. 483.

[32]Ibid. s. 484.

[33]Ibid. s. 484.

[34]Se inledningen.

[35]Under denna diskussion kan kanske en för mig mer primär problemställning formuleras: När lagstiftades det om t.ex. de former för fattigvård, som den här undersökningens material pekar på? Finns de uttalade i lagstiftningen eller finns där endast en praktiskt arbetande fattigvård, vars vardagliga arbete har ringa anknytning till lagens stadgor?

[36]Broomé, G. a.a. s. 81.

[37]Modee. a.a. Sjunde Delen, til 1764 års slut. Stockholm 1779. s. 4499.

[38]Citerat Arnér, A. a.a. s. 4 men se även Dahlberg, B. H. a.a. s. 103.

[39]»Den föregående lagstiftningen (före 1766 års Hospital- och Barnhusförordning. Min anm. R.S.) har sin karakter väsendtligen af de bestämmelser, som omedelbart åsyfta att tillförsäkra de fattige nödigt uppehälle. Den följande lagstiftningen deremot går ut från den satsen såsom grund, att de fattige skola erhålla sitt nödiga uppehälle genom socknarnas försorg, och den får sin karakter hufvudsakligen genom de stadganden, som äfse att bestämma socknens ansvarighet beträffande de särskilda understödsfallen.» Dahlberg, B. H. a.a. s. 103.

[40]Ibid. s. 103.

[41]Modee. a.a. Åttonde Delen, til 1767 års slut. Stockholm 1795. s. 484.

[42]Modee. a.a. Sjunde Delen, til 1764 års slut. Stockholm 1779. s. 5593. Se även Lindstedt, G. a.a. s. 50.

[43]Arnér, A. a.a. s. 7. Se även Dahlberg, B. H. a.a. s. 103. Arner är ganska utförlig i den här frågan och menar att inget upphävs genom t.ex. Kungl. Förordningen om löst och onyttigt Folk, som från utrikes orter inkomma, samt om Tiggeriers hämmande (1 okt. 1741) eller genom Kungl. Förordningen i »samma ämne» den 24 mars 1748. Mycket talar för att det är korrekt. I förordningen från 1741 hittar vi två paragrafer, den ena om förbud för onyttigt folk och från utrikes orter komna att springa omkring på marknader och tigga, den andra om att tiggeri bör ske i den egna Staden eller Socknen. Det nya i förordningen från 1748 tycks vara att uppmärksamhet fäst på speciella grupper, om vilka förordningens rubrik ger besked. Det är en »Ytterligare Förordning, angående hämmande af de så kallade Tartares och Ziegueners, samt annat löst Folks och Lättingars strykande omkring landet.»

Inledningsvis betonas att förordningen vill understryka och påminna om tidigare stadgor.

[44]Nordgren, A. a.a. s. 61.

[45]Levander, L. a.a. s. 183.

[46]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 60.

[47]Vad jag här huvudsakligen argumenterar för är att det material jag arbetar med ger kunskap om offentligt beslutat fattigvård. Tiggarpasset var officiellt beslutat och innebar en formell vårdform med utnyttjande av enskilda samhällsmedlemmar och hushållsgrupper. Att det sedan finns ytterligare många fler, som går och tigger framgår av de många klagomål på lättingar och liknande, vilka går från gård till gård utan certifikat. Det är oftast detta tiggeri man vill ha slut på, då man för diskussioner och klagan över tiggeriet som ett otyg.

Här finns möjligen anknytning till Karin Tengvalds diskussion om formella hjälporgan och den informella (hjälp)strukturen, som familj och släkt. Kort kan här sägas att *en* poäng i hennes diskussion är att de formella hjälporganen åtgärdar endast en liten del av alla de individers problem, som de är satta att hjälpa. Den informella strukturen får då lösa de övrigas problem, som det formella hjälporganet inte uppmärksammat, och blir då en problemlösare med viktiga funktioner, inte bara för den enskilde individen, utan även för de formella hjälporganens fortsatta arbete och existens. Se Tengvald, Karin: Vårdapparaten och den informella strukturen i Sociologisk Forskning nr. 3 1973.

Vad som gäller här, vid tiden för min undersökning, något som kanske komplicerar en alltför enkelt dragen parallell till Tengvalds diskussion, är tiggeriets speciella funktion. Tiggeriet är alltid ett utnyttjande av den informella strukturen i socknen. Det speciella är dock att det ibland är att betrakta som ett »formellt hjälporgan» på så sätt att det finns formella beslut om att ge vissa individer tiggarcertifikat. Övriga tiggare använder då samma hjälporgan men då i dess egenskap av informell struktur. Vilken betydelse det här påpekandet har i den diskussion som Tengvald antyder är omöjligt att säga men ett påpekande om beröringspunkter har jag sett som viktigt.

[48]von Stiernman, A.: *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie uti gemen.* Uppå Hans Kongl. Nådigste Befallning. Femte delen. Stockholm 1766. s. 727.

[49]von Stiernman, A. a.a. Andra delen. Stockholm 1750 s. 329.

[50]Ibid. s. 328.

[51]von Stiernman, A. a.a. Femte delen s. 728.

[52]von Stiernman, A. a.a. Andra delen. s. 331.

[53]Kyrkolagen af 1686 och Kongl. Förordningen, huru med Rättegång i Dom-Kapitlen förhållas skall, af den 11 Februari 1687 samt Författningar, som dem upplysa, förklara, ändra eller tillöka. Uppsala 1845. s. 513.

[54]Dahlberg, B. H. a.a. s. 101.

[55]Hultberg, O. J. a.a. s. 63.

[56]Lagstiftning stadgar i många fall något som under lång tid varit praxis. Fattigvårdslagstiftningen från 1807 för Stockholms stad och senare stadga för hela riket, fattigvårdslagen från 1847, skulle i ett sådant fall kunna tas som intäkt för en under lång tid pågående praxis, som innebär att arbetsföra personer utan arbete ges fattigunderstöd. Detta får stöd, inte blott av det material som föreligger i befolkningsstatistiken om antalet fattiga i början av 1800-talet, utan styrks även av andra iakttagare.

»Vad som 1847 blev lagstadgat var vad som småningom arbetat sig fram ur de växande kraven på fattigvården. Utvecklingen hade själv gått före och visat vägen för lagstiftningen, här liksom i så många andra fall på sockensjälvstyrelsens område.» Se Johansson, K. H. a.a. 291.

Vad man 1807 stadgade om var bland annat vilka man borde betrakta som berättigade till fattigunderstöd via fattigvården. »Alla werkeligen fattige, det wil säga sådane, som icke hafwa eller sjelfwe kunna förtjäna hwad til deras nödtorftiga uppehälle erfordras, äro berättigade til den wård de behöfwa, så widt den kan til wäga bringas». Citerat Lindstedt, G. a.a. s. 58 av Kungl. Brev den 12 aug. 1807.

Den nödtorftiga vård som anses lämplig för en fattig är det, »som til föda, kläder, husrum och wärma är oumbärligt, för at underhålla lif och hälsa». Lindstedt, G. a.a. s. 58.

Här framstår suddigheten i de redovisade kriterierna men det blir ändå ganska klart att de inte endast handlar om »vanförhet» utan även, och kanske främst, detta att inte ha någon för tjänst av arbete för att kunna nödtorftigt försörja sig.

Även fattigvårdsförordningen från 1847 stadgar på ett sätt som ger intryck av att »vanförhet» inte är ett avgörande kriterium, utan en person kan ges fattigunderstöd då han hon är utan arbete och därmed också medel till sin försörjning. Man skall ge »nödtorftig wård och försörgning» till »sådane medlemmar som, i avseende till bristande arbetsförmåga samt i saknad av andra medel och lofliga utwägar til sitt uppehälle, icke kunna sig sjelfwa försörga». Svensk författningssamling 1847, no. 23. Stockholm 1848 s. 1-2.

I 1839 års fattigvårdsbetänkande finns ett material över antalet fattiga i riket, ett material som inte är jämförbart med det material som finns i befolkningsstatistiken (det material som jag kommer att arbeta med) eftersom helt andra — och kritiserade — beräkningsgrunder har använts. Det material som 1839 års betänkande redovisar, innehåller en del personer som inte finns med i »vårt» material. Betänkandets material är från 1831 och innehåller bland annat sjuka och ålderdomssvaga, några kategorier som inte finns med i materialet från SOS Befolkningsstatistik 1851-55.

Här kan nämnas att materialet i betänkandet 1839 redovisar antalet fattiga under »tillfälligt behöfvande», »mindre arbetsföra» och »till arbete oförmögna» — länsvis i hela riket. »Tillfälligt behöfvande» och »mindre arbetsföra» utgör tillsammans det övervägande flertalet i samtliga län utom ett (Blekinge) jämfört med »till arbete oförmögne».

I åt mig också påpeka att här ingår sannolikt även kategorier som inte finns med i materialet från befolkningsstatistiken och här finns med under rubriken »till arbete oförmögna».

Detta skulle då kunna ses som ytterligare ett argument för att »de fattige» till en mycket stor del utgjordes av arbetsföra men arbetslösa. Förutsatt att materialen i övrigt är något så när jämförbara till sitt innehåll.

Efter noterna till detta kapitel redovisas tabellen från 1839 års betänkande.

[57]Hultberg, O. J. a.a. s. 53-54.

[58]Montgomery, A. a.a. s. 74.

[59]Materialet från Agardh-Ljungberg styrker ett sådant påstående även om det uttalar sig om förhållanden på 1840-talet först.

[60]Korpi, W.: *Fattigdom i välfärden.* Om människor med socialhjälp. Stockholm 1971.

[61]Ibid. s. 109. En andra nivå kallar Korpi betingande faktorer, som antas verka på sikt. Någon klart uttalad grund för att avgöra vad som är att betrakta som betingande finns inte. Viktigast tycks dock de samhälleliga förhållanden vara vilka leder till att en individ inordnas på en bestämd plats i en ojämlik struktur.

[62]Jag är väl medveten om att mina formuleringar här framstår som mycket allmänna eller kanske svepande. Min avsikt är inte heller att föra någon preciserad diskussion om eller komma med något avgörande inlägg i den problematik, som inryms i teorier om social förändring och social utveckling, där sådant som finalitet, immanens, social nödvändighet och universalism kan vara viktiga antagande. Se Dahlström, E.: *Klasser och samhällen.* Teorier om social skiktning och social integration. Stockholm 1971 s. 105.

För att ge endast ett exempel på en sedan länge pågående diskussion där sådana studier som denna kan vara viktiga som underlag i en fortsatt diskussion, vill jag citera Popper ur hans The Poverty of Historicism. Han försöker där bestämma historicismens ståndpunkt.

»All social groups have their own traditions, their own institutions, their own rites. Historicism claims that we must study the history of the group, its traditions and institutions, if we wish to understand and explain it as it is now, and if we wish to understand and perhaps to foresee, its future development». Popper, K.: *The Poverty of Historicism.* London 1969. (reprinted) s. 18.

Nu finns invändningar mot ett sådant synsätt, både vad gäller dess nödvändighet och dess möjlighet. Ibland har man sagt att det finns sådana brott i en grupps eller institutions historia så att all kontinuitet och alla sammanhang upphör, varvid sådant som finalitet, immanens, social nödvändighet och liknande inte kan gälla. Utan att här ta ställning till halten i förespråkande eller invändningar, menar jag, att studier av t.ex. en institutions olika historiska perioder möjliggör en bättre grund för uttalanden om de olika argumentens rimlighet. Det är under ett sådant beaktande som min studie till dels kan ses motiverad.

[63]»Alla werkeligen fattige, det wil säga sådane som icke hafwa eller sjelfwe kunna förtjäna hwad til deras nödtorftiga uppehälle erfordras, äro berättigade til den wård de behöfwa, så widt den kan til wäga bringas». Citerat från Lindstedt, G. a.a. s. 58 av Kungl. Brev den 12 augusti 1807.

Tabell 1_2.

Län	Tillfälligt behöfvande		Mindre arbetsför		Till arbete oförmögne	
	Män	Qvinnor	Män	Qvinnor	Män	Qvinnor
Uppsala	84	190	209	797	312	859
Stockholms	119	207	253	747	313	679
Skaraborgs	358	539	750	1 315	749	1 329
Kronobergs	322	384	179	467	401	791
Jönköpings	223	329	270	575	459	980
Västmanlands	134	281	262	792	362	948
Östergötlands	461	706	688	1 463	705	1 505
Södermanlands	194	302	340	787	382	942
Elfsborgs	697	949	710	1 196	890	1 425
Calmar	241	306	266	654	380	861
Kopparbergs	229	346	486	941	599	1 103
Örebro	419	700	464	810	484	830
Wermlands	534	764	1 039	1 774	1 053	1 472
Gefleborgs	157	284	143	640	170	350
Westernorrlands	675	803	712	954	283	472
Westerbottens	713	798	162	286	224	305
Gotlands	20	125	62	223	54	170
Malmöhus	357	695	530	1 020	564	1 016
Christianstads	107	158	261	508	344	586
Blekinge	115	219	158	527	344	674
Hallands	159	254	257	600	268	509
Göteborgs	272	542	740	1 593	997	1 486
Jämtlands	523	583	184	272	161	293
Norrbottens	501	555	225	359	312	473
Summa	7 614	11 014	9 350	19 300	10 810	20 058

Källa: Betänkande angående fattigvården i riket utom Stockholms stad. Stockholm 1839. s.76.

Kapitel 2

KÄLLKRITISKA PRÖVNINGAR

En beskrivning av fattigantalets uppgång på 1820-talet

I det föregående har talats en del om materialet för perioden 1805-55 utan att mycket mer än tabell 1_1 har redovisats. Något kort måste vi återvända till den tabellen, som är en översikt över antalet fattiga i Sverige per 1000 invånare. Hittills har kunnat konstaterats att en viss klarhet har åstadkommits beträffande innebörden av de siffror, som redovisas i tabellen. Vanförhet, har vi sagt, är inte det viktigaste kriteriet för de enskilda individer, som representeras i materialet, utan de flesta utgörs av personer, som är arbetsföra men saknar möjlighet att försörja sig själva.

Tabellformulärförändringarna visar att »de af lyten, sinnessjukdom och ålderdomssvaghet lidande» inte ingår som väsentliga kategorier i materialet över »de fattige». Detta behöver inte innebära att personer med dessa egenskaper inte finns med i materialet. Om de ingår så bör de vara få. Antalet fattiga i det redovisade materialet är även till allra största delen offentligt understödda, i den meningen att deras försörjande via socknen har beslutats i sockenstämman, där prästerskapets representation var självklar. Prästerna var också de primära datainsamlarna av materialet.

Vidare har konstaterats att de former, under vilka fattigvården i största utsträckning utövades, var de som uttrycktes i rubrikerna i) fattige, som underhållas av barn eller andra och ii) fattige, som hemma njuta fattigdel under paragrafen »de fattige». Att denna klarhet kunnat åstadkommas beror inte på fattigvårdslagstiftningens distinkta skrivningar, utan på en konfrontation mellan, å ena sidan, lagstiftning under ett par sekel och, å andra sidan, ett föreliggande material, som innehåller preciseringar, inte bara vad gäller antal fattiga, utan även för vilka former av fattigvård som praktiserats. Genom att vissa år inte är jämförbara med varandra, annat än i mycket speciella fall, kommer denna undersökning att helt hålla sig inom perioden 1805-1835. Siffrorna för denna period är i alla avseenden jämförbara.

Ur den mycket enkla tabellen 1_1 kan utläsas bl.a. ett förhållande, som pockar på uppmärksamhet, emedan det inte framstår som en liten och självklar händelse. Mellan åren 1820 och 1825 stiger antalet »de fattige» med 5 st. per 1000 invånare. Hela denna ökning tycks falla på den vuxna delen av befolkningen, eftersom ingen större ökning — än den med 5 per 1000 — sker, då antalet barn läggs till. Det är detta förhållande, som jag menar vara tabellens märkligaste innehåll inom perioden 1805-1835. Antalet

vuxna fattiga stiger kraftigt under åren 1820-25 medan någon drastisk ökning för barnen inte kan märkas. Om man gör en något noggrannare granskning av tabellen finner man att inget lika drastiskt händer efterföljande år vad gäller antalet fattiga vuxna. Antalet per 1000 ligger kvar på samma nivå, som det intog 1825 men med någon liten ökning. För barnen gäller att någon drastisk uppgång aldrig sker under hela perioden, men man kan uppmärksamma att en ökning sker både 1830 och 1835 även om den kanske inte omedelbart faller i ögonen. Uppgången är från 9,49 per 1000 år 1825 till 10,79 år 1830 och så till 11,59 år 1835.

Hur det här tar sig ut i totala siffror redovisas i tabell 2_1 på följande sida. Från 1820 till 1825 sker en ökning med 19.456 vuxna fattiga och med 5.063 mellan åren 1825 och 1830, medan antalet fattiga vuxna år 1835 är i det närmaste exakt lika med året 1830 — egentligen sker en minskning med 416 personer. Ökningen bland barnen, något som sker 5 år senare än för de vuxna, är mellan 1825 och 1830 4.885 och mellan 1830 och 1835, då uppgången bland de vuxna avstannat, 3.782.

Mot bakgrund av den tidigare diskussionen och med uttalanden från befolkningsstatistiken kan fastslås att den här »uppgången av 'de fattige' har ingen märkbar förklaringsgrund hvarken uti nya lagstiftningsåtgärder eller uti någon allmän missväxt eller uti förändringar af tabellformulären.»[1] Då det huvudsakliga intresset kommer att vara inriktat på den kraftiga ökningen på 1820-talet lämnas uppgifterna från åren 1805 till 1820 åt sidan, eftersom fattigantalet inte genomgår några märkliga förändringar, utan håller sig i det närmaste konstant både vad gäller barn och vuxna. Undantaget är registreringsåret 1810, då vi har en mindre nedgång av antalet fattiga, både barn och vuxna. Det är en minskning som kan betecknas som

Tabell 2_1. Översikt över antalet fattiga i Sverige 1805–1855

»SOS»	vuxna och barn	enbart vuxna	enbart barn
1805	88 592	61 416	27 176
1810	80 861	58 579	22 282
1815	86 009	61 788	25 221
1820	87 712	62 167	25 545
1825	107 904	81 623	26 281
1830	117 852	86 686	31 166
1835	121 318	86 270	35 048
1840	94 194	89 008	5 186
1845	98 158	93 355	4 803
1850	123 813	119 267	4 546
1855	143 051		

Källa: SOS Befolkningsstatistik 1851–1855 a.a. s. 60–63

tillfällig i den meningen att antalet redan 1815 åter överensstämmer med det antal, som registrerades 1805. I vart fall är detta förhållandet för den vuxna kategorin. Minskningen bland barnen har kanske inte samma tillfälliga karaktär. Ökningen till samma antal, som registrerades 1805 sker något långsammare och når inte detta höga tal förrän under den period, som är föremål för det största intresset. Antalet fattiga barn visar mycket jämna tal från 1815 till 1825.

Efter min undersökning över ett par sekel av fattigvårdslagstiftning kommer huvudintresset således alltmer att inriktas mot en tio-årsperiod — 1820-talets märkliga uppgång bland fattiga vuxna. Men först måste vi granska hela materialet från 1805 till 1855 utifrån en helt annan utgångspunkt än den som gällde vid genomgången av lagstiftningen.

Hur långt bär materialet och vad säger det som bär?

Jag har, efter genomgång av svensk fattiglagstiftning, ansett mig kunna framföra ett antal påståenden om innehållet i formerna för svensk fattigvård och något om innehållet i kategorin »de fattige». Låt oss nu gå vidare och undersöka huruvida en mer närgången undersökning av det föreliggande materialet över antalet fattiga eventuellt kommer att kunna stödja påståendena eller göra dem mindre säkra. Samtidigt skall vi undersöka hållbarheten i det som siffrorna uttalar angående drastiska förändringar — ökningar eller minskningar — i antalet fattiga.

Två sammanställningar

Som utgångspunkt för en undersökning av det hittills redovisade materialet kan tillfogas ytterligare två tabeller, som båda är sammanställningar av tabellkommissionens berättelser. Den ena — tabell 2_3 nedan — är från den tidigare källan, nämligen SOS Befolkningsstatistik 1851—55, och den andra är sammanställd av Agardh.[2]

Agardhs sammanställning överensstämmer med befolkningsstatistiken i vissa avseenden, men skiljer sig från den i andra och det kan vara av intresse att undersöka huruvida likheter och skiljaktigheter gör det möjligt att värdera tillförlitligheten i materialen.

Genom att först jämföra tabell 2_1 med tabell Agardh kan konstateras att det råder fullständig överensstämmelse från och med 1840 och framåt, om vi tittar på det sammanlagda antalet fattiga — män, kvinnor och barn. 1840 har vi 94.194 fattiga, 1845 har vi 98.158 och 1850 har vi 123.813 fattiga redovisade.

Före år 1840 redovisar Agardh endast tio-årsperioder, vilket inte betyder att siffrorna blir omöjliga att jämföra för den skull. Det redovisade antalet

Tabell 2_2. De fattige.

År	Mankön	Qvinkön	Tillsammans
1805 till	25 853	60 607	86 460
1815 till	23 925	59 781	83 706
1825 till	28 435	74 594	103 029
1835 till	33 919	79 994	113 913
1840 till	31 801	62 393	94 194
1845 till	33 332	64 826	98 158
1850 till	44 221	79 592	123 813

Källa: Agardh, C. A – Ljungberg, C. E.: Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige. III:2 s. 179 Carlstad 1857.

Vid jämförelser mellan de två tabellerna 2_2 och 2_3 kommer jag att, för enkelhetens skull, referera till dem som tabell Agardh och tabell SOS. Detta också för att något underlätta möjligheten att undvika sammanblandning med övriga tabeller, som kommer att dras in under följande diskussion.

Tabell 2_3. Öfversikt öfver antalet fattige i Sverige med indelning efter män – kvinnor och landsbygd – stad.

	Landsbygd		Stad	
År	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
1805	27 039	47 867	3 736	9 950
1810	22 999	43 655	3 670	10 537
1815	24 716	47 209	4 014	10 070
1820	24 376	47 530	4 730	11 076
1825	28 054	62 898	5 304	11 648
1830	31 967	67 543	5 902	12 440
1835	35 063	66 943	6 259	13 053
1840	27 289	51 882	4 512	10 511
1845	28 180	53 425	5 152	11 401
1850	38 278	67 072	5 943	12 520
1855	47 609	77 229	6 121	12 092

Källa: SOS Befolkningsstatistik 1851–55 a.a. s. Tabellen redovisar det totala antalet fattiga barn och vuxna tillsammans.

fattiga är de vid de upptagna årens slut registrerade fattiga, varför talen blir jämförbara, oavsett om det rör sig om fem-, tio- eller femtonårsintervaller. Det handlar således inte om medelvärden för redovisade perioder.

Agardhs siffror redovisar, för alla åren före 1840, lägre siffror än de i tabellen SOS från befolkningsstatistiken. Vad som kan misstänkas är, att i tabell SOS finns med någon eller några kategorier eller rubriker, som Ag-

ardh inte tagit med i sin sammanställning. Att man kan misstänka att det förhåller sig på det sättet beror på att mellanskillnaden mellan de två sammanställningarna stiger stadigt ehuru långsamt vid varje jämförelseår och att inga alltför tvära kast eller förändringar sker i skillnaderna. Detta kan tyda på att samma källa ligger till grund för olikheterna under hela perioden och att det kan röra sig om en kategori, som inte genomgår alltför drastiska förändringar.

Trots att denna skillnad föreligger så lämnar båda sammanställningarna siffror, som påvisar en markant ökning av antalet fattiga efter 1820 fram till 1830. Trots de nämnda olikheterna är ökningen under de tio åren ungefär lika stora, en ökning på cirka 30 000 där 2/3 av uppgången faller på den första femårsperioden. Båda sammanställningarna är också helt överens om och understryker att den största ökningen faller på kvinnorna. Det rör sig, i båda sammanställningarna, om en ökning på cirka 20 000 för kvinnorna.

Ett påstående som detta förefaller då inte sakna grund; *under en tio-årsperiod från 1820, har vi en ökning av antalet »de fattige» i Sverige på närmare 30 000 personer, varav det allra största antalet utgörs av kvinnor, närmare bestämt cirka 20 000.*

Agardh lämnar oss i sticket, då det gäller att närmare granska vilka kvinnor det egentligen är som står för denna kraftiga ökning. Däremot kan vi, genom att gemensamt granska tabellerna 2_1 och SOS, nå fram till ett påstående, att det är vuxna kvinnor på landsbygden som utgör det alldeles övervägande antalet av den ökning vi utläst för kvinnor (barn och vuxna).

Av tabell 2_1 lär vi att ökningen av fattigantalet mellan 1820 och 1825 är 20.192 och att av dessa är 19.456 vuxna, medan ökningen bland barnen stannar på den låga siffran 736. Det första vi kan slå fast blir således, att det i det närmaste är endast vuxna som står för fattigantalets ökning mellan åren 1820 och 1825. Från tabell SOS kan vi få den upplysningen att närmare 16.000 kvinnor står för uppgången — 15.368 på landsbygden och 572 i städerna. Om vi nu antar att *alla barn,* som står för uppgången under den här fem-årsperioden, dvs. 736 stycken, var flickor så kvarstår ändå den tidigare slutsatsen att vuxna kvinnor på landsbygden till den klart största delen svarar för uppgången av fattigantalet mellan 1820 och 1825, eftersom siffran 736 inte i någon nämnvärd grad inverkar på siffran 15 368 + 572, som är uppgången totalt bland kvinnorna.

Mellan 1825 och 1830 blir bedömningarna mycket osäkrare, eftersom skillnaderna mellan män och kvinnor, vuxna och barn inte är så markerade längre. Materialet redovisar ju mycket grova marginalfrekvenser, vilket inte betyder så mycket när skillnaderna är så klara som fallet var mellan 1820 och 1825.

Mellan 1825 och 1830 har vi en sammanlagd ökning av antalet »de fattige» på närmare 10 000 (9 948). Av dessa är 5 063 vuxna och 4 885 barn. Om vi ser samma siffror i uppdelningen män — kvinnor får vi 4 511 män (3 913 på landsbygden och 598 i städerna) och 5 437 kvinnor (4 645 på landsbygden och 792 i städerna).

Man skulle kunna påstå att det också i detta fall är vuxna kvinnor på landsbygden som står för merparten av fattigantalets ökning. Då skillnaderna inte är så klart markerade längre och då siffrorna är marginalfrekvenser kan emellertid omfördelningar inom materialets olika kategorier ha skett, så att förhållandet vuxna — barn å ena sidan och förhållandet män-kvinnor å andra sidan inte klart kan utläsas av siffrorna för denna förändring. Att det även här handlar om ett stort antal kvinnor på landsbygden kan inte motsägas, men att det rör sig om *vuxna* kvinnor blir ett påstående, som kan motsägas. Vi skulle kunna säga att en efterdyning gör sig märkbar i siffrorna så att vi får det förhållandet att det 1 000-tal fler kvinnor än män som svarar för ökningen på landsbygden är vuxna fattiga kvinnor. En sådan slutsats kan stödja sig på det markerade tillståndet för perioden mellan 1820 och 1825. Att materialet — siffrorna för 1825-1830 — inte kan åberopas som stöd, eftersom marginalskillnaderna är så små, har redan nämnts. Vidare synes det osannolikt att hela ökningen bland kvinnor nu skulle falla på barnen, på flickor under 15 år således.

Det viktiga är inte heller att kunna göra någon precis bestämning av innehållet i kvinnornas antal mellan 1825 och 1830, då den tidigare kraftiga uppgången bland vuxna kvinnor är intressant nog.

Den slutsats jag drar av genomgången ovan får då bli: *mellan 1820 och 1825 har vi en ökning av antalet »de fattige» i Sverige på ungefär 20 000 personer. Av dessa är cirka 15 000 vuxna kvinnor. Mellan 1825 och 1830 har vi en fortsatt ökning på nästan 10 000 personer, men nu utgör kvinnornas antal endast drygt hälften* (cirka 5 500). Skillnaderna mellan män och kvinnor på landsbygden är närmare 1 000 fler kvinnor — 3 913 för män och 4 645 för kvinnor, något som tolkats så att det är vuxna kvinnor som fortfarande står för den största uppgången bland antalet fattiga.

Om vådan att vara oförsiktig

Från och med 1805 till och med 1835 föreligger en konstant skillnad mellan materialet från befolkningsstatistiken och de siffror, som Agardh redovisar på det sättet att Agardhs siffror för det totala antalet »de fattige» ligger lägre. År 1805 redovisar Agardh 2 132 personer färre än SOS Befolkningsstatistik. Skillnaderna stiger så kontinuerligt så att antalet är 7 405 fler än hos Agardh år 1835. (Tabell 2_4). Detta skulle kunna tyda på att SOS Befolkningsstatistik tillfört paragrafen »de fattige» ytterligare en rubrik, som

står att finna på annat ställe i primärmaterialet än under paragrafen »de fattige» och som inte tillförts fattigantalet av Agardh. Jag påminner om att SOS Befolkningsstatistik och Agardh haft samma primärkällor, nämligen Tabellkommissionens berättelser från yrkesräkningarna. Vari just de här skillnaderna består och om något mer kan sägas om dem än att närmare beskriva dem skall diskuteras i den källkritiska analysen senare i kapitlet. För tillfället skall endast påpekas att skillnaderna inte påverkar tidigare framförda påståendet, att det är vuxna kvinnor som 1820-1830 svarar för den största delen av ökningen av fattigantalet. Sådana här differenser i de totala siffrorna bör emellertid uppmärksammas och beaktas. 1805 föreligger en total skillnad mellan de två på 2 132 personer. SOS redovisar då 4 922 fler män än Agardh men 2 790 färre kvinnor. Ville jag understryka mitt påstående kunde sägas att SOS har överrepresenterat männen, varför skillnaderna kunde tänkas större mellan män och kvinnor — att fattiga kvinnor var många fler än SOS redovisar.[3] Det är emellertid inte möjligt att avgöra huruvida Agardhs siffror är de som överensstämmer med rubrikerna för »de fattige» eller om siffrorna i SOS gör det. Om SOS redovisar det korrekta förhållandet så har sannolikt Agardh förbigått någon kategori vid sin sammanställning. Redovisar däremot Agardh korrekta siffror har sannolikt SOS tillfört »de fattige» någon kategori, som rätteligen inte hörde till denna paragraf. Oavsett vilken av dessa två möjligheter det är som gäller kvarstår att vuxna kvinnor utgör huvuddelen av fattigantalets uppgång under första hälften av 1820-talet. Skillnaderna mellan de två sammanställningarna är inte av den storleken (se tabell 2_4 nedan) att detta påstående försvagas beroende av vilken som stämmer överens med »de fattige» i primärkällorna.

Låt mig endast presentera en tabell, som något beskriver olikheter, som finns eller uppstår mellan de två materialen, när man närmare granskar de här skillnaderna i totalen.

Tidigare diskuterades risken med att göra utsagor baserade på små förändringar vad gäller de totala siffrorna och skillnaderna där. Omfördelningar inom materialet kan vara av sådan art att uttalanden om förändringar, med hänvisning till skillnaderna i de totala siffrorna, inte kan säkerställas utan närmare granskning av hur de två sammanställningarna ursprungligen åstadkommits. Detta har här inte varit möjligt. Skillnaderna mellan de två är, fram till och med 1825, inte anmärkningsvärt stora, som redan nämnts. Omfördelningen i antalet mellan män och kvinnor inom materialet är inte heller så stor eller av den karaktären, att de vuxna kvinnornas andel i ökningen av antalet »de fattige» torde förändras. Siffrorna i tabell 2_4 ger inget skäl för att hävda annat, utan långtgående antaganden.

Ett likartat problem skall tas upp innan jag går in på det huvudsakliga

Tabell 2_4.

	Total skillnad	Män	Kvinnor
1805	2 132	4 922	–2 790
1815	2 303	4 805	–2 502
1825	4 875	4 923	– 48
1835	7 405	7 403	2

Läs så att SOS har den »totala skillnaden» fler än Agardh och så många män eller kvinnor fler (vid minustecken färre) än — Agardh.[4]

syftet med detta kapitel. Även detta rör riskerna att dra slutsatser utifrån små förändringar utan att beakta deras konsekvenser inom materialet.

Från tabell 2_1 kan vi utläsa att ökningen av antalet fattiga vuxna och barn tillsammans mellan 1830 och 1835 är 3 466 personer. Vi kan vidare utläsa att det är barnen, som står för hela denna ökning och litet till, eftersom antalet vuxna sjunker med 416 personer.

Från tabell SOS *(2*$_3$*)* kan vi sedan utläsa att kvinnorna, från stad och landsbygd sammantagna, stiger med endast 13 stycken, medan männen från stad och landsbygd, sammantagna, stiger med 3 453. Alla dessa siffror gäller då barn och vuxna sammantaget och mellan 1830 och 1835. Med kunskapen att det endast är män som stiger i antal och att det endast är barn som stiger i antal kan en alltför enkel slutsats dras, att det höjda antalet »de fattige» mellan 1830 och 1835 består av pojkar under 15 år. En intressant slutsats, men kanske inte helt sann. En fyrfältstabell med de här ingående marginalfrekvenserna kan visa en annan verklighet (kanske mer begriplig och mindre intressant) som möjligen kunnat vara för handen.

Tabell 2_{5a}. En möjlig fördelning av en ökning på 3 466 »de fattige» 1830–1835

	Män	Kvinnor	
Vuxna	1 671	–1 987	–316
Barn	1 782	2 000	3 782
	3 453	13	3 466

Tabell 2_{5b}. En möjlig fördelning av en ökning på 20 192 »de fattige» 1820–1825

	Män	Kvinnor	
Vuxna	4 252	15 204	19 456
Barn	0	736	736
	4 252	15 940	20 192

Antalet barn har nu ökat ungefär lika mycket av båda könen, något som kan ses som naturligt. Att männen ökat i antal medan kvinnorna — här de vuxna — minskat behöver inte uppfattas som något anmärkningsvärt. Det rimliga i just denna fördelning ämnar jag inte uppehålla mig vid då den endast avser att illustrera möjligheterna att dra förhastade slutsatser på små och marginella olikheter.

En likartad operation med siffrorna för ökningen mellan 1820 och 1825 kan göras. Även om vi gör en stor omfördelning inom materialet kvarstår att kvinnornas ökning bland antalet »de fattige» var över 15 000. Större omfördelning kan göras men alltför långtgående antaganden måste göras för att något kunna minska vuxna kvinnors andel.

Källkritiskt försök att »öppna» materialet

Tidigare påstods att jämförelser i materialet från SOS Befolkningsstatistik kunde göras inom två avgränsade perioder, 1805-1835 och 1840-1855, men att inga jämförelser kunde göras mellan dem. Anledningen skulle vara att man inom dessa två perioder var för sig utnyttjade samma underrubriker till huvudparagrafen, men att man mellan 1835 och 1840 ändrat på rubriker i tabellformulären så att säkerheten i vad som kunde jämföras mellan de två perioderna minskade.

Vidare redovisades gången för själva datainsamlandet, utan att någon värdering av tillförlitligheten i den sammanställning vi funnit i SOS Befolkningsstatistik 1851-55 gjordes. Jag har således ännu inte, på något uttömmande sätt, granskat föreliggande material.

Är sammanställningen konsistent? Kan tabellformulärförändringarnas konsekvenser utläsas, varvid man bland annat skulle kunna jämföra alla siffror inom hela perioden 1805-1855? Kan några som helst säkra uttalanden över huvud göras utifrån materialet? Låt oss börja en sådan analys med utgångspunkt i likheter och olikheter mellan materialen från SOS Befolkningsstatistik 1851-55 och från Agardh. Samtidigt kan vi börja i den ända, som mer indirekt har verkningar på de slutsatser och påståenden jag för fram i undersökningen för övrigt, för att så alltmer närma oss områden, som har mer direkt betydelse. Det första steget har dock stor vikt för att utvärdera det enda material, som föreligger om fattigvårdsantal under 1800-talets förra del. Materialet har egentligen aldrig granskats, utan endast tagits för givet. Om vi börjar med att jämföra det totala antalet fattiga redovisade i tabell 2_1 och tabell Agardh finner vi, att, som nämnts ovan, från 1805 till och med 1835 så ligger Agardhs siffror lägre men att de båda redovisar exakt samma totala siffror från och med 1840.[5]

Sammanställer vi män på landsbygd och i stad för sig och kvinnor på landsbygd och i stad för sig från och med år 1840 utifrån tabell SOS kan vi även jämföra huruvida de båda materialen överensstämmer även vid uppdelning efter kön.

Tabell 2_6. Sammanställning av män och kvinnor för jämförelse med Agardh.

	Män	Kvinnor
1840	27 289	51 882
	4 512	10 511
	31 801	62 393
1845	28 180	53 425
	5 152	11 401
	33 332	64 826
1850	38 278	67 072
	5 943	12 520
	44 221	79 592

Det föreligger således en exakt överensstämmelse även vid betraktandet av kön.

Kan man med säkerhet använda de grova siffror som föreligger i SOS Befolkningsstatistik 1851-55 från och med 1840? Möjligen så som de föreligger i tabell SOS men knappast som de föreligger i tabell 2_1. I tabell 2_1 får vi en uppdelning efter barn — under 15 år — och vuxna. En jämförelse med Agardh lär oss att SOS'sammanställning är felaktig på grund av en ren lapsus.

Agardh redovisar en sammanställning, som visar varje rubrik för antalet fattiga, varför en mer nyanserad bild blir klar, vad gäller antalet fattiga från och med 1840.

Tabell 2_7.

	1840	1845	1850
Fattige, som underhallas af enskilde personer	11 872	11 288	9 790
Som åtnjuta fattigdel hemma af församlingarne	57 768	60 587	82 855
Intagne i fattighus och hospitaler	13 142	14 841	17 853
Barn, intagna i barnhus	1 220	1 470	1 461
Fosterbarn, upptagne af enskilde	5 186	4 803	4 546
Fader- och moderlösa, inackorderade af församl.	5 006	5 169	7 308

Här utgör barnens antal 11 412 år 1840 medan SOS redovisar 5 186. (Tabell 2_1. Då Agardh redovisar just 5 186 för »Fosterbarn, upptagna af enskilde» kan misstänkas att SOS har redovisat de övriga två rubrikerna för barn, »Barn, intagna i barnhus» och »Fader- och moderlösa barn, inackorderade af församlingarne», bland de *vuxna*.

De här två rubrikerna — efter sammanräkning enligt tabell Agardh — utgör tillsammans för år 1840 ett antal av 6 226. Drar jag dessa 6 226 från antalet fattiga vuxna i SOS så får jag 82 782 vuxna fattiga istället för 89 008. Detta antal stämmer exakt med det antal vuxna jag får om jag räknar samman de tre rubrikerna för vuxna hos Agardh. Agardh har sammanfört fattiga på hospital med dem på fattighus, varför hans tre rubriker överensstämmer med SOS' fyra rubriker. Genom att göra samma räkneoperation, och då på samma grunder som för år 1840, vid åren 1845 och 1850 bör SOS' tabell få ett nytt utseende från och med 1840.

Tabell 2_8. Reviderad SOS-tabell (2_1) från och med 1840 om antalet fattiga.

	Vuxna och barn	Enbart vuxna	Enbart barn
1840	94 194	82 782	11 412
1845	98 158	86 716	11 442
1850	123 813	110 498	13 315

Nu stämmer också de två materialen överens helt igenom från och med 1840. Ett problem kvarstår ändå vad gäller siffrorna för antalet fattiga barn. Även om jag reviderat tabell SOS till en något bättre överensstämmelse med de verkliga förhållandena, kvarstår tvivel på materialets tillförlitlighet vad gäller perioden 1840-1850.

Om vi betraktar tabell 2_1 tillsammans med min revidering så ser vi att antalet fattiga barn sjunker från 35 048 till 11 412 — med 23 636 således — från år 1835 till 1840. Detta kunde då leda till intressanta slutsatser och försök till analys om verkligheten avspeglade sig i dessa siffror. Nu är det inte så, utan sammanställningen är fortfarande inte rättvisande trots min revidering. För att reda ut detta och kunna argumentera för mitt påstående får vi börja med att titta på vilka rubriker, som utnyttjades vid uppteckningen och sammanställningen av »de fattige» i materialet från SOS Befolkningsstatistik 1851-55.

Från och med 1805 till och med 1835 kan man finna de vuxna »män och qvinnor öfver barnaåldern» under de fyra rubriker som tidigare redovisats, nämligen:

i) fattige, som underhållas av barn eller andra
ii) fattige, som hemma njuta fattigdel
iii) fattige i fattighus
iv) fattige på hospital

För att utläsa antalet fattiga barn har man varit tvungen att gå utanför paragrafen »de fattige» och utnyttjat sådana rubriker som:

v) omyndige barn i föräldrars hus, tillhörande fattigklassen samt barn av lappar och fängslade personer.

Det gäller, så vitt jag förstår, barnen till dessa vuxna, som registrerats under paragrafen »de fattige».

vi) fosterbarn på barnhus eller hos andra[7]

Dessa två rubriker inrymde, tillsammans, år 1835 ett antal av 35 048[8]. Från och med 1840 skedde så vissa förändringar i tabellformulären. De fyra rubrikerna för vuxna behölls med endast den förändringen att till rubrik ii) fattige som hemma njuta fattigdel, tillfogades orden »af församlingen».[9]

Under paragrafen »de fattige» kom från 1840 ytterligare två underrubriker, vilka då gällde barnen.

a) fosterbarn intagna i barnhus
b) fader- och moderlösa barn som af församlingen blifvit inackorderade.

Från annat ställe tillfogades:

c) fosterbarn hos andra[10]

Man skulle kunna säga att rubrik vi) från 1835 har sönderfallit eller kanske preciserats år 1840 i de tre rubrikerna a), b) och c).

> År 1835 innefattades under då gällande rubrik »fosterbarn på barnhus eller hos andra» en summa af icke mindre än 18 556.[11]

Om vi nu drar dessa 18 556 fosterbarn på barnhus eller hos andra från 35 048 — den totalt redovisade summan för fattiga barn år 1835 således — så får vi ett antal av 16 492 fattiga barn, som då rimligtvis måste ha funnits under rubriken »omyndige barn i föräldrars hus tillhörande fattigklassen samt barn af lappar och fängslade personer» år 1835. Ovan har pläderats för att rubriken vi) år 1835 preciserats år 1840 i rubrikerna a), b) och c).

Vidhålles detta, betyder det, att 18 556 »fosterbarn på barnhus eller hos andra» sjunkit med 7 144 stycken från 1835 till år 1840, då de tre rubrikerna, som jag jämställer med »fosterbarn på barnhus eller hos andra» sjunkit till 11 412. (Se här reviderad tabell ovan.) Vad jag hittills skulle vilja fastslå blir att antalet fattiga barn *kan* ha sjunkit från år 1835 till 1840 med 7 144, förutsatt då att man kan godkänna mitt påstående att rubrik vi) fosterbarn på barnhus eller hos andra är identisk med de tre rubrikerna a)

fosterbarn intagna i barnhus, b) fader- och moderlösa barn som af församlingen blifvit inackorderade och c) fosterbarn hos andra år 1840.

Nu vill jag erinra om, att jag, efter en revidering av materialet från SOS Befolkningsstatistik, åstadkommit en överensstämmelse mellan materialen från Agardh och SOS från och med 1840 och därefter. Fram till och med 1835 finns fortfarande en skillnad så att SOS Befolkningsstatistik redovisar 7 403 fler fattiga än Agardh. När så tabellformulärförändringar sker mellan 1835 och 1840 uppmärksammar vi tillsvidare den här något märkliga nedgången bland barnen på 7 144. Samtidigt så försvinner även olikheten mellan de två materialen, en olikhet som gestaltades genom cirka 7 000 individer.

Här öppnar sig två olika möjligheter att finna någon lösning. Ovan påstod jag att 7 144 fattiga barn färre 1835 jämfört med 1840 *kan* vara ett uttryck för ett verkligt förhållande på så sätt att vi 1840 verkligen har fått en sådan nedgång av antalet fattiga barn. Vore detta fallet kan inte här finnas någon förklaring till att SOS Befolkningsstatistik och Agardh nu kommit i överensstämmelse, eftersom en sådan nedgång rimligen borde ha blivit noterad hos dem båda.

Vore förhållandet däremot så att rubriken »fosterbarn på barnhus eller hos andra» 1835, när den 1840 kom att spjälkas upp och få en innebörd, som redovisas i tre rubriker — »fosterbarn intagna i barnhus», »fader- och moderlösa barn som af församlingen blifvit inackorderade» och »fosterbarn hos andra» — blev grunden eller anledningen till att sammanställaren i SOS »rensade ut» drygt 7 000 barn, ja då skulle det kunna vara en förklaring till att en överensstämmelse inträdde mellan de två materialen. Uppspjälkningen av en rubrik till tre *kan* ha gjort sammanställaren av SOS Befolkningsstatistik uppmärksam på att cirka 7 000 barn, som han hitintills redovisat bland »de fattige» egentligen inte alls borde höra till denna paragraf. Men detta är inte sannolikt, eftersom en upptäckt av en dylik lapsus säkerligen skulle föranlett sammanställaren till en kommentar, som nu saknas. Troligare skulle då vara att uppspjälkningen av 1835 års material förmått sammanställaren att 1840 omedvetet bortse från drygt 7 000 personer, som han tidigare räknat in bland fattiga barn. Med tillgång till det material som föreligger kan jag inte komma längre än till detta. Svaret tycks förborgat.

Antingen har antalet fattiga barn sjunkit med 7 144 mellan 1835 och 1840 och då har vi ingen förklaring till att vi 1840 får en överensstämmelse mellan de två materialen, eller också har en lapsus skett och då kan en förklaring till uppkommen överensstämmelse ligga här. Svaret är dock inte givet och osäkerheten är stor.

Ytterligare en svårighet finns kvar, vad gäller sifferuppgifterna mellan

1835 och 1840 i materialet från SOS Befolkningsstatistik. För barnen redovisas en total nedgång från 35 048 till 5 186. Att siffran 5 186 är felaktig har visats och jag har reviderat den till 11 412. Vi har lärt genom SOS Befolkningsstatistik att år 1835 innefattades under då gällande rubrik »fosterbarn på barnhus eller hos andra» en summa på 18 556. På grundval av denna summa uppmärksammades så skillnaden på 7 144 fattiga barn, om vilka en diskussion förts.

Den svårighet som kvarstår är rubriken från 1835 »omyndige barn i föräldrars hus tillhörande fattigklassen samt barn af lappar och fängslade personer», en rubrik, som måste ha innehållit 16 492 fattiga barn. Detta antal finns inte angivet år 1840. Om dessa fortfarande registreras bland »de fattige» kan det avgjort inte ske bland fattiga barn i materialet. Dessa 16 492 fattiga barn har »försvunnit» för oss. Frågan blir då hur de har försvunnit. Har de slutat att bli registrerade eller har de börjat registreras på annat håll, kanske till och med bland »fattiga vuxna»? Att en minskning med ett så stort antal fattiga barn skulle vara fallet finner jag för uteslutet och har inte funnit något som talar för ett sådant förhållande. Nedgången skulle dessutom bli mycket större om de 7 144 fattiga barnen, som vi ovan diskuterat, kunde föras till samma kategori.

För att kunna argumentera för denna hållning och samtidigt lägga en grund för en utvärdering av materialets innehåll, måste jag börja med att framhålla en osäkerhet, som ofta påvisas vad gäller två kategorier av individer och deras registrering.

I sitt »P.M. öfver de svenska yrkesräkningarna 1751-1900» säger Wohlin följande vad gäller tabellformulärförändringarna år 1840.

> Vidare infördes under allmogeklassen grupperna *vanföra backstuguhjon och vanföra inhyseshjon*, hvilka förut torde hafva inräknats i fattigklassen.[12]

Det råder ingen tvekan om att de två kategorierna vid denna tid redovisades bland allmogeklassen. Var de registrerades tidigare är tveksamt, vilket bl.a. framgår av att Wohlin uttrycker sig så försiktigt som att de *torde* ha räknats bland fattigklassen.

I SOS Befolkningsstatistik 1851-55 finns formuleringar som uttrycker samma osäkerhet vad gäller registrering av vanföra backstugu- och inhyseshjon före 1840.

> 1840 års tabellformulär upptager ock två särskilda rubriker af följande: 'vanföre backstuguhjon ej hörande till § fattige' och 'vanföre inhyseshjon d:o d:o'. Huruvida och till vad belopp dessa hjon i föregående femårstabell ingått, kan ej upplysas.[13]

Det är tydligen mycket oklart om de här två kategorierna över huvud registrerats bland »de fattige» år 1835 och före. Inte heller är det klart hur stort deras antal var om de nu skulle ha registrerats bland »de fattige».

Låt oss prova de två möjligheter, som här finns och undersöka vad inverkan de får på materialet i övrigt. De två möjligheterna är då a) att de två kategorierna *har inräknats* bland »de fattige» år 1835 och tidigare men från och med 1840 utgått för att registreras på annan plats, och b) att de två kategorierna inte registrerats bland »de fattige» varken före eller efter 1840.

Är fallet som under b), nämligen att de aldrig registrerats under »de fattige», får vi ingen hjälp varken med förklaring till försvunna olikheter mellan SOS Befolkningsstatistik och Agardh eller med att avgöra huruvida våra »försvunna» 16 492 fattiga barn kunnat placeras in i någon uppkommen lucka i siffermaterialet.

Om fallet i stället är som under a), att ett antal vanföra backstugu- och inhyseshjon plötsligt försvinner från siffran för »de fattige» år 1840, kommer de här problemen i ett helt annat läge. De två kategorier, som försvinner skulle kunna tänkas vara av ett antal på ungefär 16-17 000 personer. I ett sådant fall borde vi få en rätt kraftig minskning av antalet fattiga vuxna mellan 1835 och 1840, såvida inte en naturlig ökning av fattiga vuxna inföll samtidigt och var av ungefär samma storleksordning eller antal. Omöjligt är det inte, naturligtvis, även om sammanträffandet skulle framstå som aningen suspekt. Under det resonemang som följer har jag antagit att ingen sådan förändring ägt rum. Detta för att över huvud kunna pröva de möjligheter som föreslagits.

Låt oss således anta att det mellan 1835 och 1840 inte inträffade någon onaturlig eller kraftig ökning av antalet fattiga vuxna. Faller samtidigt två kategorier bort från »de fattige», två kategorier med ett antal av cirka 16-17 000 som antagits, så borde vi få en nedgång av fattigantalet (de vuxna, eftersom hjonen är vuxna) av ungefär samma storleksordning mellan dessa två registreringsår. Kontrolleras tabell SOS, eftersom det endast är den som skiljer barn från vuxna, så finner vi att någon sådan minskning inte skett. (Se även den reviderade tabellen). Den nedgång som borde ha skett har inte fått något utslag i statistiken, varför jag antar att ett nästan lika stort antal har tillförts »de fattige» *vuxna*. Jag påstår då att det i ett sådant fall bör uppfattas så att de försvunna 16 492 fattiga barnen här har börjat föras till de vuxna fattiga.

Om allt det här gäller skulle man kunna påstå att en lösning på problemet huruvida »vanföra backstugu- och inhyseshjon» år 1835 och före har registrerats bland »de fattige» åstadkommits. Samtidigt får vi en enkel förklaring till frågan vart de försvunna fattiga barnen på 16 492 tagit vägen. Innebörden av detta skulle då också bli att materialet från 1840 och däref-

ter blir svårare att uttala sig om på något mer nyanserat sätt. Vi kan inte uttala oss med bestämdhet om sådana kategorier sådana som män — kvinnor och vuxna — barn.

Ännu en fråga kanske här också kan få sin lösning, nämligen den om vi kan finna någon rimlig förklaring till olikheterna mellan SOS Befolkningsstatistik och Agardh, olikheter som jag endast kunnat precisera från och med 1840. Kan det vara så att detta försvinnande av två kategorier kan förklara att sammanställningarna nu stämmer överens? Detta är ingen rimlig förklaring. Sammanställarna har inte haft dessa två kategorier urskiljbara från de övriga »de fattige», om de nu har ingått i fattigklassen år 1835 och före. De har således inte utgjort några avgränsade kategorier, utan registrerats som enskilda personer. Att deras urskiljande 1840 till särskilda och bestämda kategorier då skulle ge någon anledning till någon slags upptäckt av cirka 7 000 individer och därmed deras utlämnande vid följande registrering, finns inget skäl att anta.

Allt talar för, under de här förutsättningarna, att det som åstadkommer olikheter mellan Agardh och SOS Befolkningsstatistik 1851-55 i fråga om cirka 7 000 färre respektive fler fattiga är just dessa cirka 7 000 fattiga barn, som upptäcktes vid tabellformulärförändringarna år 1840. I varje fall blir siffermaterialet från år 1835 och före möjligt att göra sökrare utsagor om. Detta gäller särskilt de vuxna. För barnens del blir det något osäkrare, eftersom vi inte vet vilka dessa 7 000 barn var. Jag kommer till huvudsaklig del att uttala mig om vuxna fattiga före år 1835.

Finns något belägg för att dessa antaganden kan vidmakthållas vid en konfrontation med ett siffermaterial om vanföra backstugu- och inhyseshjon i ett mer dynamiskt samhälle än mitt antagna statiska?

Av obekant anledning finns ingen sammanställning och redovisning av vanföra backstugu- och inhyseshjons hustrur från år 1840, utan först från 1845.

Tabell 2$_9$. Vanföra backstuguhjon och vanföra inhyseshjon samt deras hustrur.

	Vanföra backstuguhjon	Hustrur	Vanföra inhyseshjon	Hustrur	Summa
1840	6 747		7 574		14 321
1845	7 510	5 018	8 601	4 741	25 870
1850	7 424	4 883	7 978	4 264	24 549

Källa: Wohlin, Nils: *Torpare- backstugu- och inhysesklasserna.* En öfversikt af deras uppkomst tillväxt och aftagande med särskild hänsyn till torparklassens undergräfvande. S. 36, tab. 9, s. 42, tab. H, Stockholm 1908.

Det är något svårare att säga något bestämt på grundval av denna tabell, där hustrurna inte redovisas förrän 1845 och alltså inte finns med i siffermaterialet för år 1840. En möjlighet är att hustrur till vanföra backstugu- och inhyseshjon år 1840 fortfarande registreras under »de fattige». Det är dock tveksamt om man kan anta ett sådant förfarande, då man nu bestämt sig för att föra dem till andra rubriker. Inget sägs någonstans om detta heller. *Om* detta ändå vore förhållandet så stämmer siffrorna ganska väl med de siffror och de antaganden vi räknade med i »det statiska samhället». År 1840 redovisas 14 321 vanföra backstugu- och inhyseshjon, vilka kan ha avskiljts från »de fattige». »De fattige» skulle då få en motsvarande minskning av antalet om inte ett lika stort antal från annat håll kom att tillföras. En sådan nedgång finns inte i materialet, vilket betyder att deras antal upprätthållit kontinuitet om cirka 16 000 fattiga barn nu förts till de vuxna bland »de fattige». En annan möjlighet är att hustrurna avskiljts redan 1840 men inte då registrerats som just hustrur till vanföra backstugu- eller inhyseshjon, utan att detta skett först år 1845. Hustrurna kan mycket väl tänkas, tillfälligt, registrerade bland någon rubrik för kvinnor, och samtidigt utan möjlighet att kunna upptäckas som just hustrur till vanföra backstugu- eller inhyseshjon. Vi lämnar »det statiska» antagandet och räknar med att förändringar sker.

Om hustrurna avskiljts från »de fattige» år 1840, vilket således inte är omöjligt, bör cirka 8 000 personer ytterligare räknas till totalsumman 14 321 år 1840 i tabellen här ovan. Hustrurna utgjorde drygt 9 000 år 1845. Summan blir då cirka 22 000 personer, som år 1840 skulle ha kunnat föras till »de fattige» om förhållandena för registrering var desamma som år 1835. Summan 22 000 kan ha varit något lägre 5 år tidigare, år 1835 således, eftersom en ökning av antalet vanföra med hustrur förmodligen skett mellan 1835 och 1840.

Samtidigt kan »omyndige barn i föräldrars hus, tillhörande fattigklassen samt barn af lappar och fängslade personer» ha ökat något i antal från 16 492 till, låt oss säga, cirka 18 000. Dessutom kan man räkna med en vanlig eller »naturlig» uppgång bland de fattiga vuxna mellan 1835 och 1840. Skulle denna uppgång ligga på cirka 4 000 — ingen märklig siffra i och för sig då man jämför med tidigare och senare år — ja, då fylls hela denna lucka på cirka 22 000 personer. En lucka med detta antal uppstår ju då cirka 22 000 vanföra backstugu- och inhyseshjon med hustrur tas bort från »de fattige» och registreras på annan plats.

De två kategorierna vanföra och deras hustrur har ingått i paragrafen »de fattige» år 1835 och före. Kring 1820 kan de ha utgjorts av ett antal som ligger någonstans mellan 15 000 och 20 000. Detta påverkar inte mina resonemang i det följande. Vidare kan sägas, utifrån den här diskussionen,

att materialet är mer konsistent och kontrollerbart före 1835 än från och med 1840. Efter 1840 är kategorier svåra att urskilja. Hur stort antal barn, som finns registrerat bland de vuxna år 1840 och därefter är omöjligt att uttala sig om, varvid även siffrorna för de vuxna fattiga framstår som klart osäkra för slutsatser. Eftersom det bland vuxna redovisade antalet barn utgörs av både män och kvinnor, blir det inte heller möjligt att med någon säkerhet kunna uttala sig om vuxna män i förhållande till vuxna kvinnor. Från 1835 och tidigare föreligger inte samma problem, varför materialet för den tiden bättre kan ligga till grund för en undersökning kring fattigvård och fattigantal.

Det som på ett avgörande sätt stöder möjligheten av att hustrurna till vanföra backstugu- och inhyseshjon avskiljdes redan 1840 och att totalsumman, som försvunnit mellan 1835 och 1840, skulle ligga kring 22 000 personer är en uppgift, som jag finner hos Agardh. Han ger vid handen att ytterligare en formulärförändring skett 1840, något som även beaktats av SOS Befolkningsstatistik 1851-55. De siffror som här anges kan också ses som ett belägg för mitt argument att ett antal fattiga barn under rubriken »omyndige barn i föräldrars hus, tillhörande fattigklassen samt barn af lappar och fängslade personer» från och med 1840 börjar föras till fattiga vuxna.

> Till förklaring öfver den höga numerär fattighjonen redan under åren 1825 och 1835 uppnpdde, böra vi nämna, att tabellformuleringarne vid denna tid innehöllo en rubrik »Fattige, som underhållas af sina barn eller andra» hvilka synas hafva föranlett presterskapet att bland fattighjonen införa äfven dem, som lefde *af undantag* eller i sambröd med sina barn eller andra, ehuru dessa personer icke ovillkorligen höra till denna klass. Denna rubrik blef år 1840 förändrad till »Fattige, som underhållas af enskilde» och dervid nedgick antalet af sådane fattige från 37 026 hvartill det år 1835 varit uppgifvet, till 9 262.[14]

Vad som kan invändas mot är blott detta att Agardh i sitt tabellmaterial inte redovisar summan 9 262 för »Fattige, som underhållas af enskilde» utan en summa på 11 872, en summa, som bättre överensstämmer med de följande åren. (Se tabell »Agardh» ovan)

Håller vi fast vid att den senare siffran är den riktiga, får vi en minskning av antalet fattiga i den här rubriken från 1835 till 1840 på 25 000 personer. På det hela taget så stämmer det ganska väl överens med de resonemang jag fört ovan.

Förändringen i den här rubriken mellan 1835 och 1840 pekar vidare mot att anledningen till den har varit att från »de fattige» föra bort kategorier, som levde på undantag eller försörjdes av husbonden på enskild väg och

alltså inte via den offentliga fattigvården. Vanförhet är inte det avgörande för förändringen, vilket då, å ena sidan, stöder invändningen ovan mot ett av mina argument för att vanförhet inte var ett yttersta kriterium för försörjning via fattigvården men, å andra sidan, styrker påståendet om att största delen av antalet »de fattige» även före 1840 var de offentligt understödda. Att de återstående 11 872 fattige, som underhållas af enskilda kan betraktas som offentligt understödda — deras fattigdel belutade i sockenstämman — förefaller vara ett rimligt påstående, om tabellformulärförändringens grund var det som jag här framhållit. Detta får sitt stöd inte endast i citatet ovan om att man nu för bort sådana som lever på undantag eller i sambröd med andra, utan i ett mycket likartat uttalande i SOS Befolkningsstatistik 1851-55.

> Då 1840 års formulär är det första, som fordrar särskild uppgift om antalet s.k. »vanföre (dvs. icke arbetsföra) backstugu- och inhyseshjon ej tillhörande de fattige» så är det antagligt att från dessa sistnämndas antal år 1840 blifvit uteslutna ganska många backstugu- och inhyseshjon, hvilka under alla de förutgågne åren upptagits under den då gällande rubriken »fattige, som underhållas af barn eller andra». Denna rubriks lydelse ha tvifvelsutan gifvit anledning att före 1840 der jemväl inryms större eller mindre antal af sådana, som lefver af undantag eller i sambröd med barn eller med andra.[15]

Vad som kvarstår, efter denna genomgång är, att det är vuxna kvinnor, som står för den största delen av den stora uppgången av antalet »de fattige» under 1820-talet. Vidare att perioden före år 1840 ger en säkrare grund för analys än perioden efter 1840.

Noter till kapitel 2

[1]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 61-62. Sammanställaren vill gärna peka på en möjlig förklaring, en förklaring, som han själv inte kontrollerar efter de anvisningar som finns implicita i hans förslag. Förklaringen menar han/hon vara befolkningsökning, en förklaring som ofta, kanske oftast, dyker upp i de sammanhang, då man diskuterar uppgången av fattigantalet. Både sammanställaren och andra författare, har föreslagit befolkningsökning som en möjlig förklaring. Den förre (SOS Befolkningsstatistik) visar dock mot nödvändigheten av att jämföra sammansättningen av fattigantalets uppgång med sammansättningen av den allmänna befolkningsökningen.

Detta är en ambition, som jag inte funnit hos de författare som mycket hårt driver tesen att befolkningsuppgången är det som avspeglas i uppgången av fattigantalet.

»Ett förhållande, som tabellverket upplyser, torde dock ej böra här lemnas utan uppmärksamhet, nemligen den ovanligt stora nativiteten under åren 1821 med 1825. Om denna finge antagas hafva egt rum i mycket större proportion inom de obemedlade och fattiga klasserna, än inom de bemedlade så kunde fattigantalet i någon mån hafva derigenom blifvit ökadt». SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 62.

[2]Agardh, C. A. — Ljungberg, C. E.: *Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige.* Carlstad 1857. Tredje delen. Andra häftet. s. 179.

[3]En sak man för övrigt kan läsa ur tabellen, som följer strax nedan i kapitlet, är att innehållet i den totala skillnaden blir speciell. Åren 1805, 1815 och 1835 visar tabellen en skillnad mellan SOS och Agardh som närmast är konstant. Cirka 7 500 fler män hos SOS jämfört med Agardh. 1805 — 7 712, 1815 — 7 307 och 1835 — 7 401. År 1825 är skillnaden endast 4 941. Det kan således inte enkelt påstås att SOS har en rubrik med män, omfattande cirka 7 500, med i sina beräkningar, en rubrik som Agardh då inte skulle ha.

Smärre förändringar *inom* ett material kan här ha gett olikheter så att grunden till skillnaderna i materialet blir omöjlig att precisera.

[4]Tabellens innehåll har uträknats på följande sätt:

	1805	1815	1825	1835
Tabell SOS (2_1)	88 592	86 009	107 904	121 318
Agardh	86 460	83 706	103 029	113 913
Skillnad	2 132	2 303	4 875	7 405
KVINNOR				
Tabell SOS (2_1)	57 817	57 279	74 546	79 996
Agardh	60 607	59 781	74 594	79 994
Skillnad	−2 790	−2 502	− 48	+ 2
MÄN				
Tabell SOS (2_1)	30 775	28 730	33 358	41 322
Agardh	25 853	23 925	28 435	33 919
Skillnad	4 922	4 805	4 923	7 403

[5]Agardh — Ljungberg redovisar inte siffror längre än fram till och med 1850.

[6]Agardh — Ljungberg a.a. s. 180.

[7]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 60.

[8]Se tabell 2_1 i undersökningen.

[9]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 60.

[10]Ibid. s. 60.

[11]Ibid. s. 62.

[12]Wohlin, Nils: *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751-1900.* Statistsk-demografisk studie på grundval af de svenska yrkesräkningarna. Emigrationsutredningen bil. IX. Stockholm 1909, s. 316. Citatet är hämtat ur det avsnitt som utgörs av en PM öfver de svenska yrkesräkningarna 1751-1900 samt de här publicerade utdragen ur desamma.

[13]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 60.

[14]Agardh — Ljungberg a.a. s. 179.

[15]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 62.

Kapitel 3

UTFORSKANDET AV FATTIGVÅRDEN

Inledning

I inledningen till den här undersökningen talades om analyser, som påvisade förändringar i samhället. De kan gälla förändringar i befolkningsstrukturen med bl.a. stora förskjutningar i de olika klassernas numerär och storlek men även försörjningsmöjligheter, vilket också innebar problem för fattigvården. Näringspolitik, jordbrukspolitik, prispolitik, befolkningspolitik har behandlats i mer eller mindre preciserade frågeställningar och i mer eller mindre övergripande analyser med försök till helhetssyn på det svenska samhällets omdaning i början av 1800-talet.

Att undersökningar av denna typ är av avgörande betydelse för att kunna se fattigvården i dess historiska och mer komplexa sammanhang står helt klart. Fattigvården är inget isolerat fenomen utan sammanhänger med samhällets struktur och utveckling i stort. Fattigvården är inordnad i ett samhälles ekonomiska och politiska maktstruktur och får sin praktiska verksamhet präglad av denna.

Fattigvården måste dock, studeras specifikt för att sedan med större relevans och tydlighet kunna utnyttjas som en komponent i studier av mer övergripande och anspråksfull karaktär. Att med hänvisning till strukturellt övergripande studier påstå att någon uttömmande förklaring eller ens beskrivning av fattigvården och dess problematik hittills givits, är icke fallet. Det kan skapa förvirring om anspråk görs på att ha sagt något slutgiltigt om fattigvården efter redovisad analys av t.ex. hemmansklyvning, befolkningsförändringar, allmogeklassers tillväxt och obesuttna klassers växande försörjningsproblem och utsatthet.

Mycket av fattigdomsproblematiken har behandlats i nära anslutning till diskussioner om befolkningsökningen och dess betydelse för försörjningsmöjligheterna.

> . . . the ability of a country to sustain an increase in population depends not only upon the wealth of its natural resources, but also upon its capital equipment and upon the technical ability of its producers. For this reason, a relatively undeveloped country may give signs of a temporary rural overpopulation in spite of rich natural resources, if the rate of growth of its population is more rapid than the growth of its capital equipment and the development of its industrial and agricultural technique.
>
> A large number of the countries with rapidly increasing population are agricultural and lack capital. Such countries may be faced with se-

rious economic problems as their population growth leads to rural overpopulation . . . Even if they possess raw materials, lack of capital may prevent them from exploiting these resources and from industrializing; for their own savings will probably be meagre and it will be difficult for them to borrow from abroad.[1]

Horowitz generella resonemang kan exemplifieras med utsagor om Sverige under 1800-talets första hälft.

Under det att folkmängden steg snabbt, förblev jordbrukets andel av totalbefolkningen anmärkningsvärt konstant. Det betydde att agrarsamhället utsattes för en enorm påfrestning och fick uppbära huvudparten av den stora befolkningstillväxten.[2]

Den stora befolkningstillväxten bars upp av ett alltför svagt ekonomiskt underlag för att inte jämvikten mellan Sveriges näringstillgångar och dess befolkning skulle löpa fara att allvarligt rubbas.[3]

Här skall inte göras någon värdering av denna eller liknande beskrivningars riktighet. De är ofta baserade på egna eller andras väl gjorda primäranalyser. Beskrivningarnas rimlighet ökar då de har en grund i en allmän teoretisk referensram, som t.ex. den som Horowitz framför. Detta kan vara en anledning till att samhällets allmänna fattigdom å ena sidan och dess fattigvård å andra sidan inte uppfattas som två något olikartade delproblem av ett samhälles totala fattigdomsproblematik. Låt mig, med viss begränsning till befolkningsökning, försöka klargöra en del av den problematik jag önskat peka på. En markerad befolkningsökning under första delen av 1800-talet, med vissa årtionden som mer utsatta än andra och med sin kraftfulla start på 1790-talet har analyserats för att blottlägga vissa av befolkningsökningens effekter.[4] Förändringar i befolkningens sammansättning beskrivs och en bild växer fram av ett samhälle, där obesuttna klassers tillväxt får en avgörande markering. Dessa klassers möjligheter till en dräglig försörjning beskrivs som svårartade. Man talar om en tilltagande fattigdom och de lägre klassernas tilltagande pauperisering. Tillväxten av underklasserna började bli som mest uttalad från och med 1830-talet, ett årtionde då intresset för fattigvården gjorde sig alltmer märkbart.[5]

Det huvudsakliga syftet är nu inte att behandla studier av den här typen utan att problematisera min egen undersökning, som behandlar förändring i fattigvården, tillväxt i antalet understödstagare under en period under 1800-talets förra hälft, då befolkningstrycket börjar bli uttalat, nämligen 1820-talet. Samtidigt försöker jag nå precision i innehållet i den ståndpunkt jag intagit, genom att specifikt klargöra för-

ändringar i antalet fattigvårdstagare. I sin materialredovisning framställer sammanställaren av SOS Befolkningsstatistik 1851-55 ett förslag till förklaring av den markerade uppgången av antalet »de fattige» på 1820-talet.

> Ett förhållande, som tabellverket upplyser, torde dock ej här böra lemnas utan uppmärksamhet, nemligen den ovanligt stora *nativiteten* under åren 1821-1825. Om denna finges antagas hafva egt rum i mycket större proportion inom de obemedlade och fattiga klasserna än inom de bemedlade, så kunde fattigantalet i någon mån hafva derigenom blifvit ökadt.[6]

Det intressanta i den här sammanställarens förslag är dels att han just avser att ökningen av antalet »de fattige» kan föras tillbaka till den allmänt pauperiserande befolkningstillväxten och dels, vilket är viktig och i ett sådant förslag nödvändigt, att han inser, att man måste konfrontera innebörden eller innehållet i befolkningstillväxten med innehållet eller strukturen i uppgången av »de fattige».

För att vidmakthålla en koppling av förklaringar mellan folkmängdstillväxt, strukturförändringar med växande allmogeklasser och deras tilltagande pauperisering å ena sidan, och uppgång av antalet »de fattige» å andra sidan, bör vissa problem, som uppstår vid en sådan koppling, uppmärksammas. Man bör t.ex. klargöra folkmängdstillväxtens struktur eller innehåll så att nativitet och mortalitet ingår som en viktig del i förklaringen. Nativi eten och mortaliteten klargör vari folkmängdstillväxten bestod. Bestod ökningen endast i ökad nativitet får vi det allra största tillskottet till ökningen genom barn i mycket unga åldrar. Bestod ökningen i både ökad nativitet och minskad mortalitet får vi dels fler barn genom minskad spädbarnsdödlighet och dels fler äldre och då inte enbart genom fler åldringar.

Kan man räkna med att en befolkningsökning, vare sig den tillkommit genom ökad nativitet eller minskad mortalitet eller en kombination av båda, kan förklara, självklart och utan granskning, en specifik förändring i ökningen av antalet fattigvårdstagare? Förvisso inte. En analys av mortalitet och nativitet kan ge svar på hur de utföll i de olika samhällsklasserna och vad som specifikt kännetecknade deras numerära tillväxt eller tillbakagång. En samtidig analys av kraftiga uppgångar bland antalet »de fattige» skulle kunna visa att det t.ex. var militärer, mamseller och till dels besuttna bönder, som utgjorde det stora flertalet av den ökade mängden fattigvårdstagare. En dylik möjlighet belyser klart nödvändigheten av en mer specifik analys av fattigvårdstagarnas struktur.

Ett annat problem är huruvida en befolkningstillväxt ger ett omedelbart utslag. SOS Befolkningsstatistik 1851-55 föreslog en tillväxt i befolkningen under just de år som den kraftigaste uppgången av antalet »de fat-

tige» skedde, mellan 1820-25 således. Andra har menat att en effekt av en befolkningsökning inte kan skönjas förrän efter en tid. En befolkningsökning på 1790-talet har sagts vara av betydelse för de stora försörjningssvårigheter, som uppstod på 1820-talet.[7]

Holmberg, vars huvudsakliga syfte och argument visserligen inte gäller befolkningsökning, menar att en befolkningsökning kan ge sina effekter först 30 år senare. Det är när de stora befolkningskullarna söker sig ut i förvärvslivet och där inte finner alltför stora tillfällen till att tjäna sin utkomst. En breddad och mer spridd fattigdom blir följden. Nu har Holmberg inte sagt något annat än att det här uppkomna förhållandet skapar tryck på fattigvården genom att unga arbetssökande blir utan arbete och behov av fattigvårdsunderstöd ökas. Låter man däremot dessa förhållanden även stå som förklaring till uppgången av »de fattiges» antal på 1820-talet, bör de konfronteras med fattigvårdsmaterialet. Om uppgången av antalet »de fattige» bestod av änkor och ogifta kvinnor hävdar jag att det inte är rimligt att utan en noggrann analys föra detta tillbaka på att en stor kull födda 1790 och däromkring kommer ut på arbetsmarknaden på 1820-talet och där blir utan arbete. Innehållet i kategorin »de fattige» måste här vara av avgörande betydelse och nödvändigtvis konfronteras med de förslag till förklaringar, som görs över ökningar eller minskningar i dess antal. Detta gäller oavsett om befolkningsökningen grundas på hemmansklyvningar eller andra politisk-ekonomiska instrument i kampen för expansion och tillväxt. Frågan är huruvida analyser över det ökade antalet »de fattige» under tidigt 1800-tal har innefattat någon sådan konfrontation för att fullständiga förklaringen. Om detta inte är fallet har någon tillfredsställande kunskap om fattigvården under 1800-talets förra hälft ännu inte grundlagts.

Problemet är således bl.a. att man utan den här konfrontationen inte kan bestämma giltigheten av bl.a. följande påstående. Siffror för understödstagare avspeglar inte självklart *hur stort* understödsbehovet är. En alltför enkel föreställning om att människor utan möjlighet att själva försörja sig *alltid* blir understödstagare kan lägga grunden till beskrivningar av en verklighet, som aldrig förelegat. Framväxt av grupper i försörjningslägen, som definierat dem som understödsberättigade, kommer säkerligen alltid att utgöra ett tryck på fattigvården, men *när och huruvida* de blir understödstagare och del i »de fattige» bestäms av hur fattigvården fungerar och alltså inte av deras försörjningssituation. För att noggrannare undersöka om vi har kunskaper i de här frågorna om fattigvården under den period då fattigvårdstagarantalet får en markerad ökning bör vi granska de undersökningar som gjorts kring 1820- och 1830-talen. Har något avgörande sagts om fattigvårdens praxis? Vad händer mellan lag och vardag

vid en kraftig ökning av understödstagarnas antal?

Risken för oklarheter finns, eftersom en omfattande diskussion börjar föras under 1830-talet om faran för att sådant som t.ex. hemmansklyvningar får avsevärda effekter för folkökningstakten och därmed även för fattigvården. Underklassernas tillväxt började då ge anledning till oro för framtiden och dessa klassers framtida tryck på fattigvården. Fattigvården kanske inte skulle klara det tryck, som en så stor mängd fattiga människor skulle skapa om tillväxten fortsatte. (Under 1820-talet var dock omfattningen av denna tillväxt ännu inte det stora hotet på fattigvården.[8])Den stora omvandlingen av det svenska samhället och dess effekt — den till stora folkgrupper utbredda fattigdomen, upplevdes självklart som det omedelbara problemet. Oron för vad detta kan skapa för problem för fattigvården under den närmaste framtiden blir lätt det centrala i diskussionen. Risken blir stor, att en analys av de redan förekommande fattigvårdstagarna kommer i bakgrunden. Vi kommer i ett sådant fall att sakna precisa kunskaper om fattigvårdens understödstagare.

Fattigvårdsredogörelser rörande fattigvården 1836.[9]

I en cirkulärskrivelse från Kungl. Maj:t december 1835 befalldes samtliga landshövdingar att årligen inkomma med redogörelser angående fattigvårdens tillstånd. Man skulle först komma in med förslag till lämpliga formulär för uppgiftsinsamlandet.[10]

> Sedan samtliga landshövdingar inkommit med infordrade förslag till årliga rapporter angående fattigvården i riket, överarbetades dessa förslag till två olika tabellformulär, vilka framlades för Kungl. Maj:t den 17.3.1837. I den ena tabellen skulle införas uppgifter om fattigvårdens egendom och inkomster. I den andra skulle antecknas uppgifter om olika kategorier av understödstagare, om utgifter vid olika former av fattigvård och om den årliga kostnadens uppdelning på olika ändamål. Förutom de rent statistiska uppgifterna skulle uppgiftslämnarna ges tillfälle att redogöra för det eller de sätt, varpå de fattige försörjdes och för utvägar till arbetsförtjänst på respektive orter. Vidare skulle uppgiftslämnarna vid behov kunna ange orsakerna till ökning eller minskning i fattighjonens antal och de tjänligaste medlen att komma tillrätta med problemen. Redogörelser angående fattigvården skulle bygga på uppgifter från församlingar eller andra för verksamheten ansvariga kommunala enheter och av kyrkoherden insändas till kontraktsprosten. Denne hade att uppgöra en tabellsammanställning för häradet, vilken skulle insändas till vederbörande konsistorium. Konsistoriet skulle i sin tur översända materialet till landshövdingeämbetet i vederbörande län. För hela länet skulle landshövdingen i fråga låta

sammanställa häradstabellerna till länstabeller. Dessa skulle tillsammans med eventuella anmärkningar från prostarna, konsistoriets utlåtande och landshövdingeämbetets eget yttrande insändas till Kungl. Maj:t. På grundval av inkommet material skulle sedan rikssammandrag uppgöras. Kommuntabellerna skulle, med eventuella anmärkningar, däremot kvarstanna hos landshövdingeämbetet.[11]

Detta var den komplicerade procedur, som skulle genomföras innan färdigt material kunde offentliggöras. Ovan har jag redovisat en del av det tillgängliga tabellariskt sammanställda materialet.[12] Nu hade alltså Kungl. Maj:t inte enbart krävt dessa tabellariska uppgifter utan man hade även uttalat en önskan om att uppgiftslämnarna skulle lämna synpunkter på olika förhållanden inom fattigvården. Bland annat fanns önskemålet om uppgiftlämnarnas opinion och uppfattning om orsakerna till ökning eller minskning av fattighjonens antal. Inte alla men de flesta kommunberättelser innehöll redovisade uppfattningar om bland annat orsakerna till förändringar i fattigvårdstagarnas antal. Förutom denna kommunredogörelse från 1836 har vi även en kommunredogörelse från 1829.

Huruvida redogörelsen från 1836 är en uppföljning av den från 1829 är osäkert. Vissa uppgifter som inkrävdes för 1836 är desamma som inkrävdes 1829. Någon sammanställning och redovisning av det för min diskussion meningsfulla materialet från 1829 finns inte att tillgå. Wanre har för 1829 års redogörelse inget sådant material, som t.ex. uppgifter om antalet fattigvårdstagare, då hans huvudintresse varit att inringa problem om uppgiftslämnare, deras fulltalighet och liknande. Någon riksomfattande sammanställning av fattighjonens antal, i något med 1836 jämförligt slag, har inte gjorts på grundval av uppgifter från 1829. Om detta över huvud vore möjligt är svårt att avgöra, eftersom det för dessa redogörelser inte fanns några bestämda eller klara direktiv för hur uppgifterna skulle lämnas in och i vilken form. Förmodligen har detta medfört stora svårigheter, om ens några möjligheter, att utifrån detta material göra några meningsfulla sammanställningar. Några försök har, efter vad jag vet, inte heller gjorts. Detta innebär att man inte kan uttala sig om vilka kunskaper uppgiftslämnarna och andra fick ut av arbetet på redogörelsen om tillståndet 1829.

Det är naturligtvis inte helt lätt att avgöra vilka kunskaper uppgiftslämnarna för tillståndet 1836 hade för sina utsagor om orsaker till fattigantalets uppgång. Enhetligheten i tabellformulären och den noggranna insamlingsproceduren ger åtminstone möjlighet att med någon säkerhet kunna avgöra vilka typer av kunskaper uppgiftslämnarna kunde uttala sig utifrån. Att de hade någon uppfattning om att fattigantalet stigit håller jag för sannolikt, men att de även kunde utläsa, ur sitt eget material, att kvinnorna var de som stod för den största delen av just ökningen är inte lika tro-

ligt. Varje län redovisar kvinnoöverskott bland fattigpersonalen, vilket måste betyda att någon kunskap eller uppfattning av proportionerna mellan könen bland de fattiga borde ha funnits. Uppgiftslämnarna för redogörelsen om fattigvårdens tillstånd 1836 bör således ha haft kunskap om att antalet understödstagare stigit och att kvinnorna utgjorde det stora flertalet av totala antalet fattigvårdstagare. Någon klar uppfattning om vilka kategorier det var som svarade för ökningen under 1820-talet torde de däremot inte haft. I varje fall inte utifrån det material de hade att tillgå här.

De orsaker som understryks i redogörelserna från 1836 från domkapitel och landshövdingeämbetena återfinns, till mycket stor del, i ett betänkande 1839 över fattigvården i riket. Man har vid författandet av detta varit påverkad av fattigredogörelserna från 1836.[13] Det betyder att man tagit upp den diskussion som förs i redogörelserna och fortsatt den, varvid där framförda orsaksförklaringar ytterligare förstärks genom betänkandet 1839.

Även Montgomery diskuterar de här förklaringsförsöken. Längre fram skall jag diskutera Montgomerys arbete utförligare men jag vill redan här kortfattat pröva huruvida Montgomery på något avgörande sätt för diskussionen vidare, eller om grunderna för kommunredogörelsernas och betänkandets förslag understryks av Montgomerys behandling.[14]

Montgomery talar i sin undersökning »Den svenska socialpolitiken under 1800-talet» om »fattigvårdsenkäter», från vilka han sedan för olika typer av resonemang. Bland annat för han en diskussion om de, i »enkäterna» framförda, förklaringsförsök till stigande antal fattighjon.[15] Här kan dock hävdas att kommunredogörelsernas — »enkäternas» — orsaksförklaringar inte baseras på någon ingående analys, och att de sedan utan noggrannare belysning understrukits av 1839 års fattigvårdsbetänkande. De i kommunredogörelserna framställda orsakerna till ökningen av antalet understödstagare måste betraktas som blott opinioner. Att även opinioner kan peka på reella eller rimliga orsaksförhållanden är självklart, men deras giltighet är beroende av hur de beläggs.

Fattigvårdsbetänkandet från 1839 har heller ingen utförlig analys av de här frågorna. Tvärtom är diskuterade faktorer i betänkandet tämligen konsistenta med dem som diskuteras i kommunredogörelserna, samtidigt som en distinkt analys saknas. Möjligen kan även detta ses som följder av påverkan. Vilka fattigvårdstagarna var blir en fråga, som kommer i bakgrunden.

När Montgomery i sitt kapitel »Diskussion om fattigdomens orsaker» tar upp fattigvårdsundersökningarnas resonemang kring förändringar i fattighjonens antal, uttrycker han sig på ett sätt som slutgiltigt klargör att det registrerade antalet fattiga inte utgör grund för analys av orsaksförklaringar till fattigvårdstagarantalets förändring och innehåll.

Under de stora fattigvårdsenkäter som har legat till grund för den föregående skildringen (om fattigvårdens organisation. Min anm. R.S.) ställde man som en av sina viktigaste uppgifter att klargöra fattigdomens orsaker, vilka faktorer det var som hotade att framkalla en farlig ökning av fattigvårdens klientel. Det var en tämligen allmän övertygelse att risken för pauperisering av talrika befolkningslager var ganska överhängande. Även när man i likhet med 1837 års kommitté ansåg sig kunna konstatera, att den egentliga fattigvårdsbördan inte tills vidare hade utvecklats på något mera alarmerande sätt, såg man dock ofta med stor oro mot framtiden. Med den organisation som enkäten hade, var det också förklarligt, att tendensen att måla i svart blev ganska utpräglad.

Vad som framförallt väckte farhågor var den starka tillväxten av de samhällsklasser som i främsta rummet rekryterade understödstagare.[16]

Montgomery talar om att uppgiften var att klargöra faktorer som hotade att ge upphov till farligare pauperiseringstendenser. Vad det hela kom att handla om var en allmän fattigdom som t.ex. de lägre allmogeklassernas allmänna försörjningsläge och vad som möjligtvis skulle kunna försämra detta i än högre grad än vad som var fallet. Ingen ansats görs till preciserad diskussion kring de människor, som utgjorde understödstagarna. Endast formuleringar om oro och farhågor kring fördupad fattigdom och dess samband med folkökningen förs fram. Man kan undra huruvida skärpt uppmärksamhet på den största kategorin bland fattigvårdstagarna, nämligen kvinnorna — kanske främst änkor — skulle leda fram till en diskussion med detta huvudinnehåll. Förslag till åtgärder, som fördes fram, som t.ex. olika åtgärder för att hejda folkökningstakten kan de ses som relevanta för att förbättra denna kategoris försörjningssituation? Montgomery har, menar jag, sin del i en sådan sammanblandning eller i den specifika historiebeksrivningen av fattigvården för den period under 1800-talet, då han talar om fattigvårdsutredningarnas uppgift att klargöra fattigdomens orsaker och diskutera faktorer som hotade att ge upphov till farligare pauperiseringstendenser. Jag vill argumentera för att just sådana direktiv inte givits.

I cirkuläret till Konungens Befallningshavare, angående berättelsers afgifwande om allmänna fattigvården den 5 maj 1837 uttalas följande fyra punkter som borde »förnämligast utredas och upgifwas».

a) det eller de sätt, hwarpå de fattige försörjas.
b) hwilka utwägar till arbetsförtjänst äro, på hwarje ort, tillgängliga, eller kunna beredas för dem, som skana bergning.

c) hwilka orsakerna äro till ökning eller minskning i fattighjonens antal.

d) hwilka äro, efter ortens lägenhet, de tjenligaste medlen, att hämma den förra och befrämja den senare.[18]

De uppgifter, som Montgomery har utläst, finns inte här preciserade, utan man talar här enbart om fattighjonens antal och syftar då på de av fattigvården försörjda, vilka då presenteras som i tabellen från 1839 ovan. Wanre är den som mest noggrannt och genomarbetat gått igenom de olika förslagen till orsaker, som lämnats i kommunredogörelserna. Han uttalar som en av sina uppgifter att undersöka hur

> författarna till 1830-talets fattigvårdsredogörelser från församlingar och övriga berörda kommuner ifrågavarande fem län samt från konsistorier och landshövdingämbeten uppfattade orsakerna till en ökning i fattigdomens utbredning samt av antalet fattighjon.[19]

Wanres sammanställning sker genom citerande av valda uttalande från en mängd församlingar, stora som små, och ger ett intryck som kan betecknas som förvirrat. Förvirringen är inte Wanres, utan kommer sig av att uppgiftslämnarna inte haft för avsikt att systematisera sina förslag i något avseende, men även av att de på intet sätt klargjort vad de talat om. Ingenstans framgår det om man över huvud använt sig av det ringa tabellariska material, som ändå står till buds. Ur tabellerna kan ändå läsas, vad jag redan påpekat, att det till största delen är kvinnor bland fattighjonantalet, men på inget håll kan jag — eller Wanre — finna uttryck för att denna kategori tas upp till behandling. Förslagen till orsaker är många och handlar om allt från folkökning, hemmansklyvningar, torpnedläggelse till giftermål, superi, lättja och lyxigt leverne. Förvirringen förstärks av att en fördjupad fattigdom inte hålls isär från ökningen av antalet fattighjon. Wanre har även han uppmärksammat detta.

> När uppgiftslämnarna i kommunerna instruerades att ange, »vilka orsakerna äro till ökning eller minskning i fattighjonens antal» och att »efter ortens lägenhet» nämna »de tjenligaste medlen att hämma den förra och befrämja den sednare», bör fråga ha gällt fattighjonens antal och inte fattiga i allmänhet och vidare den egna kommunen och inte trakten, landskapet eller landet i stort. Avvikelserna är många från instruktionen i dessa båda avseenden.[20]

Fattigvårdsredogörelserna bör betraktas som en mycket ostrukturerad samling attityder om fattigdom och fattiga människor. Dessa kan i och för sig ha sitt intresse, men huruvida de även kan utgöra grund för några säkra påståenden om orsaker till ökning eller minskning av fattighjonens

antal är tveksamt. Förslagen till orsaker visar inte huruvida man hade någon uppfattning om vilka kategorier av människor som utgjorde huvuddelen av fattighjonen. Dessa disparata uttalanden, ibland om fattigdom, ibland om fattighjon baseras inte i några uppgifter om vilka »de fattige» var, till vilka kategorier de hörde eller från vilka de kom. Detta innebär att vi här endast har tillgång till en mängd okontrollerade utsagor. Någon egentlig kunskap om fattighjonen och den markanta ökning vi sett under 1820-talet har utredningarna eller redogörelserna inte givit.

Hur fattigvården i praktiken fungerade kan inte fattigvårdsredogörelserna ge besked om. Wanre har också varit mycket försiktig i detta avseende och även insett att om hans ambition varit att klargöra delar av fattigvårdens praxis så hade inte redogörelserna kunnat duga som källor.

Betänkandet över fattigvården i riket 1839

När det gäller betänkandet från 1839 om fattigvården i riket har jag inte för avsikt att göra någon detaljerad jämförelse mellan de orsaksförklaringar som där lämnas och de som finns i fattigvårdsredogörelserna. Att dessa påverkat betänkandet är klart[20] men hur stor denna påverkan var är emellertid oklart. Det är svårt att finna några mer grundlagda uppfattningar i betänkandet. Något nytt material om vilka de fattiga var lämnas inte, utan det tabellariska material man bygger på, eller skulle ha kunnat bygga på, är det material jag redan redovisat, nämligen det som sammanställts utifrån kommunredogörelserna om fattigvården.[21] Att man dåligt utnyttjat det bör stå klart, eftersom inga direkta hänvisningar till det sker under diskussionen. Framför allt har man inget att säga om kvinnor och deras stora numerär bland fattigvårdstagarna. Folkökning, för tidiga giftermål, hemmansklyvning och liknande var faktorer av starkt oroande karaktär för samtida fattigdomsdebattörer och kan delvis urskulda att diskussioner om fattigvården och fattigvårdstagare till stor del kom att handla om just detta.

Min värdering av betänkandets olika uttalanden om orsaker till uppgången av fattighjonens antal är således att de i stort sätt inte skiljer sig från den diskussion eller de förslag, som lämnas i fattigvårdsredogörelserna.

De här två källorna kan anses användbara för beskrivning av den samtida debatten om den allmänna fattigdomen och om svårigheterna med stora gruppers försörjningssituation, men de kan inte bekräfta någon framförd tes om fattigvårdstagarnas antal och deras situation.

Ett tillägg som ytterligare argument

Agardh har redovisat en tabell, där man skiljer mellan t.ex. »fattiga» och »utfattiga». Siffrorna för »utfattiga» kan där i stort sätt sägas överens-

Tabell 3. Hushållens förmögenhetsvillkor

	1810	1815	1820
Förmögna	8 699	10 044	11 512
Behållna	132 810	143 634	154 234
Fattiga	236 827	235 205	238 910
Utfattiga	72 780	75 982	78 489

Källa: Agardh – Ljungberg III 1 Carlstad 1857 s. 45[22]

stämma med det antal »de fattige», de av fattigvården försörjda och som redovisats i tabell Agardh och tabell SOS ovan. Att de inte överensstämmer helt är inte avgörande men ett sådant antagande förenklar mitt argument.

Osäkerheten kring de här siffrorna är självfallet inte att nonchalera men jag vill ändå använda dem för att de inte skall »lämnas utan all uppmärksamhet». Den definition av »utfattiga» — de som af andras gåfvor och tillskott måste underhållas — tillsammans med detta att en tillfredsställande siffermässig överensstämmelse mellan dessa och »de fattige» i befolkningsstatistiken över understödstagare föreligger, gör det rimligt att påstå, att »utfattiga» i ovanstående tabell bör vara de som rubriceras »de fattige» i fattigvårdsstatistiken.

Svårigheter finns i tabellsammanställningarna vad gäller att kunna särskilja vilka individer eller hushåll, som skall rubriceras som »behållna» respektive »fattiga». Att vara »behållen» skulle t.ex. innebära att man inte var tvungen att sätta sig i skuld, medan det att vara »fattig» innebar att man icke utan svårighet drog sig fram. Kanske några som kom med bland »fattiga» egentligen skulle rubriceras behållna» eller vice versa. Detta är inte mitt huvudbry och inte heller möjligt att avgöra, men gränsfall var förmodligen få. Vad jag vill understryka är att det under 1800-talets första årtionden fanns ca 200.000 individer eller hushåll, som var i en sådan ekonomisk belägenhet att de hade svårigheter att dra sig fram och förmodligen hade behov av fattigunderstöd.

Nu är det inte omöjligt att det är just dessa 200.000 fattiga, som till stor del varit föremål för det stora intresset, när man i fattigvårdsredogörelserna i kommunerna och betänkandet diskuterat fattigvårdsprobelmatiken. Självfallet är dessa inte ointressanta och helt betydelselösa i detta sammanhang, men de mycket allmänna formuleringarna och den stora oklarheten vad gäller fattigvårdens funktioner och praxis å ena sidan och en utbredd allmän fattigdom å andra sidan, undergräver möjligheterna att avgöra när beskrivningen gäller det ena och när den gäller det andra.

Det som ovanstående tabell ger uttryck för kan understryka vad som tidigare sagts, nämligen att några drastiska förändringar i befolkningsgrup-

pers ekonomiska villkor inte behöver ske för att man skall få kraftiga uppgångar bland »de fattige», de av fattigvården försörjda eller understödda. När fattigvården får mer medel, när villigheten, t.ex. genom förbättrat produktionsresultat, att tillskjuta medel till fattigvården stiger, upptäcker man plötsligt fler »utfattiga» bland de »fattiga» och en uppgång av »de fattige» sker.

Nu menar jag inte att just den här typen av analys var att kräva, eller ens möjlig att göra, av de samtida »fattigvårdsdebattörerna», men en noggrannare undersökning av fattigvårdstagarnas sammansättning skulle riktat uppmärksamhet på framför allt kvinnornas stora andel. Detta hade också kunnat skänka den insikten att allmänt tal om hemmansklyvning, folkökning, lättingars benägenhet att gifta sig för ungt och skaffa sig mängder av barn och liknande inte på något avgörande sätt belyste problematiken kring »de fattige» och fattigvården.

Diskussionerna skulle förmodligen inte heller då ha kunna bortse från många av dessa faktorer, som t.ex. hemmansklyvning, men torde då ha fått en helt annan riktning och innebörd. Att dessa ting har betydelse för att påvisa stort tryck på fattigvården betyder ändå inte att man avgörande har diskuterat »de fattige» och den problematik de ger uttryck åt.

I detta sammanhang blir det än svårare att uppfatta betydelsen av Montgomerys arbete om den svenska socialpolitiken under 1800-talet. I sin diskussion av fattigvården under 1800-talets första årtionden utnyttjar han inget av det material, som han kunnat tillgå, nämligen de tabellariska sammanställningar som ligger till grund för denna studie. I stället har han helt utgått från ovan diskuterade betänkande och kommunredogörelser över fattigvården, vilka däremot inte hade tillgång till de ovan nämnda tabellariska sammanställningarna.

Montgomery och fattigvården

Nu är det inte så att Montgomery utgick från betänkandet om fattigvården 1839 och kommunernas fattigvårdsredogörelser för hela sin undersökning av socialpolitiken, men då diskussionen förs kring problemen för fattigvården under 1820- och 1830-talen får dessa två källor en så överskuggande plats att redogörelserna för dem ger intryck av att fattigvårdens problem under början av 1800-talet härmed är klarlagda och uttömda.

I tre kapitel - Fattigvårdens organisation på 1830-talet. Diskussionen om fattigdomens orsaker och Fattigvårdsfrågans lösning — behandlas fattigvårdsfrågan under början av 1800-talet. Lösningen av fattigvårdsfrågan beskrivs på lagstiftningsplanet och Montgomery gör en genomgång av de stadganden vi får genom fattigvårdslagarna från 1847 och 1853. Han försöker då samtidigt klargöra på vad sätt och i vad mån dessa stadgor befäster eller förkastar de värderingar och krav, som framförs i diskussionerna i fat-

tigvårdsredogörelserna och i betänkandet 1839. Även delar av riksdagsdiskussionerna förs fram för att belysa opinioner i fattigvårdsfrågan.

Kapitlet om fattigdomens orsaker kan ses som ett försök av Montgomery att endast påvisa de linjer, vilka fattigvårdsdiskussionen följde vid denna tid. Inget talar för att en sådan uppfattning om Montgomerys syfte skulle vara felaktig. Den rubrik som Montgomery använder — Diskussionen om fattigdomens orsaker — talar också för att han i första hand önskade klarlägga enbart de framträdande opinionerna. Dock, om alltför stor vikt läggs vid å ena sidan opinioner om fattigdom och å andra sidan beskrivningar av fattigvårdslagstiftningar, blir det svårt att utvärdera eller att få någon helhetsuppfattning av fattigvården under 1800-talets början. Då »fattigvårdsfrågans lösning», i Montgomerys behandling av socialpolitiken, beskrivs genom nyare och enhetligare lagstiftning, kan det ses som en följd av att socialpolitikens centrala problematik uppfattas genom opinioner och värderingar. Källor med denna typ av data kommer då att prioriteras på bekostnad av andra. Denna prioritering kan vara legitim. Den blir mindre legitim om källmaterialet får ligga till grund för ambitiösa, empiriska utsagor om annat än just opinioner och värderingar i debatter och lagstiftning.

Att Montgomery inte enbart haft den ambitionen, att belysa de sociala ideerna eller föreliggande värderingar, klargörs bäst av att han, i några partier, söker reda ut delar av den praktiska fattigvården.

I kapitlet »Fattigvårdens organisation under 1830-talet» diskuterar han under vilka olika former fattigpersonalen, de fattigvårdsunderstödda, ges fattigmedel, som t.ex. »kringgång» och »dygnande».[23]

I sammanhang, då han diskuterar socialpolitikens praktiska problematik klargörs tämligen klart Montgomerys försummelse mot den här delen av socialpolitikens och fattigvårdens situation. Empiriskt underlag utnyttjar han på de plan, där åtkomligheten är stor och på ett sätt oproblematisk, nämligen i fråga om lagstiftning, riksdagsuttalanden och liknande. Annat empiriskt underlag för att beskriva fattigvården och förändringar i fattigantal använder han inte, trots utsagor i frågan.

> Sedan däremot fattigvården hade tagit hand om de verkligt hjälpbehövande, kunde man radikalt gripa in mot tiggarna, som man därefter kunde anta väsentligen utgöras av arbetsskygga element.[24]

Detta är ju trots allt ett försök att diskutera den faktiska socialpolitiska situationen. Här har vi ett påstående om att fattigvården, vid en viss tidpunkt, tagit hand om de verkligt behövande och bara lämnat lättingar kvar. Utan att dra för stora växlar på det här citatet vill jag ändå peka på de svårigheter det måste ha varit för Montgomery att ta fram ett material,

som dels visar att fattigvården faktiskt försörjer alla verkligt behövande och dels klargör kriterierna för verkligt behövande respektive arbetsskygg. Även om ett sådant material nu inte finns, ser jag sådana här påståenden, utan täckning, som ett indicium på att socialpolitiken och fattigvården under 1800-talets förra hälft helst beskrivs utan hjälp av material om den faktiskt föreliggande fattigvården.

Här framförda invändningar görs inte för att frånta Montgomerys arbete om den svenska socialpolitiken under 1800-talet dess förtjänst. Den genomgång han gör av olika debatter och lagstiftningar står sig förmodligen fortfarande som »outstanding». Han behandlar tjänstehjonslagstiftningen, lösdriverilagstiftningen och fattigvårdslagstiftningen, vilket självfallet har sitt värde, inte minst genom den bredd Montgomery ger dessa kunskaper. Ytterligare en invändning dock är den som tidigare nämnts, att det aldrig blir helt klart om han menar de allmänt fattiga eller »de fattige» — fattigvårdens understödstagare — då han diskuterar orsaksförklaringar. Möjligen har även Montgomery varit påverkad av kommunredogörelsernas allmänna diskussioner. Inte heller blir det klart om han har någon uppfattning om understödstagarantalets innehåll. Något empiriskt material om fattigvårdstagarnas antal och vilka kategorier det var som utgjorde merparten av det utnyttjas inte.

När han för fattighjonens antal på tal, påpekar han att »siffrorna över fattighjonens antal är av ganska osäkert värde».[25] De siffror han då åsyftar är de tabellariska sammanställningar jag funnit i betänkandet för fattigvården i riket 1839 och som alltså bygger på fattigvårdsredogörelserna eller »enkäterna», som Montgomery benämner dem. Även jag har påtalat dessa siffrors osäkra värde men att Montgomery, som har ställt som sin uppgift att redogöra för fattigvården under 1800-talets början bl.a. helt förbigår det material, som finns, och fanns även då Montgomery skrev sin avhandling, dels i SOS Befolkningsstatistik 1851-55 och dels i Agardhs arbeten, understryker min hållning att Montgomery bortsåg från att understödstagarna utgör en viktig del, kanske den viktigaste, när det gäller att beskriva fattigvårdsfrågan.

Anslaget i det första kapitlet »Landsbygdens proletarisering» med behandling av sådana frågor som hemmansklyvning, folkökning och tillväxten av jordbrukets underklasser ger vid handen att det är den allmänna fattigdomen, de lägre jordbruksklassernas allmänna försörjningsläge, som kommer att utgöra huvudintresset för fattigvårdsproblematiken.

Tidigare har jag påpekat att ett sådant närmande till det tidiga 1800-talets fattigvårdsproblematik kan vara helt legitimt. Men den koppling, som Montgomery gör i sitt arbete mellan den övergripande problematiken, fattigvårdslagstiftningen, betänkandet om fattigvården 1839 och fattigvårds-

redogörelserna från kommunerna blir otillfredsställande. Detta emedan han helt utelämnar och således inte fäster något avseende vid de kategorier, som det egentligen handlade om, nämligen fattighjonen och förändringar i deras numerär. Det här gör att vi fortfarande står undrande inför mycket av fattigvården och socialpolitiken i början av 1800-talet. Kunskaperna blir oprecisa till sitt innehåll.

Slutligen vill jag endast visa att ovilligheten att utnyttja, befintligt material om »de fattige» ändå inte får Montgomery att tveka i sina slutsatser om fattighjonen och deras faktiska situation.

> På nästan alla punkter stod de ekonomiska svårigheterna hindrande i vägen för en mera givmild socialpolitik. De försvårade i högsta grad fattigvårdens utveckling; de bidrog till att hålla liv i den gamla hårdhänta försvarslöshetspolitiken. Och de låg också delvis bakom den kommunala avspärrningen: i de bättre ställda kommunerna ansåg man sig nödtorftigt kunna sörja för sina egna fattiga, men man befarade, att hela organisationen skulle bryta samman, i fall invandringen blev fri. Om man tar hänsyn till de tryckande ekonomiska svårigheterna, blir man utan tvivel böjd att något mildra sin dom över den dåtida socialpolitikens hårdhet och ge en något mindre reserverat erkännande åt det som, trots alla vanskligheter, ändå hade uträttats på det socialpolitiska området.[26]

Utan egentlig kunskap om hur stort antalet fattighjon var — han har själv påpekat siffrornas svaghet och heller inte refererat till andra mer tillförlitliga siffror — och utan kunskap om fattigvårdskostnadernas egentliga storlek,[27] så drar Montgomery dessa slutsatser.

Det empiriska underlaget, som han utnyttjar, kan tänkas innehålla en tendens om man betänker att det är opinionsyttringar från myndighetspersoner. Dessa hade självfallet ett ansvar för fattigvården och påtalade kanske just därför ekonomiska svårigheter. Det kunde dock lika gärna vara fråga om initiativlöshet eller likgiltighet från dessa med följd att fattigvårdsproblemen blev stora, svåra och kanske inte alltid möjliga att enkelt hantera. Detta är ingen slutsats, men väl en möjlig tolkning.

Vad gäller fattigvårdskommittens betänkande från 1839 kan man finna helt motsatta föreställningar om fattigvården och dess kostnader vid den här tiden.

> Varken fattighjonens antal eller den uppgivna kostnaden för deras försörjning synas ännu hava stigit till någon höjd, varav bekymret stegras.[28]

Även Montgomery har tagit del av detta uttalande och citerar det även. Montgomerys utsagor om fattigvården blir därför något osäkra, när han fastslår:

> Redan siffrorna över fattighjonens antal är av ganska osäkert värde, och när man kommer till uppgifterna över fattigvårdskostnaderna, måste man konstatera att de är nästan oanvändbara.[29]

Viktiga beskrivningar av de sociala förhållanden, som specifika grupper med understödsbehov lever under, kommer helt bort, då ett iakttagande av faktiskt föreliggande material över fattighjonen försummas. För att visa något av detta vill jag återigen utnyttja Agardh.

Agardh som jag tidigare diskuterat, har utnyttjat Tabellkommissionens berättelser över antalet fattiga och då haft möjligheter att uppmärksamma kvinnornas stora antal bland de fattiga. Ovan har visats att det till största delen är kvinnor — förmodligen änkor — som befinner sig i ett utsatt läge och därför blir de som kommer att utgöra största delen av ökningen av antalet »de fattige» under 1820-talet.

Agardh visar att det fortfarande gäller för kvinnorna att de utgör en kategori under svåra omständigheter även år 1850, vilket skulle kunna tyda på att någon uppmärksamhet eller vikt inte har fästs vid innehållet av »de fattige», när man uttalat nya målsättningar för fattigvården eller socialpolitiken. Bristande uppmärksamhet på vilka kategorier, som står inför den svåraste försörjningssituationen leder till att någon analys av deras situation aldrig görs och omöjliggör bestämda åtgärder för att förbättra denna, varför de också ständigt återfinns bland de av fattigvården understödda.

> Det är bekant, att qvinnorna blifva äldre än männerne. Deraf blir en följd, att ett större antal enkor måste finnas än enklingar. År 1850 var enkornas antal 160.000, men enklingarnas inte mer än 57.000. När hustrun dör, sker icke någon betydlig förändring för den qvarvarande mannen, som fortsätter sin rörelse, och bibehåller sitt hushåll som förut. Men när mannen dör, så upplöses vanligen hushållet; och de inkomster, hvarmed det förut underhölls, upphöra. Korteligen, enkan, om hon vid sin högre ålder ej kan fortsätta sin mans yrke, hvilket, såsom vi skall se, är sällan händelsen, måste lemna hus och hem, samt lefva af arbete.

Enkornas statistik var till följe deraf år 1850 följande:

	Enkor,
som lefde af egen förmögenhet	59.483
som måste arbeta	30.098
som måste tjena	2.419
utfattige	67.807
förbryterskor	80
Summa enkor	159.887

Vi se således, att vi i vårt land hafva 100.000 enkor, som måste på sin ålderdom, och efter sedda bättre dagar, arbeta för sin dagliga föda, eller tjena, eller tigga.[30]

Noter till kapitel 3

[1]Horowitz, David: The Abolition of Poverty i *Poverty*. Selected readings. Edited by Roach, Jack L. and Roach, Janet K. Penguin Books 1972. s. 169.

[2]Furuland, Lars: *Statarna i litteraturen.* En studie i svensk dikt och samhällsdebatt. Stockholm 1962, s. 19.

[3]Ibid. s. 22.

[4]Se t.ex. Wohlin, N. 1909, a.a., Wohlin, N.: *Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena.* Stockholm 1912, kapitel IV. Hemmansklyvning. De växande farhågorna för överbefolkning och pauperisering. s. 223-286., Holmberg, Nils: a.a. s. 16 ff., Montgomery, A. 1947, a.a. kapitel I och början av kpitel II, Utterström, G. a.a. Furuland, L. a.a. s. 19 ff., Samuelsson, K. a.a. s. 141 ff.

[5]Samuelsson, Kurt: *Från stormakt till välfärdsstat.* Svensk samhällsutveckling under 300 år. Stockholm 1969, s. 164.

[6]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 62.

[7]Se t.ex. Holmberg, N. a.a. s. 27-28 och Utterström, G. a.a. s. 47.

[8]Jmf. Holmberg, N. a.a. s. 28 och Samuelsson, K. a.a. s. 164.

[9]Ingen fullständig granskning av de här redogörelserna som primärmaterial har gjorts eller sammanställts och presenterats. I en licentiatavhandling vid historiska institutionen, Stockholms universitet, har kommunredogörelserna utnyttjats och granskats i fem län — Stockholms-, Kronobergs-, Malmöhus-, Kopparbergs- och Västernorrlands län —. Någon mer noggrann genomarbetning och granskning har jag inte funnit. Inte refererar heller författaren till någon liknande. Avhandlingen är: Wanre, H.: Fattigvårdsfrågan i Sverige 1829-1847. En socialhistorisk studie kring 1830-talets fattigvårdsredogörelser.

[10]Wanre, H. a.a. s. 40. Senare kom man dock att besluta att detta krav, med att årligen inkomma med sådana redogörelser, skulle upphävas. Wahnre a.a. s. 57.

[11]Ibid. s. 40.

[12]Wanre lämnar inga sådana uppgifter, utan tabellen är hämtad från Betänkande över fattigvården i riket 1839. Anledningen till att han inte utnyttjar det är att det innehåller vissa svagheter. 4Vid fattigvårdsundersökningen för år 1836 lades huvudvikten vid de tidigare nämnda tabellariska uppgifterna. Men redan en del av ifrågavarande uppgiftslämnare och även 1838 års fattigvårdskommitte påvisade vissa svagheter i tabellerna. Då någon fruktbar analys av uppgifterna inte kan ske i förevarande sammanhang, och då ingen genomgående kontroll av detaljer är möjlig, förbigås materialet här.4 Wanre, H. a.a. s. 66.

[13]Wanre påpekar att inte alltför många uttalade hänvisningar till fattigvårdsredogörelserna görs i den slutliga skrivelsen av betänkande 1839. Nu klargör dock Wanre, att hänvisningar förutan, så kan ändå påverkan påvisas, men att man inte bör ge det en sådan stark betoning, som Montgomery gör. Montgomery 1951 a.a. s. 55 menar att 1837 års fattigvårdskommitte byggde på enkäterna i sitt arbete på betänkandet 1839. Wanre är, som sagt, försiktigare men menar ändå att påverkan är trolig. »Att inga andra direkta hänvisningar till fattigvårdsredogörelserna förekommer i betänkandet, behöver inte betyda att de inte påverkat kommitten, exempelvis då denna diskuterar orsakerna till fattigdomen eller redogör för fattigförsörjningen vid tidpunkten för kommittens arbete. Påverkan är så mycket troligare, då kommitten tydligen har tagit del av landshövdingarnas och konsistoriernas redogörelser från 1832 och 1837, det vill säga av utredningar rörande år 1829 och år 1836». Wanre, H. a.a. s. 15.

[14]Det är inte min avsikt att här göra någon ingående 4beroendekritisk4 analys. Om detta se t.ex. Torstendahl, Rolf: *Historia som vetenskap*. Stockholm 1966; Dahl, Ottar: *Grunntrekk i historieforskningens metodlaere*. Oslo 1967. Vad som bör uppmärksammas är huruvida rimlig distans till de här källornas art iakttas. Om opinioners olika förklaringsförsök skall få betydelse, annat än för idéhistorisk beskrivning, krävs prövning av dem och inte endast ett accepterande. Även ett sådant beroende ger oklarhet kring den historiska kunskapen.

[15]Se här Wanre, H. a.a. s. 79. Han påpekar där likheter i förklaringsförsöken. »Angivna fattigdomsorsaker, som dominerar i domkapitlens och landshövdingämbetenas redogörelser för 1829 och 1836, är tidiga och obetänksamma giftermål, superi, lättja, hemmansklyvningar, backstugusittare, folkökning och statare, problem som återfinns i 1839 års fattigvårdsbetänkande och delvis också hos Montgomery. Detsamma gäller exempelvis följderna av otukt, benägenhet för lyx, bristfällig fostran och skolgång samt saknade arbetstillfällen».

De orsaksförklaringar, som Montgomery inte behandlar är, i stort sett, de »individualiserande» förklaringarna som t.ex. lättja, lyxigt leverne och liknande. För exempel på bearbetningar eller preciseringar han gör se Montgomery, A. 1951 a.a. s. 93 och diskussionen om illegitima födslar.

[16]Montgomery, A. 1951 a.a. s. 89.

[17]Ibid. s. 90.

[18]SFS 5.5 1837 nr. 23, Wanre, H. a.a. s. 42.

[19]Wanre, H. a.a. s. 20.

[20]Ibid. s. 66.

[21]Tabellmaterialet är framarbetat på grundval av kommunernas fattigvårdsredogörelser och jag har själv hämtat det från Betänkande över fattigvården i riket 1839 s. 76. Detta understryker fattigvårdskommittens kontakt och utnyttjande av kommunredogörelserna över fattigvården.

[22]Om siffrornas innebörd och tillförlitlighet skriver Agardh: »Deremot skola vi meddela en sammanställning af de uppgifter, som under olika tider blifvit officiellt lemnade angående hushållens förmögenhetsvillkor. Dessa uppgifter, som grunda sig på vederbörande Pastorers

enskilda omdömen och icke är underkastade någon kontroll, kunna naturligtvis icke vara fria från misstag; men då tabellförfattarnas samhällsställning sätter dem i tillfälle att vinna en temligen tillförlitlig kännedom af hushållens ekonomiska tillstånd, och tillika bör innebära någon garanti för den samvetsgrannhet, med hvilken ifrågavarande uppgifter blifvit meddelade, anse vi desamma väl böra med varsamhet begagnas, men icke lemnas utan all uppmärksamhet.

Före 1805 saknas alla uppgifter i detta ämne, och formuläret för deras afgifvande har sedermera undergått åtskilliga förändringar. De fyra klasser, hvaruti hushållen då, såsom äfven för närvarande voro, efter sina ekonomiska villkor, indelade, benämndes nemligen i början endast förmögne, behållne, fattige och utfattige; och det var tabellförfattarne föreskrifvet, att under rubriken förmögne skulle införas de, som ansågos utöfver sina årliga utgifter äga ett öfverskott av ca 500 R:dr b:ko; under behållne borde föras de, som ägde mindre, äfvensom de, hvilka för sin bergning icke behöfvde sätta sig i skuld; med fattige menas de, som icke utan svårighet kunde draga sig fram, . . . och med utfattige de som af andras gåfvor och tillskott måste underhållas.» Agardh – Ljungberg a.a. s. 44.

[23]Montgomery, 1951, a.a. s. 74.

[24]Ibid. s. 55.

[25]Ibid. s. 79.

[26]Ibid. s. 88.

[27]Ibid. s. 79.

[28]Betänkande öfver fattigvården i riket 1839 a.a. s.

[29]Montgomery, A., 1951, a.a. s. 79.

[30]Agardh, C. A. — Ljungberg, C. E. Försök till en statsekonomisk statistik öfver Sverige. Den Statsekonomiska afdelningen af C. A. Agardh. 2:1 Carlstad 1854-56 s. 291. 2:2 a.a. s. 109 ff. visas bl.a. även på lagstiftning om kvinnans omyndighet och effekterna av den.

Kapitel 4

»DE FATTIGE» OCH ÖKNINGEN AV DERAS ANTAL UNDER 1820-TALET

Inledning

Min huvudsakliga uppgift har kommit att bli en undersökning av vad som är bestämmande för förändringar i antalet »de fattige». Den faktiska förändring, som i denna undersökning kommit i förgrunden är den kraftiga ökningen av antalet »de fattige» under 1820-talet. Den kategori, som varit helt avgörande för denna ökning var vuxna kvinnor, ett förhållande som jag kunde slå fast efter den källkritiska genomgång, som genomfördes i kapitel 2 ovan. Ännu har jag dock inte kunnat uttala mig om vilka vuxna kvinnor det gällde. Ovan har jag diskuterat en del faktorer, som förts fram vid diskussioner av fattigdomsproblematiken för den här tiden. Någon analys eller någon form av rangordning av dessa faktorer har jag inte gjort. En sådan analys är nödvändig att göra för att få en helhetsbild av fattigdoms — fattigvårdsproblemet men kommer inte att kunna göras här. Fattigdomsdebatten har fört fram faktorer, som leder till risker för fler personer i den totala befolkningen att komma i samma svåra försörjningsläge, som stipulativt definieras genom »de fattige». Dessa grundläggande faktorer leder till allt fler nödlidande och ett allt större tryck på fattigvården. I den meningen har en ssådan analys betydelse i den totala fattigdoms- fattigvårdsproblematiken, men utgör trots det blott en del av den.

En annan del av denna totala problematik gäller fattigvården specifikt och kräver en noggrannare analys av faktorer bestämmande för förändringar i antalet fattigvårdstagare. En sådan analys skulle utgöra ett delmoment av hela fattigproblematiken under början av 1800-talet. Det är just detta moment jag vill påbörja genom att undersöka vad som bestämt ökningen av antalet understödstagare under 1820-talet. Genom att ingen distinktion mellan fattigdom och fattigvård använts tidigare vid undersökningar av fattigvården har resultaten blivit oprecisa. Ett sådant förhållande har jag önskat peka på då jag diskuterade de svårigheter som uppstod vid förklaringar av fattigvårdsantalets tillväxt. Det föreligger alltid en osäkerhet om förklaringsförsöken gällt den allmänna fattigdomen eller tillväxten av antalet fattigvårdstagare.

Till detta kommer att jag ställer mig tvivlande till tanken att man på något enkelt sätt kan använda sig av fattigvårdsstatistik och sluta sig till att ökningar av antalet fattigvårdstagare är tydliga tecken på nytillkomna, svåra försörjningslägen för vissa befolkningsgrupper i befolkningen. 1820-talets stora ökning av fattigantalet har förmodligen setts som ett belägg för att underklassernas tillväxt kommit i gång och därmed, genom deras svåra

ekonomiska situation, givit utslag i fattigvårdsstatistiken. Fungerar fattigvården så att den direkt svarar på ett ökat tryck skulle en analys av faktorer, som belyser ökad fattigdom och ökat tryck på fattigvården även belysa förändringar inom den och av dess understödstagare. Man har inte beaktat att någon annan möjlighet kunde föreligga.

För att komma vidare på den uppgift jag förelagt mig blir det nödvändigt att söka nå klarhet i några frågor kring kvinnorna, som alltså bestämde storleken på fattigantalets uppgång. Ännu har inget svar åstadkommits på frågan varifrån dessa kvinnor rekryterades. Kanske det över huvud taget inte är möjligt att ytterligare precisera denna kategori. Någon tillfredsställande statistik för detta finns inte. Över huvud taget finns endast disparata redovisningar av rekryteringsbasen för »de fattige» och avgjort finns ingen sammanställning som ger en nyanserad kategoriindelning för åren kring 1820.

Kvinnorna bland »de fattige»

Om vi nu inte kan bringa någon tillfredsställande reda i frågan från vilken bas »de fattiga» kvinnorna rekryterades kring 1820, kan det kanske vara skäl att undersöka möjligheterna att avgöra huruvida någon kategoriindelning för kvinnorna överhuvud taget utnyttjats som vi kan använda. Vuxna kvinnor står alltså för största delen av uppgången av »de fattige», men vilka vuxna kvinnor var det: var det gifta, ogifta, skilda kvinnor eller änkor? Även här lämnas vi i sticket på grund av otillräckligt statistiskt material. Inget material föreligger som skulle kunna ge en grund för jämförelser för åren i början av 1800-talet och inte heller för 1820-talet. SOS Befolkningsstatistik 1851-55 har dock sammanställt en tabell för året 1855, där en jämförelse görs mellan hela rikets befolkning och fattigpersonalen av båda könen. Syftet med tabellen är att ge möjligheter till att uttala sig om under- respektive överrepresentation för de två könen och olika civilstånd.

Tabell 4_1. Jämförelse av hela rikets befolkning och fattigpersonal av båda könen vid 1855 års slut. Talen gäller per 100.

	Bland rikets samtliga invånare		Bland fattigpersonalen	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Gifta	16.28	16.31	7.76	8.03
Änklingar/Änkor	1.72	4.58	5.68	23.44
Ogifta över 15 år	13.79	14.08	6.12	12.54
Barn under 15 år	16.69	16.55	18.00	18.43

Källa: SOS Befolkningsstatistik s. 1851–55 a.a. s. 65

Tabellen ger ingen möjlighet att med bestämdhet avgöra vilka kategorier av kvinnor det var som stod för uppgången av antalet »de fattige» mellan åren 1820 och 1830, men kan ändå utgöra grund för mer eller mindre sannolika tolkningar av vilka de vuxna kvinnorna var vid ökningen på 1820-talet.

När det gäller den vuxna delen av befolkningen i den här tabellen, kan vi för det första slå fast, att bland fattigantalet är både män och kvinnor, som är gifta, underrepresenterade jämfört med rikets samtliga invånare. För både gifta män och gifta kvinnor gäller, att de utgör cirka 16 stycken per 100 bland rikets samtliga invånare, medan de bland fattigpersonalen utgör endast cirka 8 stycken per 100. Att vara gift skulle kunna sägas vara ett gott skydd mot att bli fattigvårdstagare.

En annan kategori bland fattigpersonalen som är underrepresenterad, jämfört med rikets samtliga invånare, är ogifta män över 15 år. Där vi bland rikets samtliga invånare har i det närmaste 14 män per 100, har vi blott 6 stycken per 100 bland fattigantalets ogifta män.

Änklingarna är, däremot, överrepresenterade, även om denna överrepresentation inte är av någon storleksordning. Där de bland rikets samtliga invånare utgör mellan 1 och 2 per 100, representeras de bland fattigpersonalen av ett antal av 5 à 6 stycken per 100.

En mycket stor överrepresentation har vi, däremot, av änkor bland fattigantalet. De är överrepresenterade med i det närmaste 20 stycken, på det sättet att, medan vi har 4 à 5 änkor per 100 bland rikets samtliga invånare, så har vi närmare 24 stycken änkor per 100 bland fattigantalet.

Vad gäller de ogifta kvinnorna över 15 år, framstår problemet något annorlunda. De är inte överrepresenterade bland fattigpersonalen jämfört med ogifta kvinnor bland rikets samtliga invånare. De är inte heller, i någon större utsträckning underrepresenterade. Däremot utgör de, jämfört med de ogifta männen bland fattigpersonalen, dubbelt så många som de, vilket man skulle kunna uttrycka så att det förhållandet gäller, att civilståndet ogift över 15 år är ett skydd mot att bli fattigvårdstagare i ringare utsträckning, när det gäller kvinnor jämfört med män. För männen är det ett tämligen gott skydd. Min avsikt är inte att med bestämdhet avgöra vilket civilstånd, som utgör det bästa eller sämsta skyddet mot att tvingas söka fattigvård. Avsikten är i stället att söka utröna om någon grund finns för att avgöra vilken kategori vuxna kvinnor som mest kan ha bidragit till fattigantalets uppgång under 1820-talet.

Tabellen ovan möjliggör, att man kan tolka vilka kategorier av vuxna kvinnor det var som ökade mest och därmed utgjorde den största delen av ökningen av antalet fattigvårdstagare. Att gifta kvinnor skulle vara den kategori, som förklarar det hela håller jag närmast för uteslutet.

Siffran för gifta kvinnor bland fattigantalet 1855 är lika låg som männens. Både gifta män och gifta kvinnor är klart underrepresenterade bland fattigpersonalen, jämfört med samtliga invånare i riket. Skulle nu de gifta kvinnorna ha stått för den stora uppgången under 1820-talet så innebär detta att de torde ha varit ännu mer underrepresenterade innan den struktur, som ovanstående tabell talar om, kom till stånd. Inget talar för att de gifta kvinnornas representation bland fattigpersonalen varit närmast obefintlig tidigare och nu förändrats så att de plötsligen kom i samma situation som männen och bli representerade med samma antal som gifta män bland fattigpersonalen. Sannolikheten att ovanstående tabell visar samma proportioner mellan gifta män och gifta kvinnor bland fattigpersonalen som gällde före fattigantalets uppgång 1820-1830 är stor. Innebörden av detta blir att jag påstår, att rekryterna till fattigantalets uppgång under 1820-talet inte står att finna bland vuxna, gifta kvinnor.

Disproportionen mellan ogifta män och ogifta kvinnor bland fattigpersonalen är märkbart stor. Medan vi har cirka 6 stycken ogifta män per 100 bland fattigpersonalen har vi drygt 12 stycken ogifta kvinnor per 100. Detta trots att samma olikhet eller disproportion inte föreligger mellan ogifta män och ogifta kvinnor bland rikets samtliga invånare, där de båda kategorierna var för sig är representerade med cirka 14 stycken per 100.

Sannolikt uppstod en del av den här olikheten mellan ogifta män och ogifta kvinnor bland fattigpersonalen vid uppgången under 1820-talet.

Samma sak gäller problemet med änkorna och deras stora representation bland fattighjonens antal. Den stora överrepresentationen av änkor bland fattigantalet 1855 kan sannolikt, övervägande ha sitt ursprung i den stora uppgången av antalet »de fattige» 1820-1830. Då änkornas andel av fattighjonen utgör i det närmaste en fjärdedel och då deras överrepresentation är så omedelbart märkbar, något som inte gäller för någon annan kategori bland »de fattige», vill jag hävda att sannolikheten är stor för att den största delen av änkornas överrepresentation bland fattighjonen 1855 kom till stånd vid den omvittnade ökningen av fattigantalet på 1820-talet.

Utan att egentligen ha fullgott material för att argumentera för detta, vill jag, utifrån min materialredovisning och diskussion ovan, påstå att de vuxna kvinnor, som stod för ökningen av »de fattige» under 1820-talet till en del rekryterades bland ogifta kvinnor över 15 år och kanske till största delen bland rikets änkor.

Några avgörande argument för att förhållandet skulle vara annorlunda har jag inte funnit och avgjort kan inga sådana argument grundas på det här tillgängliga materialet.

Den frågan drivs nu fram, vad för speciellt som kan ha inträffat i början av 1800-talet och kanske framför allt under 1820-talet. Kom dessa kvin-

nors situation att nu ändras på ett sådant sätt att deras försörjningsläge blev prekärt, varvid fattigunderstöd blev ett akut behov? Tidigare har jag snuddat vid tanken att fattigvården och förändringar i understödstagarnas antal inte nödvändigt behöver avspegla en situation, där vissa kategorier av människor plötsligt står inför nytillkomna behov. Behoven kan ha förelegat under en mycket lång tid, varför uppgången av antalet »de fattige» inte kan tas till intäkt för att vissa befolkningsgruppers situation, vad gäller möjligheter till självförsörjning, plötsligen försvåras.

Vad som nu drivits fram är krav på en undersökning av rimligheten i det jag här förespråkat.

Kvinnorna bland befolkningen

Låt oss börja med en ganska grov analys med hjälp av folkmängdsstatistik för att utröna huruvida skillnader mellan män och kvinnor i den totala folkmängden ändrar proportion. Största intresset riktas då mot 1820-talet.

Tabell 4_2. Folkmängd vid slutet av åren 1750–1850 (hela riket)

År	Mankön	Kvinnkön	Summa	Kvinnor på 1 000 män
1750	837 024	943 654	1.780 678	1 127
1760	912 902	1.012 346	1.925 248	1 109
1770	974 239	1.068 335	2.042 574	1 097
1780	1.017 550	1.100 731	2.118 281	1 082
1790	1.043 117	1.144 615	2.187 732	1 097
1800	1.120 618	1.226 685	2.347 303	1 095
1810	1.141 427	1.254 924	2.396 351	1 099
1820	1.239 475	1.345 215	2.584 690	1 085
1830	1.390 921	1.497 161	2.888 082	1 076
1840	1.516 429	1.622 458	3.138 887	1 070
1850	1.687 248	1.795 293	3.482 541	1 064

Källa: Statistisk Årsbok 1935 Tabell 4 s. 4 (förkortad här)

Vad vi här kan utläsa är att befolkningstillväxten mellan 1820 och 1830 inte på något avgörande sätt förändrade proportionerna mellan män och kvinnor till kvinnornas »nackdel». Tvärtom kan vi se en fortgående minskning av ett överskott av kvinnor i totalbefolkningen, en minskning som på intet sätt hejdas mellan 1820 och 1830. Det är således inte kvinnorna, som står för den övervägande delen av den ganska stora befolkningsökningen. Nu är, som sagt, detta ett mycket grovt mått, och det förhållandet, att kvinnorna skulle ha utgjort den största delen av befolkningstillväxten vid den

här tiden kunde inte heller, på något enkelt sätt, ha förklarat deras stora andel av uppgången av »de fattige».

En större förändring av proportionerna mellan män och kvinnor, så att kvinnornas andel blivit större bland totalbefolkningen, hade annars kunnat tolkas så att dödstalet för män var högre än för kvinnor under den här perioden. Ett sådant förhållande skulle kunnat innebära att fler kvinnor kom i en svårare försörjningssituation som änkor. Ökat dödstal för män *kan* innebära en lika stor tillväxt och således snabb ökning av änkornas antal. Självklart torde då detta kunna ses som ett närmande till en förklaring att änkor utgjorde huvuddelen av »de fattiges» ökning. Det finns då skäl att titta på dödstalen om där finns skillnader mellan män och kvinnor, även om vi inte funnit några framväxande skillnader i proportionerna män — kvinnor i ovanstående tabell.

Tabell 4_3. Döda åren 1751–1850. (Absoluta tal).

Årligen	Mankön	Kvinnkön	Summa
1751/60	24 840	25 591	50 431
1761/70	27 043	27 463	54 506
1771/80	29 241	29 720	58 961
1781/90	30 279	29 300	59 579
1791/00	29 032	28 845	57 877
1801/10	33 662	33 345	66 967
1811/20	32 275	31629	63 904
1821/30	33 379	31 658	65 037
1831/40	34 966	33 690	68 656
1841/50	34 828	33 233	68 061

Källa: Statistisk Årsbok 1935, tabell 43, s. 58 (förkortad här)

Inget så avgörande händer här att en förklaring till kvinnors stora andel bland fattiguppgången på 1820-talet ges. Bland de män som här redovisats finns förvisso gifta män, som, vid sin död, efterlämnar maka. Dock är det även så att det 1 000-tal män, som årligen under t.ex. 1820-talet överstiger kvinnornas dödstal inte endast är gifta män eller vuxna män, varför dessa siffror inte kan användas som riktningsgivare för en lösning av vårt ställda problem.

En stor del av den större proportion män som redovisas döda under perioden har sin förklaring i att pojkarnas andel av spädbarnsdödligheten är högre än flickornas.

Att några större förändringar av dödstalen för gifta män inte sker under denna tid klargör även siffror över folkmängdens fördelning efter kön och

Tabell 4$_4$. Döda i 1:a levnadsåret på 1.000 levande födda.

Årligen	Mankön	Kvinnkön	Båda könen
1751/60	214,4	194,4	204,6
1761/70	225,7	205,9	216,1
1771/80	210,8	192,4	201,8
1781/90	209,3	190,1	199,9
1791/00	207,2	184,4	196,1
1801/10	211,4	185,3	198,7
1811/20	196,2	170,0	183,4
1821/30	179,0	155,0	167,3
1831/40	178,7	154,4	166,8
1841/50	165,2	140,5	153,2

Källa: Statistisk Årsbok 1935, tabell 43, s. 58 (förkortad här)

civilstånd åren 1750-1860. Därmed kan inte något sådant förklara den stora proportionen vuxna kvinnor i ökningen av antalet »de fattige». Här bör särskilt uppmärksammas att fördelningen änklingar/änkor inte genomgår några märkliga eller framträdande förändringar.

Tabell 4$_5$. Änklingar och änkor (inr. frånskilda)

Slutet år	Mankön	Kvinnkön
1750	21 000	98 000
1760	24 000	96 200
1770	27 500	98 700
1780	31 000	101 500
1790	37 000	113 300
1800	38 698	115 691
1810	40 184	127 352
1820	41 062	133 802
1830	44 777	143 052
1840	49 515	150 317
1850	57 242	160 243
1860	66 252	169 830

Källa: Statistisk årsbok 1914 tabell 8 s. 91

Änkorna utgör och har alltid utgjort det alldeles övervägande flertalet jämfört med änklingar. Änkornas antal ökar inte iögonenfallande annorlunda under något decennium under perioden från 1780. Änklingarnas ökande antal genomgår en klar förändring från 1840, ett förhållande som kanske kan återföras till männens minskande mortalitet, men som inte här påverkar mina diskussioner. Redan under 1820-talet påbörjas dock ökningen av änklingarnas antal.

Som ett ytterligare argument för att inga avgörande förändringar sker mellan könen, förändringar som på något sätt skulle bestämma dels uppgången, som så kraftigt markerats under 1820-talet bland »de fattige», dels den stora proportionen av vuxna kvinnor, redovisar jag följande tabell.

Tabell 4_6. Könsfördelning (män per 100 kvinnor) efter ålder 1750–1860

	Ålder				
År	0–15	15–30	30–50	50 och över	alla åldrar
1750	99,2	93,0	86,3	69,2	88,7
1760	99,0	94,8	87,3	72,3	90,2
1770	99,2	95,5	88,4	74,9	91,2
1780	99,5	96,7	90,3	77,8	92,4
1790	99,5	93,7	88,8	77,5	91,2
1800	99,2	94,9	88,6	77,8	91,3
1810	99,9	93,3	87,3	78,4	91,0
1820	100,1	97,5	88,2	76,9	92,2
1830	100,4	98,0	90,4	75,2	92,9
1840	100,6	98,0	92,5	74,5	93,5
1850	100,7	98,8	92,7	76,3	94,0
1860	101,1	97,8	93,5	78,4	94,4

Källa: Thomas, D.S.: Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750–1933 New York 1941, tabell 5, s. 40

Som vi ser inträder inte någon drastisk förändring under 1820-talet vad gäller proportionen män — kvinnor. Inom de olika ålderskategorierna finns särskilda egenheter som i bästa fall skulle ha kunnat visa att vi t.ex. mycket plötsligt fick fler kvinnor än män, vilket så skulle kunna användas som argument för att kvinnornas situation nu blev annorlunda än tidigare så att de blev fattigvårdssökare genom ett plötsligt framträdande behov. Vad vi kan se inom ålderskategorierna är i stället en tendens, om än svag, att kvinnornas överrepresentation hos befolkningen minskar över tiden. Detta skulle kunna tolkas så att en fortskridande minskning av mortaliteten sker så att männens stora mortalitetstal minskar snabbare än kvinnornas. Detta är vad som klart kan sägas hända över tiden och får då bli ett argument för och inte emot den tes jag här driver. Tabellens innehåll kan tas som stöd, då jag slår fast att inget anmärkningsvärt sker i proportionerna mellan män och kvinnor under perioden 1750-1860.

Tabellen ger ytterligare en upplysning, som klargör ännu en aspekt av mitt påstående och därmed ökar stödet för detta. Om vi tittar över åldrarna, ser vi, att ju högre upp i åldrarna vi kommer desto färre män har vi

per 100 kvinnor. Det betyder att ju högre upp i åldrarna desto fler kvinnor. Den höga mortaliteten bland vuxna män gör, att kvinnorna blir kvar och vi får höga siffror för änkor, vilket kan klargöra, om ock inte förklara, änkornas stora andel bland fattigpersonalen. Eftersom detta är ett förhållande, som rått under hela den period, som tabellen redovisar — mellan 1750 och 1860 — för jag fram det som ett stöd för mitt argument att ingenting särskilt har inträffat för den kategori människor, som stod för merparten av den stora uppgången av antalet »de fattige». Under hela 100-årsperioden har de vuxna kvinnornas och änkornas andel av totalbefolkningen varit i avgörande grad större än männens, varför deras försörjningsläge alltid varit prekärt, eller bättre uttryckt, varför deras behov av medel till försörjning alltid varit trängande och vilat på deras egna axlar. Denna situation är inte ny och deras antal stiger inte helt plötsligt.

Ökningen av antalet »de fattige» speglar inga snabba eller nytillkomna behov. Behoven finns och har funnits länge. Fattigvården fungerar inte så att den kan användas som bas för beskrivningar av sådana eventuella förändringar i samhället. Behoven bestämmer inte fattigvårdens problemdefinitioner och selektionsmekanismer.

Ännu en tabell som dock inte ger fler argument kan redovisas. Den kan ändå användas för att stärka påståendet att det inte inträffar några stora förändringar i vissa kategoriers situation och allmänna försörjningsläge. Här finns ingen iögonenfallande ändring av det procentuella antalet för ogifta — visserligen både män och kvinnor — liksom inte heller för änkor/änklingar.

Tabell 4$_7$. Civilstånd för populationen över 15 år i procent 1750–1850

År	Ogifta	Gifta	Änkor/änklingar skiljda
1750	35,3	54,7	10,0
1760	34,7	55,8	9,5
1770	36,8	54,0	9,2
1780	37,0	53,8	9,2
1790	37,0	52,9	10,1
1800	37,0	53,3	9,7
1810	38,2	51,6	10,2
1820	38,0	52,0	10,0
1830	36,2	53,7	10,1
1840	40,8	49,6	9,6
1850	42,0	48,7	9,3

Källa: Thomas, D:S.: Social and Economic Aspects a.a. s. 41

Andra händelser som skulle ändra försörjningsläget tämligen snabbt är förändringar i talen för fertilitet bland ogifta kvinnor, änkor och skilda kvinnor. Sådana förändringar skulle på ett akut sätt ändra behoven av medel till försörjning för dessa kategorier och kunna användas som förklaringar till ökningen av antalet »de fattige».

I nedanstående tabell ser vi att några drastiska förändringar inte inträffat under hela perioden från 1750 till 1860. Tabellen är så konstruerad att den ger information om under hur många år inom ett decennium ett visst antal illegitima (utom äktenskap) födslar förekommit. Under t.ex. decenniet 1750 har det skett att under fem år av de tio förekom mellan 8 och 12 illegitima födslar. Under de fem resterande åren förekom mellan 13 och 17 illegitima födslar per 1 000 icke-gifta (ogifta — änkor — skilda) mellan 20 och 45 år. Under 1760- och 1770 talen sker ingen som helst förändring medan det från och med 1780-talet börjar en kontinuerlig och ganska jämn ökning ända fram till och med 1860-talet. Någon ryckighet eller några språng i ökningen framträder inte. 1820-talet utmärker sig inte heller i detta avseende utan faller väl in i den jämna ökningstrenden. Ingenting kan här utläsas som på något sätt skulle visa uppdykande nya behov hos ett större antal människor och så förklara den kraftiga uppgången på 1820-talet bland »de fattige».

Tabell 4_8. Fertilitet bland ogifta (ogifta-änkor-skiljda, Thomas s. 12) Illegitima levande födda per 1 000 icke-gifta mellan 20–45 år. 1750–1860.

Decennium	8/12	13/17	18/22	23/27	28/32	33/37	38/42
1750	5	5					
1760	5	5					
1770	5	5					
1780	1	7	2				
1790			5	5			
1800			4	6			
1810				3	7		
1820				1	4	5	
1830					7	3	
1840					4	6	
1850					2	7	1
1860						5	5

Källa: Thomas, D.S: Social and Economic Aspects a.a. s. 9

Kvinnorna och deras försörjning

Gjorda analyser av kvinnornas situation under 1800-talets början visar kvinnornas särpräglade situation vad gäller lagstiftning och försörjningsmöjligheter.[1] Det är speciellt städernas kvinnor och den arbetsmarknad, som där står till förfogande som utsätts för en mer noggrann analys. Då det gäller landsbygdens kvinnor speciellt finns inga stort upplagda analyser. Min avsikt är inte heller att fylla denna lucka, utan jag väljer att citera Agardh än en gång. Även om man kan se Agardh som ute i ett polemiskt syfte, kan dock inte bortses ifrån att han ger en sammanfattning av de svenska kvinnornas situation vid den här tiden, oavsett om bosättningsort är stad eller landsbygd. Mitt syfte med citatet är inte bara att få kvinnans svåra försörjningssituation omvittnad, utan även understryka att kvinnornas svåra situation inte är något nytt. Den har en lång historisk tradition. Citatet understryker argumentet att den kategori människor — vuxna kvinnor (ogifta och änkor) — som står för den stora ökningen av »de fattige» inte är föremål för några genomgripande förändringar, som, plötsligt, skulle höja deras behov av understöd via fattigvården.

> I Sverige har den ogifta qvinnan, äfven om hon är 40 år, icke rätt att för sin egen räkning bruka sin egen lantgård, nb. sköta den under eget bestyr. Hon får icke heller drifva någon handel, icke idka handtverk, icke äga och sköta en fabrik, icke ens en spinnfabrik, icke en klädesfabrik, icke idka salubageri, icke salubrygd, hvilka senare yrken dock alla äro qvinnoyrken. Hvarmed skall hon, om hon ej har tillräckligt arf, då föda sig? Derpå svaras, hon får lega sig uti tjenst: hon får bjuda ut sig att passa upp alla andra.
>
> Vi säga orätt, att qvinnan ej får idka något yrke. Några få äro henne medgifne, men alla vunna genom Kunglig nåd. Vi skola uppräkna dem, ty de äro icke många. Genom K. Br. af d. 27 Oct 1849 fick qvinna rättigheten, att med magistratens tillåtelse sälja smått kramm. Genom K. Br. af d. 1 Mars 1834 fick hon rätt att idka pastejbageri. (Brödbakning var för henne en för hög ynnest). Genom K. Br. af d. 12 Oct. 1839 tilldelades henne den rättigheten att idka nipperhandel (men icke handel med fruntimmerstyger, som hon dock lättast kan både välja och vårda) . . .
>
> Således äro alla vägar stängda för qvinnan i Sverige att försörja sig med något självständigt yrke eller embete, så att såframt hennes arf ej är nog stort för att lefva af räntan, måste hon tjena.
>
> Genom den stora mängd af tjenande qvinnor emot tjenande män ner gifver man ett qvinnligt tjenstehjon mycket mindre i lön än en manlig tjenare, och ålägger henne alla de göromål, som mannen ej vill övertaga.[2]

Försörjningssvårigheter är inget nytt för de kvinnor, som har att försörja sig själva. Att ta tjänst med en mycket låg lön har till största delen varit det som erbjudits dem, varför deras situation varit sådan att de, som kategori, alltid stått nära den gräns där trycket på fattigvården uppstår. Deras försörjningssituation framträder som ytterligt svår, då någon man inte står vid deras sida och upprätthåller försörjningen. Änkor och ogifta kvinnor hotas alltid av att inte själva kunna klara sig.

Att kvinnornas situation inte avsevärt förvärras i början av 1800-talet, utan fastmer speglar en lång historisk tradition klargör Gunnar Qvist i sin inledning till »Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846.»

> Den samhällsställning den medeltida lagstiftningen tilldelade kvinnan behöll hon i Sverige längre än i flertalet västeuropeiska länder, där man redan i början av 1800-talet tillerkände könen ungefär samma näringsfrihet inom de borgerliga yrkena och lika arvsrätt samt den ogifta kvinnan myndighet. Under 1700-talets senare del gjordes de första svenska inläggen i debatten rörande en radikal ändring av kvinnans traditionella ekonomiska och sociala villkor. 1809 togs denna samhällsfråga för första gången upp i Sveriges riksdag. Det skedde i motioner syftande till näringsfrihet, lika arvsrätt samt myndighet för ogift kvinna. Resultatet blev en riksdagsskrivelse till K. M:t med begäran om viss arbetsfrihet för kvinnor inom handel och hantverk. Det kom emellertid att dröja, innan en ny uppfattning om kvinnans ställning slog igenom i lagstiftningen.[3]

När denna kategori av vuxna kvinnor övergår från att vara presumtiva fattigvårdstagare, till att bli »de fattige», är detta inte ett uttryck för att nya behov uppstår eller att en ny kategori av människor plötsligt kommit i en ny nödsituation. Det jag vill hävda och självfallet också pröva, är i stället tesen att uppgången i fattigantalet under 1820-talet är ett uttryck för att förändringar i medeltillgången till fattigvården tillåter upptäckter av redan länge fattiga människor.

Några preciserade uppgifter om enbart de till allmogeklasserna hörande änkorna står inte att finna för åren 1805-1850.[4] Inte heller har jag funnit någon beskrivning av hur andelen ogifta vuxna kvinnor förändrats hos specifika grupper/klasser i stad och på landsbygd.

Låt mig här endast föra ett försiktigt resonemang om möjligheten att trots allt kunna säga något om änkor och ogifta kvinnor bland de obesuttna grupperna.

Folkökningen under början av 1800-talet och då inte minst under 1820-talet har delvis sin grund i minskad dödlighet. Dödligheten har förmodligen alltid varit högre hos männen i de obesuttna klasserna. Om nu dödlig-

heten sjunker är det sannolikt dessa män som till stor del lever längre. Detta skulle kunna betyda att änkor bland de obesuttna blir relativt färre under sådana perioder. Att detta kan vara förhållandet under 1820-talet innebär att vi då har, inte fler, utan färre änkor bland de fattigare folkklasserna.

Äktenskapsfrekvensen ligger högt fram till 1830-talet[5] då en temporär nedgång sker. Hemmansklyvningarna och den ökade backstugubebyggelse, som pågått sedan mitten av 1700-talet har sannolikt haft som *en* effekt att äktenskapsfrekvensen legat högt bland allmogeklasserna. Hemmansklyvningarna och tillståndsgivningen för ökad backstugubebyggelse möjliggjorde för många bland dessa att gifta sig. Om äktenskapsfrekvensen nu ligger kvar tämligen högt på 1820-talet är det sannolikt att antalet ogifta vuxna kvinnor bland de fattigare klasserna var färre då än under t.ex. 1830-talet, då äktenskapsfrekvensen sjunker.

Denna diskussion skulle ge grund för ett påstående att tillväxten av änkor och ogifta vuxna kvinnor bland de fattigare grupperna på landsbygden under 1820-talet (och någon period före) var lägre än under årtionden med högre dödlighet och lägre äktenskapsfrekvens.

Hittills har vi mest diskuterat förändringar i *antalet* änkor och ogifta vuxna kvinnor i relation till befolkningen. Vi måste nu diskutera antagandet att dessa två kategorier möjligen kommit i ett försämrat försörjningsläge p.g.a. allmän strukturell förändring. Hemmansklyvningarna och skiftessträvandena kan antas drabba änkor och ogifta kvinnor som specifika grupper i samhället. Att antalet änkor och ogifta kvinnor minskade relativt sett skulle då inte vara avgörande för att bedöma deras understödsbehov om nämligen strukturella förändringar medförde ett akut behov av fattigvårdsunderstöd. Hemmansklyvningarna och skiftessträvandena hade bland annat som följd att byarna splittrades och att bygemenskapen bröt samman. De sociala effekterna är inte tillfredsställande belysta och analyser av dessa har många problem att brottas med.[6]

Man kan möjligen anta att änkor och ogifta kvinnor fick allt större försörjningsproblem i den här processen. Deras understödsbehov kan tänkas bli akut och de tvingas till fattigvården. Antagandet kan tyckas rimligt även om ingen framställt någon preciserad hypotes i denna fråga. Inget stöder heller ett dylikt antagande vad gäller den specifika uppgången på 1820-talet. Skiftessträvandena och hemmansklyvningarna påbörjades under 1700-talets andra hälft och visade en kontinuerlig tillväxt. (Den verkligt stora skiftesreformen från 1827 slog inte igenom förrän efter 1830) 1820-talet var i den här processen inget speciellt utmärkande årtionde. Om änkors och ogifta kvinnors behov av ökat understöd skulle uppstå genom t.ex. ökad hemmansklyvning finns det för det första anledning att anta att be-

hovstillväxten torde vara *kontinuerlig* under 1700-talets slut och första hälften av 1800-talet. För det andra bör det vara fallet att län med den största mängden hemmansklyvningar visar upp den kraftigaste ökningen av antalet »de fattige» under 1820-talet. I Skåne och Värmland var hemmansklyvningen vanligast.[7] Men ökningen av antalet »de fattige» i dessa län var under 1820-talet låg, ja närmast obefintlig. (Se tabell 4_{12} nedan). Om nu det omvända förhållandet skulle antas, att lägre grad av hemmansklyvning drabbar våra två kategorier kvinnor, så kunde möjligen förhållandet i Skåne och Värmland stödja den hypotesen. Den får då stöd endast om den avser en längre period och inte endast 1820-talet, eftersom Skåne har en nedgång av antalet »de fattige» från 1805 och Värmland åtminstone inte visar någon uppgång under perioden från 1805.

En hypotes om att hemmansklyvningen generellt skulle minska behovet av understöd via fattigvården är en hypotes, som jag möjligen kan hålla för rimlig. Att det skulle gälla speciellt änkor och ogifta kvinnor tycks vara mindre rimligt och att det skulle gälla dessa två grupper och då speciellt ett akut behov av understöd under 1820-talet hävdar jag, efter diskussionen ovan, vara orimligt.

Spannmål — fattigvårdsmedel — »de fattige»

Tidigare har jag sagt att den stora majoriteten av »de fattige» var de som kom att falla under de två rubrikerna i) fattige, som underhållas av barn eller andra och ii) fattige, som hemma njuta fattigdel. Min avsikt är inte att göra någon ingående genomgång av fattigvårdens organisation och administration under början av 1800-talet, men något litet bör ändå nämnas om naturahushållningens avgörande inflytande på fattigvårdsmedlens distribution och då kanske framför allt till de två nämnda grupperna.

> Naturahushållningen satte i betydande omfattning sin prägel på fattigvårdens organisation. »Kringgången» var ett karakteristiskt exempel, och även när fattigvården gav direkta understöd, skedde det i stor utsträckning i naturform. Ibland var det rent principiella synpunkter, som här spelade in. Man menade, att det var stor risk för att kontantunderstöd skulle missbrukas, och sökte också av den anledningen så långt möjligt att ge fattigvården naturakaraktär. Men inom stora delar av landsbygden var det nog så, att bidrag i form av varor tedde sig som det naturliga systemet och var lättare att åstadkomma för sockenborna. Hemmanen och de skattepliktiga över huvud lämnade då sina bidrag i rågmjöl, ärter, gryn, viktualier, ved osv. Bidragen uppbars av kommunala funktionärer och utdelades till de fattiga vid jul och midsommar eller andra tidpunkter.[8]

I detta sammanhang kan det vara av vikt att uppmärksamma spannmåls- eller sockenmagasinens betydelse för fattigvården och dess medeltillgång och förvaltning.

Under 1700-talet började man ta upp frågan om sockenmagasin och många magasin byggdes.[9] Magasinernas primära uppgift var att utgöra förråd eller reserver för utsäde och uppehälle under svårare år. Efter dåliga skördar kunde ett lager av redan insatta mängder spannmål bli till stor nytta. Det viktigaste är dock inte att diskutera dessa uppgifter, liksom heller inte att magasinsförråden började utnyttjas i en mycket omfattande lånerörelse. När det gäller magasinernas lånerörelse, bör dock påpekas att denna kommunala inkomstkälla bland annat utnyttjades till att finansiera fattigvården.[10] För min framställning och den tes jag driver blir det viktigare att klargöra spannmålsmagasinens direkta hjälp till de fattiga och enskilda individerna i samhället. Uppmärksamhet fästs då inte bara på den kanske långsiktiga hjälpen till fattigvården genom omvandlingen av spannmål till penningvaluta, utan kanske främst på spannmålens direkta nytta som ett snabbt distribuerat och viktigt fattigvårdsmedel.

> I Landeryd grundades ett magasin 1803 med motiveringen att man ville skaffa sig en fond för att därmed hålla kyrkogård, prästgård, fattigstuga och diverse byggnader vid makt. Samma tankar hade man i Fornåsa 1828. Vid prostvisitationen i Tingstad 1801 kunde man omtala att man tid efter annan ur sockenmagasinet tagit ut diverse poster spannmål till de fattigas vård och andra allmänna angelägenheter.[11]

De i magasinen lagrade spannmålen kunde, genom att fattigvården nästan helt vilade på naturadistribution, delas ut direkt till fattigvårdssökande, varför tillgången på spannmål i magasinen var av stor vikt för den del av befolkningen, som saknade medel till livsuppehälle. Penningmedel till fattigvården kunde, som vi sett, även de tämligen lätt åstadkommas genom det i magasinen lagrade spannmålet. Detta betyder att man under goda skördeår hade mer medel till förfogande till »de fattige».

Jag har tidigare ifrågasatt rimligheten av hypotesen att den typ av socio-ekonomiska förändringar, som leder till en ökad pauperisering direkt avspeglas i fattig*vården*, så att ökad pauperisering innebär en ökning av kategorin »de fattige». Här vill jag framställa en annan hypotes om förhållandet mellan allmänna socio-ekonomiska betingelser och fattigvård. Denna hypotes tar fasta på fattigvårdens resurstillgång. Med en stark formulering lyder den: *Då produktionsresultatet* — i detta fall spannmålsskörden — *är gott tenderar en uppgång att ske bland »de fattige».*

Uppfattad som en generell utsaga förefaller den orimlig. På grundval av denna enda undersökning bli det omöjligt att säga något om hur långt utsa-

gan är giltig. Det är inte heller nu möjligt att med bestämdhet hävda att detta gäller endast då understödet ges in natura och lagstiftningen är formulerad som på tidigt 1800-tal. För att över huvud kunna utnyttja studier av den här sorten och ambitionsnivån till att uttala generella utsagor av det ovanstående slaget och hävda dess giltighet krävs självfallet fler studier. En politisk maktaspekt måste då också föras in i analysen, då man kan tänka sig att ett konstaterat allmänt samband gäller endast under speciella politiska betingelser. Kan förändrade politiska förhållanden i ett samhälle bryta ett befintligt mönster på så sätt att fattiga människor tilldelas fattigvårdsmedel av större mått, trots att samhället är fattigt och befinner sig i lågkonjunktur? Kan man med politiska medel, oavsett den politiska maktens fäste, utnyttja produktionsresultatet till att utöka fattigvården och få fler »de fattige», trots att produktionsresultatet inte förbättras utan kanske till och med försämras något? Att preliminärt material tyder på det gör endast analyser nödvändigare för att kunna säga när detta sker och hur, och under vilka förhållanden.

Låt mig slutligen poängtera att magasinen alltid kunde utnyttjas som fattigvårdsmedel, men att de under de goda skördeåren möjliggjorde en generösare tilldelning.

> Att inrättningarna i nödår icke kunnat erbjuda någon verksam hjälp, är det tämligen enstämmiga omdömet i landshövdingarnes relationer från 1786, 1792 och senare. Men dess nytta bestrides för den skull inte. De tillskyndade, enligt landshövdingens i Uppsala län utsago år 1786, »onekelig förmån», ehuru de vid infallande svårare missväxt icke voro tillräckliga att fylla erforderliga behov. »De hava», yttras samma år från Värmland, »varit en säker tillflykt för den fattigare delen av allmogen både i bördigare år och i synnerhet vid infallande missväxt», fastän de dock i senare händelsen på långt när icke kunnat uppfylla ändamålet av landets invånares undsättning. I Gävleborgs län, där magasinerna uppgivas hava vårdats med all möjlig omsorg och god hushållning, skola de »ofta i nödens tid räckt den hungriga bröd och givit åkermannen tillfälle att kunna besäda sin jord.»[12]

Den position, som jag intagit under arbetets gång, fäster i det här givna citatet, uppmärksamhet vid framför allt två saker. Dels att magasinen tjänade som ett viktigt medel till de av fattigvården understödda och dels att magasinsförråden, vid sämre skördar, inte ansågs kunna uppfylla ändamålet att ge landets invånare undsättning. Den slutsats, som kan dras utifrån detta, även om det inte finns explicit uttryckt i ovanstående, blir att under bördigare år, då produktionsresultaten är goda och spannmålsmagasinen

fyllda så finns en bas för fattigmedelsdistribution, varvid en sedan länge fattig del av befolkningen övergår till fattigvårdsklientelet, de av fattigvården understödda. Antalet »de fattige» stiger i landet.

Kort skall här ånyo poängteras den vikt spannmålen hade som medel vid fattigförsörjningen.

> I V. Ed hade t.ex. 1762 beslutats att en kappe säd pr matlag till de fattiga. Detta bidrag ändrades 1764 därhän att 5 kappar säd skulle utgå pr helgård samt en kappe av vart stort torp och av de mindre $^1/_2$ kappe. Vart matlag skulle utgöra en mark kött och vart helt hemman 2 lass ved vart gjärde år. I Hjorthed beslöts utdebitering samma år till 8 kappar brödsäd, 2 kannor ärter, 4 marker kött och två daler kmt per helgård. Större torp skulle också bidraga. I V. Eneby och Kisa behövdes blott 4 kappar säd och 4 marker kött per helgård samt vanliga avgifter. I Lommaryd fastställdes sammanskottet 1764 till en struken halvspann och 4 marker sovel.[13]

Här klargörs även, om jag tillåts hårdra innehållet något, att det inte är hela sanningen att endast tala om magasinens förråd och användning, utan goda år för de »privata» eller enskilda producenterna, bönderna, ger möjlighet och underlag för ökade fattigvårdsmedel och ett höjande av antalet »de fattige». Vad jag åsyftar är, att det finns anledning förmoda, att goda skörderesultat även framtvingar höjda taxor av naturatilldelningen till fattigvården från de enskilda sockenmedlemmarna.

En lycklig tid — och uppgång av »de fattige»

> Om vårt lands förhållanden under förra hälften av detta årtionde (1820-talet, min anm. R.S.) säger Tabellkommisionen i sin berättelse till Konungen, att dessa år »utgöra en af de lyckligaste perioder hvari Sverige sig någonsin befunnit».[14]

Huruvida man endast tänkt på förbättrade skörderesultat av spannmål är inte klart, men Sundbärg tar i den följande diskussionen fasta på jordbrukets väldiga »om ock endast kvantitativa expansion», samtidigt som han påpekar att nyodlingarna under detta årtionde innebar ett tillskott av ett hektar för varje person varmed landets folkmängd ökade.

> Huru betydande detta är, framgår, om man erinrar sig, att vid seklets början fanns endast ett tredjedels hektar åkerjord för hvar person af folkmängden.[15]

Det är inte blott så att det inhemska spannmålsbehovet bättre började tillgodoses utan även att en överskottsproduktion och spannmålsexport kom

igång. Att 1820-talet var ett gott årtionde för skördarna av spannmål och potatisodlingen poängteras av många författare.[16] Sverige kommer nu i ett läge där spannmålsskördarna för första gången möjliggör export av spannmål.

Låt mig så med föreliggande tabellariska uppgifter om spannmålsskördar och om import — export av spannmål redovisa den grund, utifrån vilken ovanstående diskussion har förts.

Tabell 4_9. Skörden af spannmål. I deciton.

Årligen	Hvete	Råg	Korn	Hafre	Blandsäd	Baljväxter
1800/10	181 000	2.170 000	2.250 000	1.356 000	715 000	360 000
1811/20	218 000	2.464 000	2.434 000	1.440 000	770 000	390 000
1821/30	320 000	3.080 000	2.650 000	1.800 000	1.050 000	650 000
1831/40	385 000	3.465 000	2.650 000	1.950 000	1.050 000	650 000
1841/50	475 000	3.900 000	3.000 000	2.450 000	1.200 000	800 000
1851/60	670 000	4.900 000	3.400 000	3.825 000	1.300 000	850 000

Källa: Sundbärg: Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål s. 95, Stockholm 1913

Dessa förändringar i skörderesultaten kom, som sagt, att ge klara utslag i export- och importsiffrorna.

Tabell 4_{10}. In- och utförsel af de förnämsta sädesslagen. I deciton.

	Hvete		Råg		Korn		Hafre	
Årligen	Införsel	Utförsel	Införsel	Utförsel	Införsel	Utförsel	Införsel	Utförsel
1816/20	15 057	1 297	160 987	1 145	60 826	2 079	5 214	4 308
1821/30	179	13 331	32 757	9 904	19 085	14 730	3 954	15 806
1831/40	3 012	2 552	53 859	15 027	39 304	18 212	7 992	39 994
1841/50	10 695	14 541	43 762	31 639	8 618	67 121	109	146 697
1851/60	38 402	58 755	223 112	230 543	33 968	191 025	2 099	426 261

Källa: Sundbärg: a.a. tabell 29, s. 101

Åmark (1915 s. 8) redovisar samma trend, men genom att visa på import- och exportöverskottet från årtionden före 1820-talet får vi en än bättre överblick över läget.

Tabell 4_{11}. Import- och exportöverskott av spannmål åren 1750–1830
Importöverskott –. Exportöverskott +.

Årligen	Omalen spannmål. Tunnor					Malen spannmål	Tillsammans
	Vete	Råg	Korn	Havre	Ärter	Deciton	Deciton
1751/60	–33 902	–131 399	–151 947	– 5 685	– 9 015	–4 516	–378 000
1761/70	–25 683	–278 565	–136 423	– 2 393	– 8 594	– 721	–517 000
1771/80	–21 294	–188 410	–134 873	– 2 835	– 7 134	– 534	–402 000
1781/90	–37 309	–469 047	–213 146	–17 183	–23 339	–3 361	–872 000
1791/00	–17 285	–156 027	–143 244	+ 1 018	– 6 926	+ 293	–363 000
1801/10	–13 709	–128 441	– 95 683	– 6 746	– 7 428	–8 886	–295 000
1811/20	–14 934	–193 572	–109 990	–18 694	– 5 569	–9 170	–396 000
1821/30	+ 7 727	– 17 819	– 3 413	+15 278	+ 2 045	+1 279	+ 2 000

Källa: Åmark, K.: Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719–1830, s. 8. Stockholm 1915.

För att förklara exportöverskottet har Kurt Samuelsson visat på två omständigheter.

> Sannolikt har exportöverskottet sin förklaring i två omständigheter, av vilka den ena snarare visar på den ojämna ägande- och inkomstfördelningen inom jordbruket. Överskotten uppstod på de stora godsen och gårdarna i de rikare jordbruksbygderna och de gick till export, därför att denna betalade sig bättre än en försäljning till fattigare, i och för sig ytterst behövande inhemska underskottsområden. Där fick i stället potatisen och jämsides med denna de gamla rotfrukterna, klara försörjningen — och utgjorde såtillvida den andra förklaringen till att folkökning och exportöverskott på spannmålsprodukter kunde kombineras.[17]

Det förhållandet, som Samuelsson pekar på, att »den ojämna ägande- och inkomstfördelningen» i jordbruket var en anledning till det uppkomna exportöverskottet, tolkar han som blott sannolikt. Säkert är det en rimlig förmodan, som också visar fram mot ytterligare svårigheter kring fattigdomsfattigvårdsproblematiken och studierna kring den.

Frånvaro av ojämn ägande- och inkomstfördelning i ett samhälle innebär sannolikt frånvaro av fattigvårdsproblem och skulle onödiggöra studier av den här typen.

> De grundläggande faktorerna bakom behovet av socialhjälp är de krafter i samhället som skapar ojämlikhet mellan människorna, de faktorer som formar samhällsklasser och som skiktar människorna i en social och ekonomisk hierarki. Ojämlikheten är fattigdomens förutsättning.[18]

I 1820-talets samhälle med dess ojämlika ägande- och inkomststruktur, som ger jordägarna möjlighet att förvalta det ökade produktionsresultatet på det sätt som passar dem, framstår vissa frågor som viktiga. Vilken roll spelar denna struktur och dess förutsättningar för tilltagande allmän fattigdom och ett ökat tryck på fattigvården? Här har sociologin en ogjord forskningsuppgift, till vilken jag endast indirekt bidrar. Hur hade fattigvården, dess organisation och dess understödstagare, även de presumtiva, påverkats om den ökade spannmålsproduktionen distribuerats på annat sätt än till export? Kanske till ett ökat antal»de fattige» av större omfattning än vad som blev fallet? De här frågorna, och även andra, visar på många kvarstående problem, samtidigt som den här studien ges rimlig proportion. Åmark menar nu, även han, att det i första hand var de stora possessionaterna, dvs. innehavare av större säterier och även medlemmar av adeln, samt andra jordbesittande ståndspersoner, som mer regelbundet kunde avyttra spannmål. Åmark fråntar dock inte heller allmogen i de bördigare delarna av riket denna möjlighet.

Det viktigaste för denna studie är påpekandet att de större producenterna ofta nog ägde förrådshus, »ur vilka de vid behov även kunde bistränga behövande i grannskapet».[19] Att detta skedde mer generöst under goda skördeår, då ladorna, magasinen och förråden var välfyllda, har poängterats.

Den andra omständighet, som Samuelsson för fram som förklaring av exportöverskottet under 1820-talet, är, att man i underskottsområdena klarade en del av försörjningen med potatisen, som nu gav stora skördar. Samma uppfattning finner jag hos Montgomery (1947), som menar att sambandet är tydligt mellan det förhållandet, att Sverige övergick till att bli självförsörjande med spannmål, och det, att potatisodlingen fick sin stora expansion. Han menar dock, vilket här understryks, att spannmålen, trots allt, för de fattigare klasserna fortfarande spelade en stor roll som konsumtionsvara.

Det var inte förrän under de tre första årtiondena av 1800-talet som potatisodlingen fick sitt avgörande genombrott i Sverige. Produktionen stimulerades i hög grad av att man på detta sätt fick en bra råvara till brännvinsbränningen. Men potatisen fick också allt större betydelse som födoämne, och detta bör ha verkat återhållande på konsumtionen av brödsäd, särskilt inom de fattigare klasserna. Det är påfallande att Sverige övergick till att bli självförsörjande med spannmål just under den tid då potatisodlingen fick sin stora expansion, och det är mycket som talar för att det fanns ett samband här. Men såsom redan framhållits blev det dock inte i Sverige fråga om någon så ensidig pota-

tisdiet som exempelvis på Irland. Också bland de fattigare klasserna spelade tydligen konsumtionen av spannmål fortfarande en mycket stor roll.[20]

»Allmänt» förbättrat försörjningsläge

> Förbättringen under 1800-talet var påtaglig för bönderna, medan standarden för statfolket var så låg, att den knappast under medelgoda år kan ha varit lägre för någon socialgrupp under 1700-talet. Statfolket utsattes visserligen inte i samma grad som 1700-talets backstugusittare, torpare och småbönder för kastningar år från år i försörjningen, men de fick i stället pröva på en jämn undernäring. Ej heller för bönderna och de obesuttna var för sig får man räkna med en likformig livsmedelskonsumtion.[21]

Hur ojämn livsmedelskonsumtionen var för de lägre allmogeklasserna kring de första decennierna av 1800-talet i förhållande till statfolket från ungefär mitten av 1800-talet är självfallet svårt att uttala sig bestämt om. Vad man dock kan säga är, att, om den nu inte kan betecknas som en jämn undernäring, så var det ändock en i det närmaste ständig undernäring för det stora flertalet av t.ex. backstuguhjon och stora torpargrupper.

Att påvisa ett allmänt förbättrat försörjningsläge är inte detsamma som att säga att *alla* samhällsgrupper eller klasser får det mycket bättre. Hur stor mängd människor som ständigt fick pröva på en betydande grad av undernäring kan vi inte uttala oss om. Klart är att dessa många inte hade någon självklar tillgång till den ökade spannmålsproduktionen, förmodligen ingen tillgång alls. De fortsatte att leva i fattigdom, i ett tillstånd av en närmast ständig undernäring och att utöva tryck på fattigvården. Tillgång till jord och tillgång till det ökade produktionsresultatet tillkom inte dem utan andra i samhället, varav några till och med kunde exportera.

Ytterligare några fick tillgång, inte till jord, men till smulor av produktionsökningen, nämligen de som, av en eller annan anledning, upptäcktes och selekterades till fattigvårdstagare och höjde det statistiska talet för »de fattige». Många lika fattiga blev kvar utanför och hade kunnat höja antalet »de fattige» ytterligare, under en tid då det allmänna försörjningsläget förbättrades, *om* mer av den ökade spannmålsproduktionen distribuerats till fattigvården och inte gått till export. Sådan är fattigvårdens situation och sätt att fungera.

Att poängtera »allmänt» förbättrat försörjningsläge kan här ses som belysning av paradoxen att ett »lyckligt årtionde» höjer antalet »de fattige» och kunnat höja det än mer. Paradoxen tycks upplösa sig vid upptäckt av fattigvårdens sätt att fungera.

Gustaf Utterström för i samband med en diskussion om befolkningens livsmedelsförsörjning fram några argument för att det allmänna försörjningsläget förbättrades under 1800-talet. Det är en allmän diskussion för i det närmaste hela 1800-talet men rör i många avseenden även 1820-talet. Ett, som han själv tillstår, svagt men ändå inte helt värdelöst argument är att dödlighetsstatistiken åtminstone inte kan användas för att visa att försörjningen för majoriteten av befolkningen skulle ha försämrats vid den här tiden. Vad däremot sjunkande dödlighetstal möjligen skulle kunna stödja var det omvända förhållandet att man överlag fått en förbättrad livsmedelförsörjning.[22] Ett annat argument för förbättrad livsmedelförsörjning är, menar han, den starkt stigande brännvinsproduktionen på 1820-talet. Ökad brännvinsproduktion är inte endast ett tecken på en temporär överproduktion av spannmål och potatis, utan tyder också på »ett avsevärt föbättrat livsmedelsläge för det svenska folket under 1800-talet i jämförelse med föregående århundrade».[23] Utterström pekar här på 1820-talet och den då ökade brännvinsproduktionen och ser detta som ett kriterium på en överproduktion.

Han för sedan fram det förhållandet att Sverige från och med 1820-talet övergår från att ha varit ett regelbundet spannmålsimporterande land till ett i huvudsak självförsörjande. Detta innebär inte på något självklart sätt, att befolkningen i sin helhet fick del av denna ökning. Samuelsson pekade ju på detta att exporten till stor del kom till stånd genom att stora delar av befolkningen kanske undanhölls största delen av det ökade produktionsresultatet.

Utterströms resonemang kan ses som ett mer allmänt och diskuterande stöd för beteckningen av 1820-talet som »ett lyckligt årtionde». Dorothy Thomas[24] kan ge ett mer precist stöd, då hon tar till orda i en diskussion, där man försöker komma till en lösning av vissa oklarheter kring frågan om skördarnas verkningar på befolkningen i allmänhet. Hon har försökt visa att samband finns mellan skördar och sådana saker som giftermålsfrekvens, fertilitet (både för gifta och ogifta), levande födda och dödstal.[25] För perioden mellan 1815-1838 är det i vissa fall mer framträdande än senare.[26] Försörjningsläget har dock förbättrats för stora delar av befolkningen under 1820-talet, ett förhållande som även kan utläsas ur Utterströms diskussion, men som han inte grundlagt statistiskt på samma sätt som Dorothy Thomas.[27] Den diskussion och det index hon konstruerat är direkt föranledda av ett påstående eller en hypotes från Gustaf Sundbärg

> Irrespective of which party had gained control, or wether the King himself was on the throne, if the harvest was good, marriage and birth rates were high and death rates comparatively low, that is, the bulk of

> population flourished. On the contrary, when the harvest failed, marriage and birth rates declined and death devastated the land, bearing witness to need and privation and at times even to starvation.[28]

Skördarna sägs således ha klara effekter på en rad sociala förhållanden. Kontentan tycks bli att, om skördarna var goda så har vi också höga giftermåls- och födelsetal t.ex. men även låga dödstal, vilka alla är förhållanden som visar på just detta att människors försörjningsläge förbättras. Man gifter sig oftare, man föder fler barn, man lever längre och spädbarnen klarar sig i större utsträckning om försörjningssituationen är dräglig.

Svårigheterna vid sådana här typer av index och vid slutsatserna om förbättrat allmänt försörjningsläge är alltid uppenbara, eftersom de även lämnar utrymme för att fler faktorer, än de i indexet medtagna, kan antas vara för handen vid förklaring av variationer i giftermålsfrekvens, födelse- och dödstal samt levandefödda. Faktum är dock att samband mellan de här faktorerna och skörderesultat föreligger mellan 1753 och 1850.

> There were 39 years of harvest failure between 1753 and 1850. A reductino in the marriage rate deviations followed 37 of these failures, and a reduction in married fertility, unmarried fertility, and crude birth rate deviations, and an increase in death rate deviations followed 30 of these failures, irrespective of wars or epidemics.[29]

Låt mig här endast uttala mig om 1820-talet. För 1820-talet kan sägas att skördeindex ligger högt och att talen för giftermål, fertilitet och levandefödda ligger högt, medan dödstalen ligger lågt. Mest märkbart är det under de första fem åren mellan 1821-1826. Allt detta får då stå för den föreställningen att det »allmänna» försörjningsläget var gott under 1820-talet.

1820-talet var således ett ganska gott årtionde — »ett lyckligt årtionde» — med förbättrat försörjningsläge. Nativiteten steg, mortaliteten sjönk, äktenskapsfrekvensen och antalet för levandefödda steg, vilket har sagts vara en effekt av bl.a. starkt ökad spannmålsproduktion. Spannmål började exporteras och potatisodlingen gjorde stora uppsving. Samma årtionde steg också antalet »de fattige», de av fattigvården understödda, avsevärt.

Luckor och stöd och tveksamheter

Ytterligare ett par tabeller finns över antalet »de fattige» under 1800-talets första hälft. Det är översiktstabeller över städerna, länsvis och över landsbygden, länsvis. Siffrorna anger fattigpersonalens proportion på 1 000 invånare inom varje län åren 1805-1855. Detta är nu mycket svårbedömbara siffror, utifrån vilka det är säkrast att inte dra vittgående slutsatser. Jäm-

förelser är inte möjliga att göra med någon större säkerhet, men tabellerna kanske ändå kan utnyttjas för att peka på möjliga eller nödvändiga vägar att gå vidare och nyansera den forskning kring fattigvården som jag har förespråkat i och med den här studien. Sammanställaren av SOS Befolkningsstatistik 1851-55 uttalar även han osäkerheten kring olika och möjliga jämförelser.

> Tabellverket saknar helt och hållet data, som för mig vore behöfliga, derest jag skulle ingå i något slags utredning af skillnaderna vare sig mellan de olika åren eller de olika länens landsbygd eller städer under samma år.[30]

Städerna har jag inte behandlat och kommer inte att behandla ingående. Det är inte heller där som de kraftiga uppgångarna sker, vilket även kan tyda på att ökad spannmålsproduktion inte får några kraftiga och snabba verkningar i städer, där ju spannmålsproduktionen inte tillhör den viktigaste näringen. Resonemanget är tveksamt och har klara luckor men undersökningen måste i det här avseendet bli trevande. För städerna gäller dessutom att förändringarna i antalet »de fattige» uppvisar en märkbar ryckighet, då man går in på de olika länen var för sig och bortser från sammanräkningen för samtliga städer. Olika städer visar härvidlag mycket individuella drag. För t.ex. Uppsala län har vi för 1805 en mycket låg siffra för att sedan 1810 få en toppsiffra, som sjunker 1815 men ändå kan betecknas som hög. Därefter har vi en kontinuerlig minskning. För Kronobergs län sjunker antalet »fattige» 1815 för att så stiga igen 1820 och så ligga något så när konstant till 1830, då en klart markerad, men temporär, uppgång åter sker. För Jönköpings län går det litet upp och ned från femårsperiod till femårsperiod. Den sammanlagda bilden av samtliga städer ger visserligen en stigande kurva från mellan 1815 och 1820 fram till och med 1835, men detta är inget som kännetecknar de enskilda länens städer. För landsbygden i de olika länen gäller däremot, att majoriteten av länen visar upp ett mönster för förändring av antalet »de fattige», vilket överensstämmer med mönstret för hela landsbygden sammantaget. Det disparata intryck städernas siffror ger och det mycket ofullständiga material, som föreligger om fattigvårdsantalet i städerna, får motivera att jag inte närmare diskuterar dessa.

Ändå vill jag peka på att tätheten av »de fattige» är större i städerna jämfört med landsbygden. Att detta får tolkas som att städerna hade bättre råd och därför fick fler »fattige» är inte en självklar slutsats utifrån min diskussion. Jag har talat om innebörden av kraftiga uppgångar av antalet »de fattige» och att dessa inte behöver innebära att nya, uppdykande behov har skapat ett tryck på fattigvården så att ökningar av understödstagare

Tabell 4 12. Öfversigt öfver fattigantalet å landsbygden vid nedanstående års slut, länsvis.

	På 1 000 innevånare funnos fattiga:										
	1855	1850	1845	1840	1835	1830	1825	1820	1815	1910	1805
Stockholms län	42,96	43,39	41,66	35,70	47,75	47,67	42,64	35,85	35,35	34,87	35,65
Upsala	51,42	49,78	50,95	48,00	50,04	48,25	50,31	44,79	39,02	27,36	39,14
Södermanlands	37,98	37,90	34,41	31,08	44,83	46,49	42,36	30,81	35,07	28,05	29,98
Östergötlands	47,48	44,20	35,14	32,31	42,56	42,09	39,43	35,89	38,12	29,10	33,43
Jönköpings	54,13	46,27	28,36	27,76	37,20	39,24	39,44	31,05	33,06	30,94	37,76
Kronobergs	54,68	35,31	20,81	23,48	34,80	33,81	30,50	29,81	36,06	39,31	41,74
Calmar	34,11	33,15	20,24	18,23	26,12	25,96	27,12	24,81	27,20	25,21	25,61
Gotlands	21,31	17,97	18,12	11,76	17,88	18,31	19,49	14,62	18,68	22,29	24,53
Blekinge	42,81	39,50	28,89	25,43	35,05	35,93	39,74	29,24	33,77	35,66	38,78
Christianstads	32,02	21,66	13,19	13,91	25,11	27,90	27,90	22,23	31,38	30,20	31,08
Malmöhus	31,55	23,00	18,16	19,30	23,37	25,35	24,11	23,06	25,15	29,77	36,47
Hallands	34,40	32,15	24,24	22,01	38,19	42,20	42,41	32,93	36,51	32,58	32,04
Göteborgs och Bohus	47,75	37,98	30,48	28,11	42,52	50,20	41,88	35,58	31,80	35,05	37,03
Elfsborgs	37,07	31,87	30,24	33,26	43,10	43,44	39,07	31,88	32,46	28,97	35,28
Skaraborgs	36,48	33,11	28,60	29,23	37,31	36,35	35,37	28,04	30,85	29,04	33,41
Wermlands	46,49	42,77	37,33	40,49	52,30	54,00	50,98	51,96	49,36	46,07	53,09
Örebro	37,89	32,53	23,75	27,09	39,83	39,47	39,20	32,43	31,20	26,33	28,65
Westmanlands	46,35	39,14	34,60	31,02	38,13	41,07	44,83	35,09	34,64	31,86	37,43
Kopparbergs	29,31	34,82	25,64	31,35	44,08	48,49	48,30	24,85	22,98	26,49	27,11
Gefleborgs	17,21	15,11	14,72	15,71	21,89	25,11	25,14	19,84	20,44	18,42	22,31
Wester-Norrlands	23,57	22,87	23,91	32,06	29,08	25,03	18,17	16,56	19,92	16,07	17,86
Jemtlands	9,51	7,99	10,04	17,59	26,77	23,20	24,79	13,60	16,57	10,01	16,62
Westerbottens	32,88	32,84	30,88	42,15	32,51	25,05	19,95	26,11	26,04	36,91	36,68
Norrbottens	36,53	25,48	24,15	26,80	45,04	36,88	27,70	56,40	59,14	88,13	61,22
Hela landsbygden	38,20	33,65	27,27	27,92	37,30	38,17	36,40	30,85	32,34	30,92	34,35

SOS Befolkningsstatistik 1851–55 a.a.

Tabell 4 13. Öfversigt öfver fattigantalet i städerna vid nedanstående års slut, länsvis.

	På 1 000 innevånare funnos fattige:										
	1855	1850	1845	1840	1835	1830	1825	1820	1815	1810	1805
Stockholms län	33,95	43,04	32,51	30,81	55,96	59,95	42,78	55,06	65,51	51,49	54,35
Upsala	41,95	55,11	50,79	35,01	41,59	38,47	32,77	42,11	57,54	83,65	29,16
Södermanlands	48,73	42,85	44,43	37,67	50,74	48,04	42,10	52,71	48,70	39,42	55,51
Östergötlands	38,93	53,64	65,02	66,45	59,81	68,10	64,88	63,43	70,21	61,74	57,87
Jönköpings	63,00	41,70	51,11	48,77	54,46	53,56	67,80	71,72	35,22	68,52	59,92
Kronobergs	31,42	31,14	43,35	24,35	40,53	78,19	58,30	55,19	52,37	35,02	58,08
Calmar	45,20	47,22	43,44	41,16	59,73	56,98	60,46	67,18	62,34	44,75	48,45
Gotlands	29,47	28,65	69,11	80,59	92,31	47,81	54,11	54,95	50,37	52,84	52,22
Blekinge	55,25	66,40	50,65	54,44	100,73	87,72	56,58	58,65	36,58	34,76	40,28
Christanstads	22,90	18,11	18,92	22,07	31,22	31,38	59,75	44,68	44,14	52,18	40,24
Malmöhus	61,74	49,41	50,48	54,48	62,80	64,30	52,50	42,45	35,85	36,75	34,66
Hallands	41,50	40,31	38,29	32,99	44,17	53,01	38,59	41,10	35,30	49,80	48,70
Göteborgs och Bohus	69,56	70,69	68,23	58,06	71,42	80,68	71,75	79,05	59,64	87,47	88,01
Elfsborgs	51,71	56,06	46,21	41,01	56,11	64,03	48,47	56,92	56,06	56,11	55,67
Skaraborgs	44,59	34,30	40,38	38,43	60,99	63,63	47,66	48,59	47,10	40,07	41,35
Wermlands	51,13	62,83	70,50	74,98	70,51	86,28	63,58	52,38	30,27	47,03	43,36
Örebro	58,52	69,93	63,85	62,51	112,48	101,34	86,90	77,33	61,05	33,27	32,65
Westmanlands	70,89	64,28	56,31	48,47	65,72	55,87	73,05	79,82	71,81	69,10	75,37
Kopparbergs	40,98	34,00	33,03	31,20	61,67	56,52	71,54	75,46	50,26	31,85	47,60
Gefleborgs	30,35	30,92	30,10	30,64	59,08	46,93	51,67	49,17	47,50	57,95	53,50
Wester-Norrlands	21,44	19,37	19,47	34,69	56,20	30,82	36,87	48,51	45,37	44,42	46,18
Jemtlands	16,61	11,02	22,65	8,71	17,35	17,98	18,57	12,79	15,87	13,57	5,65
Westerbottens	35,07	31,23	27,86	73,29	40,95	44,60	49,19	69,40	84,20	49,09	37,62
Norrbottens	32,65	37,00	34,95	35,48	84,75	45,61	53,06	36,59	48,58	61,71	29,79
Stockholms stad	42,10	57,82	52,65	50,69	69,88	68,07	71,92	69,23	74,39	87,01	73,16
Samtliga städerna utom Stockholm	50,16	50,62	50,47	49,00	65,13	64,16	58,24	59,36	51,46	54,21	52,55

SOS Befolkningsstatistik 1851–55 a.a.

kommit till stånd, utan sagt att socialpolitiska åtgärder fungerar så att redan gamla behov tillgodoses först vid produktionsförbättringar. Produktionsförbättringar tillåter makthavare att tilldela fattigvården mer medel, varvid möjligheterna att uppmärksamma fler »de fattige» bland dem som lever i fattigdom ökar.

Om eller hur tätheten och den uteblivna ökningen av antalet »de fattige» på 1820-talet i städerna ingriper eller påverkar mina diskussioner är inte möjligt att uttala sig om med det material som nu föreligger. Min studie talar om ökningen av »de fattige» på landsbygden.

När det gäller den här redovisade översikten över landsbygden, länsvis vill jag endast framföra ett par punkter, som visserligen inte kan ge bättre eller säkrare stöd för de resonemang jag fört i undersökningen, men som möjligen kan visa vägen till vidare prövning av föreliggande arbetes tes. Jag är alltså medveten om att översiktstabellerna inte är något fullgott instrument och att mycket i dem, med den karaktär de nu har, kan användas på sätt som inte stöder mina resonemang i alla punkter. Med de här reservationerna vill jag ändå peka på några märkligheter i översiktstabellen för landsbygden.

Sex av länen redovisar relativt låga siffror över antalet »de fattige». Tätheten är kring 25 promille eller därunder. Länen är Calmar-, Gotlands-, Malmöhus-, Gefleborgs-, Westernorrlands- och Jemtlands län. Nu finns det ändå en skillnad mellan de här länen på så sätt att tre av dem inte visar upp någon märkbar uppgång av antalet »fattige» under den period, som jag studerat. (Gotland visar visserligen en uppgång 1825 men det sker efter en temporär nedgång 1820.) De tre län, som visar en ganska klar kontinuitet vad gäller antalet »fattige» är Calmar-, Gotland- och Malmöhus län medan de tre andra länen — Gefleborgs-, Westernorrlands- och Jemtlands län — visar uppgångar av antalet »de fattige» under perioden 1820-1830.

Nu vet vi inget om förändringar i spannmålsproduktionen för de olika länen under den här perioden, men genom Åmark får vi uppgifter om skörden av spannmål och potatis per individ under perioden 1828-1832.
För de tre länen, där ingen uppgång av antalet »fattige» sker, ligger siffrorna mycket högt. För Calmar län har vi 284 kg spannmål och 211 kg potatis per individ, för Gotlands län 292 kg spannmål och 232 kg potatis och för Malmöhus län har vi 462 kg spannmål och 234 kg potatis. Siffrorna skulle kunna tolkas så, att länen är mycket goda jordbrukslän och de höga siffrorna är inte utslag enbart av en kraftig expansion av produktionen, utan att länens produktion *alltid* varit god. (Förmodligen har väl en produktionsökning skett även här.) Jordbrukslän, som alltid visat goda produktionsresultat och skapat arbetstillfällen för de många får inte höjningar i produktionsresultatet till resultat att fler fattiga upptäcks via fattigvården.

För att belysa skördens förhållande till folkmängden i de särskilda länen må emellertid meddelas följande sammanställning, grundad vad skördesiffrorna beträffar, på uppgifterna i femårsberättelserna för åren 1828–32.

	Folkmängd år 1830	Skörd i medeltal åren 1828–32			
		Totala beloppet Deciton		pr inv. kg	
		Spannmål	Potatis	Spannmål	Potatis
Stockholms stad	80 621	–	–	–	–
Stockholms län	104 090	384 981	251 768	370	242
Uppsala län	81 742	368 880	128 473	451	157
Södermanlands län	108 327	313 841	193 663	290	179
Östergötlands län	187 609	505 441	241 867	269	129
Jönköpings län	137 478	257 363	215 385	187	157
Kronobergs län	108 741	161 310	144 918	148	133
Kalmar län	165 743	471 253	350 328	284	211
Gotlands län	38 954	113 595	90 312	292	232
Blekinge län	85 734	172 539	310 087	201	362
Kristianstads län	150 372	450 744	394 313	300	262
Malmöhus län	200 103	929 778	467 732	465	234
Hallands län	88 975	205 548	204 779	231	230
Göteborgs stad	21 036	–	–	–	–
Göteborgs och Bohus län utom Göteborgs stad	133 018	321 877	262 564	242	197
Älvsborgs län	197 697	352 045	406 200	178	205
Skaraborgs län	167 384	503 420	211 166	301	126
Värmlands län	172 858	283 744	167 513	164	97
Örebro län	116 255	223 500	131 726	192	113
Västmanlands län	89 262	248 370	74 336	278	83
Kopparbergs län	134 820	329 422	64 636	244	48
Gävleborgs län	102 736	160 320	99 372	156	97
Västernorrlands län	78 421	156 834	92 575	200	118
Jämtlands län	42 225	53 303	49 626	126	118
Västerbottens län	49 994	69 303	54 089	139	108
Norrbottens län	43 887	93 564	12 665	213	29
Summa	2 888 082	7 130 975	4 620 093	247	160

31

För de tre länen, där »de fattige» ökar under 1820-talet ligger siffrorna för skörden av spannmål och potatis mycket lågt. För Gefleborgs län har vi 156 kg spannmål och 97 kg potatis per individ, för Westernorrlands län 200 kg spannmål och 118 kg potatis och för Jemtlands län har vi 126 kg spannmål och 118 kg potatis per individ. Dessa kanske kan betecknas som ganska dåliga jordbrukslän, där ett tryck på fattigvården lätt uppstår, ett tryck som dock hålls tillbaka. Vid förändringar i spannmåls- och potatis-

skördar lättas detta mottryck och uppgångar av fattigantalet blir märkbara, om dock inte så klart markerade som fallet skulle bli om samtliga fattigvårdsbehövande även fick understöd.

Återigen vill jag understryka att grunderna för denna diskussion är förhållandevis svaga. Siffrorna för de andra länen har inte heller utnyttjats, något som möjligen skulle ställa fram svårigheter för det förda resonemanget. Vidare visar hela den här diskussionen på just nödvändigheten att föra analysen kring fattigvården vidare. Strukturella faktorer av olika slag, både vad gäller förhållanden och förändringar av olika gruppers/klassers framväxt, tillväxt och tillbakagång å ena sidan och av den politisk-ekonomiska situationen å andra sidan, bör då föras in för att vår kunskap skall bli mer stringent.

Påståendena om de här sex länen ovan som goda respektive dåliga vad gäller skörderesultaten över tid saknar dock inte helt grund. De kan finna vissa stöd i redovisningar av skörden, länsvis, åren 1802-1820 i minnesskriften med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd.[32]

Noter till kapitel 4.

[1]Material över antalet upplösta äktenskap genom äktenskapsskillnad föreligger endast från och med 1831/40, då ett antal av 106 stycken redovisas årligen under decenniet. Se Statistisk Årsbok 1935 s. 53, tabell 36. Siffrorna under »Änklingar och änkor (inr. frånskilda)» bör då till liten del inrymma frånskilda.

[2]Agardh, C. A. — Ljungberg, C.-E. (Carlstad 1854-56 II:1) a.a. s. 283-284.

[3]Qvist, Gunnar: *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846*. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena. (Kvinnohistoriskt arkiv 2) Göteborg 1960.

[4]Wohlin, N. Emigrationsutredningen, bilaga IX, a.a. s. 320.

[5]Statistisk Årsbok 1935 s. 51.

[6]Samuelsson, K. a.a. s. 147, 148.

[7]Åberg, Alf: *När byarna sprängdes*. Stockholm 1953. s. 86.

[8]Montgomery, A. (1951) a.a. s. 76.

[9]Åmark, K.: Svensk spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719-1830. Stockholm 1915. s. 320 ff. Åmark vill visa s. 330 med hjälp av tabell över anlagda magasin, dels att anläggning av magasin var tämligen livligt och dels att livaktigheten var »påtagligt större» efter missväxtår.

På 1820-talet anlades inte alltför många, vilket då kan visa att det är ett gott årtionde för skörderesultaten. Årtiondena tidigare, framför allt efter 1800 anlades många, vilket kunde tyda på goda möjligheter att under 1820-talet lagra spannmål för behövande.

Sockenmagasiner anlagda

År	Antal	År	Antal	År	Antal	År	Antal	År	Antal
1791	3	1801	7	1811	7	1821	4	1831	8
1792	4	1802	11	1812	9	1822	3	1832	10
1793	4	1803	31	1813	21	1823	10		
1794	5	1804	16	1814	53	1824	14		
1795	4	1805	12	1815	25	1825	8		
1796	6	1806	12	1816	6	1826	7		
1797	5	1807	13	1817	13	1827	14		
1798	4	1808	7	1818	7	1828	9		
1799	2	1809	7	1819	8	1829	9		
1800	11	1810	12	1820	12	1830	6		

Tabellen förkortad här.

[10]Montgomery, A. (1951) a.a. s. 76-77. »Men å andra sidan blev magasinens låneröreIse som sagt en inkomstkälla, som ofta togs i anspråk för olika kommunala syften, bland annat för att finansiera fattigvården.» Se även Johansson, K. H. a.a. s. 322.

[11]Johansson, K. H. a.a. s. 328.

[12]Åmark, C. a.a. s. 334.

[13]Johansson, K. H. a.a. s. 321.

[14]Sundbärg, Gustaf: *Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål.* (Emigrationsutredningen) s. 107.

[15]Ibid. s. 107.

[16]Se här t.ex. Holmberg, N. a.a. s. 27, Montgomery, A. (1947) a.a. s. 32, Samuelsson K. a.a. s. 164, Utterström, G. a.a. s. 695.

[17]Samuelsson, K. a.a. s. 164.

[18]Korpi, W. a.a. s. 109.

[19]Åmark, K. a.a. s. 36.

[20]Montgomery, A. (1947) a.a. s. 34.

[21]Utterström, G. a.a. s. 695.

[22]Ibid. s. 695.

[23]Ibid. s. 696.

[24]Thomas, Dorothy: Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750-1933. New York 1941.

[25]Ibid. s. 81 ff.

[26]Ibid. s. 84.

[27]Ibid. s. 103.

[28]Ibid. s. 82. Citatet är således hennes översättning av den hypotes Sundbärg, G. framställer i Emigrationsutredningens betänkande i utvandringsfrågan. a.a. s. 74-75. »Vare sig Mössorna eller Hattarna regerade, eller Gustaf III, gäller, att när årsväxten var god, så voro giftermåls- och födelsetalen höga men dödstalen jämförelsevis låga, dvs. den stora mängden af befolkningen fann sig väl. Omvändt, när skörden slog fel, gingo giftermåls- och födelsetalen tillbaka och döden härjade svårare än förr, vittnande om nöd och umbäranden, stundom om hungersnöd.»

[29]Thomas, D. a.a. s. 87. För 1820-talet hänvisas till redovisningen på sidorna 102-105.

[30]SOS Befolkningsstatistik 1851-55 a.a. s. 66.

[31]Åmark, K. a.a. s. 31.

[32]Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd. a.a. tab. 1 s. 183-192.

Kapitel 5

FATTIGVÅRD OCH SOCIALHJÄLP

Några funderingar

Inledning

En mängd kunskap har hunnit samlas in om socialhjälp och socialhjälpstagare under de senare åren. Bland annat har man gjort attitydundersökningar gällande socialhjälpstagare, socialarbetare och tjänstemän, där man dokumenterat deras inställning till socialvård och socialhjälp. Det finns också undersökningar som mer eller mindre detaljerat beskriver familjer med socialhjälp i deras vardagssituation, liksom det finns statistiska utredningar över antalet socialhjälpstagare, deras inkomster, boendeförhållande, familjestorlek, yrkeskategoritillhörighet och liknande. Med detta material som grund har på senare tid även mer övergripande tolkningar prövats avseende förändringar i antalet socialhjälpstagare till exempel.[1]

Trots insamlat material av olika slag är någon integrerad kunskap om socialhjälpen inte förhanden. Osäkerheten är fortfarande stor kring många frågor. Det insamlade materialet säkerställer inte vissa tolkningar framför andra, varför en del förslag till förklaringar endast intuitivt blir godtagbara. Självklart är vissa tolkningar mer underbyggda och framförda med rimligare argument än andra men det lämnas ofta luckor, som visar att någon uttömmande förklaring inte framkommit. Huruvida *någon* möjlighet finns att förklara tillexempel förändringar i antalet socialhjälpstagare över en lång historisk period med hänvisning till något fåtal generella faktorer, är svårt att uttala sig om i dag.

Walter Korpi har undersökt och försökt förklara de vågrörelser, som kan avläsas i statistiken över antalet socialhjälpstagare. Hans slutsats om dessa vågrörelser kan läsas i en sammanfattning, där han säger att:

> Andelen hjälptagare i befolkningen går i vågrörelser. På den senare tiden har den kraftiga uppgången i andelen hjälptagare efter 1964 uppmärksammats och många tänkbara förklaringar har framförts till denna ökning. Analysen här visar att det i stort sett är variationer i de ekonomiska konjunkturerna mätt med procenten arbetslösa som legat bakom variationerna i andelen hjälptagare under perioden 1956-1969.[2]

Om Korpi endast menade att arbetslöshet vid lågkonjunktur är en direkt anledning till socialhjälps*behov* hos en avsevärd del av hjälptagarna, fanns förmodligen inget att invända. Korpi menar dock att arbetslöshet är den

faktor som över tid också klargör de klart framträdande vågrörelserna i antalet socialhjälpstagare. Samtidigt torde Korpi anse arbetslöshet vara den faktor, som är så generell att den inte endast blir användbar för den behandlade perioden mellan 1956-69. Rimligtvis torde inte mycket finnas att invända häremot. Att jag ändå gör det beror på att det inte gjorts någon helt klar åtskillnad mellan behov och understödstagare. Många författare nämner detta avgränsningsproblem även Korpi, men oftast en passant.

Vid diskussion om ökningen av socialhjälpstagare under året 1969 klargörs att Korpi anser att arbetslöshet kan gälla som förklaring även vid andra tidpunkter än under den period — 1956-1969 — han specifikt behandlat. Vad gäller året 1969 blir arbetslöshet som bestämmande faktor för ökningen av antalet socialhjälpstagare inte uppenbar. Korpi uppmärksammar detta och söker inte kringgå problemet.

> Som tidigare nämnts var andelen hjälptagare i befolkningen för under år 1969 betydligt större än vad man skulle ha väntat sig utifrån det tidigare sambandet mellan arbetslöshetssiffrorna och andelen hjälptagare. Eftersom denna avvikelse kommer för det sista året i observationsserien kan man inte mer än spekulera om orsaken till avvikelsen. Man kan notera att också efter den tidigare stora lågkonjunkturen som kulminerade 1958, var andelen hjälptagare hög under det följande året. Medan den registrerade arbetslösheten sjönk från 2,5 till 2,0 procent mellan åren 1958, var andelen hjälptagare hög under det följande året. Medan den registrerade arbetslösheten sjönk från 2,5 till 2,0 procent mellan åren 1958 och 1959 var andelen hjälptagare praktiskt taget oförändrad. Från 1958 till 1969 sjönk arbetslösheten från 2,0 till 1.7 procent men andelen hjälptagare ökade från 4,5 till 4,9 procent.[3]

Med det material som Korpi har tillgång till tycks det resonemang han för vara rimligt. Man kan här även utläsa att hans tilltro till arbetslösheten som förklaring till ökat antal socialhjälpstagare bör gälla även tiden efter 1969. Kanske även före 1956?

Om vi nu tittar på material över arbetslösa och över antalet socialhjälpstagare även för 1970 kommer Korpis resonemang att bli än mer problematiskt än det var för 1969. Naturligtvis kan man fortsätta att hävda att lågkonjunkturen med den högre arbetslösheten före 1968 fortfarande gör sig gällande under år 1970. Argumentet har dock allvarligt försvagats, då det visar sig att arbetslösheten fortsätter att minska under 1970, det år då antalet socialhjälpstagare stiger till en nivå som det inte haft sedan 1947.

Arbetslösheten enligt arbetskraftundersökningen 1965–1970 samt augusti 1971.

År	Arbetslösa 1 000-tal	Antal arbetslösa i % av arbetskraften	Understödstagare per 1 000 inv.
1965	44	1,2	36
1966	59	1,6	38
1967	79	2,1	41
1968	85	2,2	45
1969	73	1,9	49
1970	59	1,5	56
1971 aug.	107	2,7	60

Källa: Statistik årsbok 1971 tabell 253, s. 241.

Tabellen visar således att arbetslösheten fortsatte att minska mycket kraftigt även under 1970 för att så 1971 skjuta i höjden med våldsam fart. Antalet socialhjälpstagare för samma period visar inte en uppgång, som entydigt motsvarar arbetslöshetssiffrorna. Siffrorna för socialhjälpstagare per 1 000 under samma period har följande utseende. 1965 hade vi 36, 1966 38, 1967 41, 1968 45, 1969 49, 1970 56 och 1971 60 stycken socialhjälpstagare per 1 000 invånare. Under 1970 då arbetslösheten låg som allra lägst stiger antalet socialhjälpstager mycket kraftigt, närmare bestämt med 7 stycken per 1 000 invånare. En sådan ökning har inte inträffat mer än 4 gånger tidigare sedan 1874, då årliga redovisningar börjar förekomma. Mellan 1930 och 1931 sker en kraftigare ökning mellan 1931 och 1932 likaså mellan 1932 och 1933 samt mellan 1938 och 1939.[4]

Helt eller slutgiltigt kan jag inte avgöra bärkraften i Korpis analys för åren 1956-1968. Att hans resonemang inte stämmer för åren 1969 och 1970 är klart. Dessutom kan man även invända att mycket, kanske alltför mycket, fortfarande är oklart. Från och med 1965 ökar antalet understödstagare kontinuerligt och kraftigt. Från 1965 och årligen till och med 1971 ser ökningen ut på följande sätt; 2, 3, 4, 4, 7 och 4 per 1 000. (De totala siffrorna per 1 000 är införda vid tabellen ovan från SÅ 1971) Betraktar vi förändringarna i antalet arbetslösa i procent av arbetskraften för samma period finner vi ingen likartad och kontinuerlig ökning. Då arbetslösheten ökar mest, ökar antalet understödstagare per 1 000 som minst. (Se t.ex. från år 1965 till och med 1967, och från år 1970 till 1971). Då arbetslösheten minskar (efter 1968) fortsätter antalet understödstagare att öka än kraftigare. Varför sådana här proportioner föreligger mellan arbetslösa och antalet socialhjälpstagare diskuterar inte Korpi. Förändringarna i antalet socialhjälpstagare och sambandet med förändringar i antalet arbetslösa har inte den uppenbara karaktären att det senare omedelbart kan förklara det förra. Sådana smärre uppgångar i antalet socialhjälpstagare på 2 à 3

stycken per 1 000 invånare är inget märkligt om man betraktar siffrorna för understödstagare ända från 1805. Den påfallande ökningen av antalet socialhjälpstagare under 1960-talet sker då arbetslösheten sjunker.

Förhållandet att antalet socialhjälpstagare fortsätter att stiga efter 1968 trots att det blir färre arbetslösa har påpekats av andra. Någon större debatt om proportionerna mellan arbetslösa och socialhjälpstagare har dock inte förts men tveksamhet råder om det sätt på vilket arbetslöshet har samband med socialhjälp. Diskussionen ovan kan anknytas till problematiken i vår historiska studie, men är inte bara framförd för att ytterligare betona att det är nödvändigt att hålla isär ökat tryck (här arbetslöshet) och ökat antal understödstagare. Detta är kanske viktigt ur vetenskaplig synpunkt men en *effekt* av att inte hålla de två förhållandena isär kan också få viktiga följder vid åtgärdsdiskussioner bland annat.

Antag att ökad arbetslöshet ökar socialhjälpsbehovet hos nästan alla arbetslösa — även hos den största delen av dem som är anslutna till arbetslöshetskassa. Antag vidare att ett ökat antal socialhjälpstagare är ett mindre bra mått på ökat socialhjälpsbehov. Det kan då uppstå akuta sociala problem om beslutande myndigheter påverkas av osäkerheten, som kan påvisas om förhållandet mellan antalet arbetslösa och antalet socialhjälpstagare. Det ökade antalet socialhjälpstagare kan uppfattas som om behovet hade endast svaga samband med ökad arbetslöshet. Att socialhjälpsbehovet har ökat och har mycket klara samband med ökad arbetslöshet blir i en sådan situation förborgat, varför relevanta åtgärder inte sätts in. Detta kommer för övrigt att gälla oavsett vilka förhållanden, som ökar socialhjälpsbehovet. I detta perspektiv blir det viktigt att påbörja studier, som bestämt klargör på vad sätt antalet socialhjälpstagare är ett bra eller dåligt mått på socialhjälpsbehovet.

En lång historia och dess siffermaterial

Även om lagstiftningar för fattigvård och socialhjälp kan granskas och befinnas ha samstämmiga formuleringar i en del fall så är det svårt att avgöra huruvida praxis varit i enlighet med det som lagstiftningen stadgar vid olika perioder.

I fattigvårdslagstiftningen kring mitten av 1800-talet finns uttryck, vilka skulle kunna tolkas som att parallella förhållanden till dem som diskuteras vid studien kring ökningen av antalet fattigvårdstagare på 1820-talet gäller även för senare perioder: Till exempel detta att det inte är behoven som avgörande bestämmer antalet understödstagare och fattigvårdskostnader.

Då ett alltför stort antal fattiga önskar utnyttja fattigvården och dess medel söker man hålla tillbaka trycket. Ett medel är då att ta hjälp av lagstift-

ningen. Denna problematik blir en inte helt tydlig parallell till den tidigare analysen. Vad som här blir nytt är ett antagande om att man genom fattiglagstiftningen direkt söker hålla tillbaka ett alltför stort tryck genom klara men snäva kriterier för vilka som skall betraktas som understödsberättigade. Här skulle nu lätt en överensstämmelse mellan lagstiftning och praxis kunna åvägabringas. Att under sådana förhållanden påstå att ett ökat antal fattigvårdstagare har samband med förbättrade produktionsresultat blir problematiskt. *Övergången* till en sådan specificerad fattigvårdslagstiftning kan ändå ha den funktionen att påståendet inte blir orimligt. Lagstiftning och kriterier för understödsberättigade kan ändras från att vara generösa men med dunkla formuleringar till att bli mer precisa och snäva. Om detta sker vid försämrat produktionsresultat eller då trycket på fattigvården ökar kan en viss parallell spåras. Förhållandena får ändå en annan prägel, vilket innebär att en studie kring dem förmodligen inte helt kan följa mönstret från föreliggande studie.

Ovan har påpekats att 1839 års fattigvårdskommitte inte ansåg kostnaderna för fattigvården alltför betungande eller att de i varje fall ännu inte nått en gräns, som skulle göra dem omöjliga att bära. Huruvida lagstiftarna av den nya fattigvårdslagen från 1847 påverkats av kommitténs påpekande är svårt att säga, men klart står att definitionen i 1847 års fattigvårdsförordning över vilka som var att betrakta som berättigade till fattigvårdsunderstöd var tämligen generöst formulerad. Ett betydande antal fattiga människor kunde tänkas bli berättigade. De till »nödtorftig wård och försörjning» berättigade var specificerade i § 1.

> Hwarje socken å landet och hwarje stad skall lemna nödtorftig wård och försörjning åt sådana medlemmar, som, i anseende till bristande arbetsförmåga samt i saknad av andra medel och lofliga utwägar till sitt uppehälle, icke kunna sig sjelfwa försörja.[5]

En sådan formulering ger möjligheter till fattigvårdsförsörjning för många människor, eftersom andra medel och lovliga utvägar till utkomst säkerligen saknades för åtskilliga människor. Med någon bestämdhet kan jag dock inte hävda att en ökning av antalet »de fattige» under slutet av 1840-talet skulle kunna vara en funktion av att stora möjligheter för behövande befästes genom formuleringarna i den nya fattigvårdslagstiftningen. För detta krävs en noggrannare studie. Faktum är dock att vi har en ganska kraftig ökning i antalet understödstagare i slutet av 1840-talet, vilket kan utläsas i den statistiska redovisningen för 1850. Detta kan tolkas som att formuleringarna 1847 fastställde möjligheter för fattiga att erhålla medel till sin försörjning. Hur mycket större behovet av understöd var och är än vad siffrorna för antalet understödstagare redovisar har aldrig under-

Tabell 5_1. Fattigvårds- och socialhjälptagare per 1000 invånare

År	Hela riket	Lands-bygd	Städer	År	Hela riket	Lands-bygd	Städer	År	Hela riket	Lands-bygd	Städer
1805	37	34	53	1899	46	40	69	1935	86	80	97
1810	34	31	54	1900	46	39	69	1936	85	81	92
1815	35	32	51	1901	45	39	69	1937	78	75	85
1820	34	31	59	1902	45	39	68	1938	73	70	80
1825	39	36	58	1903	45	39	66	1939	83	82	85
1830	41	38	64	1904	45	39	64	1940	84	79	91
1835	40	37	65	1905	44	38	64	1941	82	77	90
1840	30	28	49	1906	44	38	63	1942	74	70	79
1845	30	27	50	1907	43	37	61	1943	65	64	67
1850	36	34	51	1908	43	36	63	1944	63	62	65
1855	39	38	50	1909	43	36	64	1945	62	59	66
1874	44	40	66	1910	43	36	63	1946	58	57	59
1875	44	41	66	1911	43	35	64	1947	56	54	58
1876	43	40	63	1912	44	36	65	1948	44	39	50
1877	43	40	62	1913	44	35	66	1949	41	37	46
1878	45	41	63	1914	44	35	67	1950	42	38	46
1879	47	43	69	1915	46	37	69	1951	42	38	46
1880	48	44	71	1916	44	36	66	1952	42	37	47
1881	49	45	73	1917	45	34	69	1953	44	38	50
1882	49	45	71	1918	44	34	70	1954	43	36	49
1883	49	45	70	1919	43	34	64	1955	38	33	43
1884	48	44	68	1920	41	34	58	1956	39	33	46
1885	49	43	67	1921	43	35	60	1957	43	36	50
1886	51	44	72	1922	46	38	64	1958	44	37	51
1887	49	43	73	1923	50	44	64	1959	44	38	50
1888	51	45	80	1924	51	45	65	1960	40	35	46
1889	51	45	78	1925	54	46	71	1961	38	33	42
1890	50	44	76	1926	52	45	68	1962	37	34	41
1891	52	45	80	1927	54	47	68	1963	36	35	39
1892	53	46	83	1928	56	50	69	1964	35	32	38
1893	52	45	82	1929	57	51	69	1965	36	32	39
1894	53	44	88	1930	58	52	71	1966	38	33	43
1895	52	43	87	1931	69	62	84	1967	41	34	46
1896	51	43	82	1932	85	75	105	1968	45	37	52
1897	49	42	78	1933	95	83	120	1969	49	38	56
1898	48	41	74	1934	89	80	97	1970	56	44	64

sökts, vare sig för denna eller någon annan period. Vad kunde nu hända då en lagstiftning, som bör anses betydelsefull i sin egenskap av den första riktigt enhetliga och integrerade fattigvårdslagen, gjorde det möjligt för många behövande att visa sig? Svårigheter måste uppstå om behovet visar sig större än de resurser man avsatt för fattigvårdens verksamhet. 1853

kommer en ny lagstiftning för fattigvården, som något undanröjer dessa svårigheter, emedan den mer precist avgör vilka »de fattige» skall vara. Denna mer specificerade lagstiftning omöjliggör för många att få medel, vilka genom 1847 års lag gavs möjlighet till fattigunderstöd. Från 1857 kunde understöd erhållas endast genom att man saknade medel eller andra lovliga utvägar för sitt uppehälle. Från och med 1853 gällde detta:

> Hwarje socken å landet och hwarje stad, skall lemna nödtorftig wård och försörjning åt sådana dess medlemmar, som, i anseende till bristande arbetsförmåga, vanförhet eller sjukdom äro urståndsatta att sig själva försörja. . . . Arbetsför och frisk person vare skyldig att, utan Fattigvårdens betungande, draga försorg om sig och de sina.[6]

Tiden 1855 till 1874 är en period för vilken vi har mycket litet offentligt sammanställt material. Från 1874 finns däremot en mängd fattigvårdsmaterial att tillgå.[7] För tio-årsperioden 1860-1870 finns en sammanställning över antalet fattigvårdstagare på landsbygd och i städer sammantaget. 1855 är antalet fattigvårdstagare 39 stycken per 1 000 invånare. Efter detta år sjunker antalet så att vi 1861 och 1862 har ett antal av 32 stycken per 1 000. Det går dock inte här att slutgiltigt avgöra huruvida lagstiftningen nådde sitt syfte, om nu syftet var detta som jag läst in i lagen.[8]

Likt men olikt?

Socialhjälpslagen från 1956 har i det här avseendet formuleringar som dels påminner om 1847 års fattigvårdslag och dels den från 1853.

> Minderårig ävensom den, som på grund av ålderdom, sjukdom, lyte eller eljest bristande kropps- eller själskrafter icke kan försörja sig genom arbete eller som av hälsoskäl bör helt eller delvis avhålla sig från arbete, äger, i den mån han själv saknar medel och hans behov icke tillgodoses på annat sätt, erhålla socialhjälp till sitt livsuppehälle och till den vård, som finnes erforderlig.[9]

Att likheter föreligger i lagstiftningen mellan fattigvård och socialhjälp råder det ingen tvekan om, men det blir självklart svårt att hävda att deras effekter och sätt att fungera är likartade. Det måste i praktiken bli stor skillnad på två tämligen likalydande lagstiftningar, även om det endast skulle avse bestämningar av vilka som skall betraktas som understödsberättigade, i det fall den ena omges av en väl utbyggd socialvård och en mängd olika socialförsäkringar medan den andra saknar allt detta. Här framträder återigen svårigheten med att enkelt belysa socialhjälp med resultat från en fattigvårdsstudie. Det är ändå rimligt att diskutera möjligheten. Att kostnaderna för socialvården idag ligger högre än fattigvårdskostnaderna

igår påtalas ofta, liksom den förhållandet att socialhjälpen idag blott är en liten del av den totala socialvården medan fattigvården på något sätt utgjorde allt i ett. På vad sätt just dessa skillnader egentligen är avgörande för att hävda att jämförelser *aldrig* kan göra behöver utforskas. Det är inte heller i lagstiftningar vi kan finna det bästa uttrycket för hur fattigvård och socialhjälp på avgörande punkter skiljer sig från varandra. Det är deras praktiska verksamhet som måste bli det viktigaste vid fortsatta försök att granska dem i belysning av varandra.

Citatet från 1956 års socialhjälpslag gäller villkoren för den obligatoriska hjälpen, dvs. den hjälp som kommunerna har skyldighet att ge. Till detta kommer en frivillig socialhjälp, dvs. en hjälp, som kommunerna inte har någon direkt skyldighet att ge. Några villkor för denna hjälp diskuterar inte socialhjälpslagen. Här föreligger samma dunkelhet som den vi fann i den tidigaste fattigvårdslagstiftningen. Möjligen kan denna oklarhet vara skäl till att studera kommunernas olika alternativ för sitt agerande i socialhjälpsfrågor. Har fattiga kommuner en mindre diskrepans mellan antalet hjälpbehövande — de som inte själva kan klara sin försörjning — och antalet socialhjälpstagare än rikare kommuner? På vad beror i så fall detta? Återigen ställs krav på undersökningar hur mycket större socialhjälpsbehovet är än antalet socialhjälpstagare. Är behovet mycket större uppstår många frågor. Inte bara sådana som direkt följer ur denna studies frågeställning, utan andra med stor social vikt. En sådan fråga är t.ex. följande: På vilka andra (formella eller informella?) vägar ordnar dessa behövande, som inte åtnjuter understöd, sin försörjning? Och vilka blir de familjesociala effekterna?

Materialet som redovisas i tabell 5_1 innehåller antalet understödstagare via fattigvård eller socialhjälp under en tidrymd från 1805 till 1970.[10] För perioden 1805-1855 finns endast femårsperioder redovisade, en period som sedan följs av en mindre lucka i våra statistiska kunskaper om fattigvården. Efter denna vidtar från och med 1874 ett mycket omfattande material, varför vi har goda möjligheter att kunna bedriva fortsatta studier kring fattigvården. Det är i den redovisade sammanställningen (tabell 5_1) ovan som den avslutande diskussionen om fattigvård och socialhjälp har sin grund. Självfallet tar den endast fasta på en liten del av den problematik, som idag diskuteras kring socialhjälpen.

På grundval av en tabell, som griper så långt tillbaka i tiden, kunde naturligtvis en mängd olikartade diskussioner föras. Jag har inte för avsikt att granska alla dessa siffror och försöka dra några viktiga slutsatser. Främst handlar det om möjligheten att låta en historisk studies resultat grundlägga frågeställningar för senare historiska perioder i ett enskilt samhälle.

Två perioder under den långa tidsperiod, vilka jag inte ämnar diskutera

närmare, innehåller förändringar som klart vore värda ett ingående studium var för sig. Den ena infaller under slutet av 1880-talet och i början av 1890-talet, då »de fattige» är drygt 50 stycken per 1 000 invånare. Det är inget drastiskt förändringsskede som föregått detta tal, utan det har uppnåtts genom en kontinuerlig ökning, som vid slutet av 1890-talet förbyts i en lika långsam minskning till ungefär det antal som gällde på 1870-talet. Den andra infaller under 1930- och 1940-talen. Vi har aldrig, varken förr eller senare, haft ett så stort antal fattigvårds/socialhjälpstagare. En slutsats är att det är helt naturligt, eftersom denna period är den stora arbetslöshetens period i svensk historia.[11] Detta tycks ge ett utomordentligt stöd för att arbetslöshet inte endast ökar socialhjälpsbehovet utan även antalet understödstagare. Huruvida detta betyder att flertalet understödsbehövande för första gången får stadgat understöd, trots dåliga konjunkturer, får inte här något svar. Svaret kan endast ges efter ett mer omfattande studium.

En aldrig hållbar parallell?

Låt oss i stället återvända till 1960-talet och fortsätta vår tidigare diskussion. Proportionerna i förändringarna av antalet arbetslösa och antalet socialhjälpstagare sades ovan vara av sådan art att det inte är något fullgott argument för att påstå att ökningen av antalet socialhjälpstagare var ett utslag av den ökande arbetslösheten. Korpi för dock en viktig diskussion om ökad arbetslöshet och ökat antal socialhjälpstagare i olika befolkningsgrupper.[12]

Ökningen av antalet socialhjälpstagare bland män över 50 år var under lågkonjunkturen 1965-1968 låg trots att ökningen i arbetslöshet var stor i denna kategori. För vissa andra (ålders)grupper var emellertid sambandet tydligt mellan ökad arbetslöshet och ökat antal socialhjälpstagare. Förhållandet att t.ex. män över 50 år inte blev socialhjälpstagare antar Korpi bero på att deras försörjningsbörda var lättare än många yngres och att de flesta i den åldern är arbetslöshetsförsäkrade. Detta leder så Korpi till krav på bättre arbetslöshetsförsäkring, men kanske främst på en ekonomisk politik, som håller arbetslösheten på låg nivå. Här har påvisats att samband finns mellan ökad arbetslöshet och ökat antal socialhjälpstagare. Nya och akuta behov får tydligen ett direkt utslag bland antalet socialhjälpstagare. Ökade behov skulle då inte hållas tillbaka genom försämrade ekonomiska konjunkturer. Någon entydig parallell mellan 1820-talets ökning av antalet fattigvårdstagare och ökningen av antalet socialhjälpstagare efter 1968 föreligger sannolikt inte. Kvar står dock att vi trots allt inte vet något om hur omfattande understödsbehovet är. Fortfarande kan antalet socialhjälpstagare vara ett dåligt mått på socialhjälpsbehovet.[13] Till detta kom-

mer att proportionerna mellan förändring i arbetslöshet och förändrat antal socialhjälpstagare fortfarande är problematiskt. Klart är också att kommunerna har möjligheter att agera på ett sätt som redan gjordes under 1820-talet, inte minst genom den frivilliga socialhjälpen. Vikten av att studera socialhjälpsbehov separat från socialhjälpstagare har ännu en gång understrukits. En arbetslös men arbetsför människa åstadkommer sannolikt samma tryck på socialhjälpen som en sjuk eller vanför. På samma sätt som det är viktigt att visa orsaker till ökat tryck på fattigvården under 1800-talet lika viktigt är det naturligtvis att kunna visa faktorer som ökar riskerna för att bli socialhjälpstagare under mitten av 1900-talet. Det är dock inte mindre viktigt att kunna avgöra huruvida de människor, som genom olika samhällsfaktorers verkan omöjligen kan försörja sig själva, i verkligheten kommer att få samhällets stöd för sitt uppehälle.

Under det tidiga 1800-talet har man nonchalerat vilka kategorier det var som ökade bland fattigvårdstagarna. Mer omspännande faktorer togs i beaktande och man slöt sig till att dessa även förklarade förändringarna i antalet fattigvårdstagare. Idag studeras däremot understödstagarkategorierna grundligt, samtidigt som man sluter sig till att t.ex. en ökning bland dessa är uttryck för samtidiga förändringar i mycket grundläggande faktorer i samhället. Det behöver efter vad vi funnit inte nödvändigtvis vara fallet. Slutligen kvarstår det ovan påpekade förhållandet att det under åren 1969 och 1970, då en klar högkonjunktur rådde med kraftigt minskande arbetslöshet, stiger antalet socialhjälpstagare mycket markerat. 1970 har antalet socialhjälpstagare stigit till en nivå som inte förekommit någon gång efter 1947. Nivån ligger högre än under någon annan period från 1805, med undantag av de svåra åren på 1930-talet. Hände något speciellt år 1968?

> År 1968 ändrades socialhjälpslagen så att kommunerna ålades att bedriva uppsökande verksamhet för att hjälpa dem som inte självmant sökte socialhjälp. I vissa kommuner samarbetar socialnämnden därvid med andra organ, t.ex. försäkringskassan. Denna uppsökande verksamhet kommer, i den mån den är effektiv, att öka andelen hjälptagare i befolkningen.[14]

För det första ger lagen i sig själv uttryck för en uppfattning att behoven är större än vad antalet socialhjälpstagare ger vid handen och för det andra, och kanske viktigare, bör en sådan lag med ovan inbyggda uppfattning om behovets storlek innebära att mer resurser bör finnas i beredskap och satsas för den eventualiteten att behovet visar sig vara mycket stort. Huruvida lagen är ett uttryck för även andra förhållanden beträffande resursberedskap, vilka också får likartade effekter är svårt att ge något svar på utan grundligare undersökning. Men varför sker detta just 1968? Det svar som

mest skulle likna det som gavs beträffande ökningen av antalet »de fattige» under 1820-talet, blir att en lag med denna innebörd och de eventuella effekter den kan föra med sig, vad gäller ökad resursåtgång inte skulle ha stiftats eller initierats annat än vid en pågående konjunkturuppgång. Ökningen av antalet socialhjälpstagare skulle då inte avspegla några nya akuta behov hos vissa grupper av människor, utan nya resurser skulle möjliggöra ett vidgat »seende» av människor i behov av socialhjälp. Att en tillväxande skara av människor med försörjningssvårigheter samtidigt kan finnas behöver inte förnekas, och att deras svårigheter och dess orsaker behöver analyseras behöver inte heller förnekas, men att socialhjälpens sätt att fungera därmed klarlagts kan förnekas.

Ett dylikt resonemang är inte invändningsfritt om den uppsökande verksamheten ses som det helt avgörande för ökningen. Lagen om denna verksamhet skrevs 1968 men den praktiska verksamheten kom sannolikt inte i gång i kommunerna förrän under 1969-1970, om ens då. Preliminära rapporter om verksamheten tyder på det. För att vidmakthålla rimligheten i att tesen för 1820-talet fortfarande gäller under 1960-talet kan inte uppsökande verksamhet användas som argument. Argumentet måste istället bli att konjunkturuppgången direkt föranleder ökningen av antalet socialhjälpstagare under dessa år. För att vederlägga argumentet räcker det inte med att hävda att socialhjälpen sannolikt svarar snabbare på nya akuta behov än den gamla fattigvården gjorde. Sannolikt är det så men vad vi inte vet är hur snabbt den svarar, hur många med behov som lämnas utanför och vad som bestämmer hur många responsen räcker till.

En gammal reaktionär väg?

Gunnar Inghe uttalar i en uppsats, Fattig i storstad,[15] en oro, som har sin grund i de förhållanden, som min studie redovisat. Oron gäller risken, att då nöden är stor, kan ett val göras som innebär prutning av socialhjälpens resurser. Han säger på tal om arbetslöshet:

> Samtidigt innebär den ökade arbetslösheten ett sjunkande kommunalt skatteunderlag, och de stigande kommunalskatterna blir då ett problem som leder till en väldigt besvärlig situation för kommunerna. Hur problemet skall lösas vet jag inte, men skulle man lösa det genom att, när nöden är stor, skära ned hjälpen till de nödlidande, då har man gått den gamla reaktionära vägen och den måste vi komma ifrån.[16]

Huruvida vi kommit ifrån den vägen har ännu inte kunnat fastställas. Vi saknar viktiga studier, som ställt frågor av denna typ. Innebörden av citatet kan synas vara en ofullständig parallell till förhållandet att antalet un-

derstödstagare ökar under perioder med förbättrade produktionsresultat. Här talas mer om att hålla antalet understödstagare nere vid försämrad konjunktur. Detta får större likhet med det förhållandet att man 1853 höll stånd mot ökat tryck från behövande, genom att införa en ny och restriktivare lag för fattigvården. Det är dock sannolikt mer en gradskillnad än en artskillnad, eftersom det omvända lätt följer, att man ökar hjälpen då bättre ekonomi inträder.

I en studie av Tyresö kommun — en förort till Stockholm — och dess socialhjälpstagare förs många viktiga resonemang om vilka som är fattiga och varför.[17] Förutom detta finns en redovisning av uppgifter om denna kommun vilka åter visar att vi inte kan vidmakthålla en onyanserad syn på allmängiltigheten i de resultat, som vuxit fram ur denna historiska studie.

Tyresö är en fattig kommun med fler socialhjälpstagare än riksgenomsnittet. Detta förhållande kan tyckas märkligt om vi hyser stark tilltro till detta att det alltid gäller att förbättrat produktionsresultat ger mer resurser till socialhjälpen och höjer antalet understödstagare. Analysen av denna kommun visar att det finns luckor eller tveksamheter i denna tolkning av förhållandet 1968 och därefter, vilka påminner om dem som jag tidigare snuddade vid i kapitel 4 ovan, efter diskussionen om 1820-talet som en »lycklig tid med många fattigvårdstagare». Innebörden i avsnittet ovan om »luckor och tveksamheter» blir att en diskussion om *kommunens* (regionens) fattigdom måste bli den viktigaste fortsättningen på denna typ av studier. I uppsatsen om Tyresö kommun konstateras även att »det finns sannolikt idag anledning att föra ett fattigdomsresonemang *på kommunnivå*. . . .4[18]

Det är självfallet inte oviktigt att fortsätta att göra analyser av socialhjälpstagarna, men värdet kanske begränsas om vi inte samtidigt får fler analyser av kommuner och deras eventuella fattigdom, dess roll i fattigdoms- och socialhjälpsproblematiken. Tvingas kommunerna att skära ned hjälpen när nöden är stor och blir alternativet att öka hjälpen när höjd konjunktur så tillåter? Vi saknar kunskap om vad innebörden av satser som denna är: »Dessa behov (kommuninvånarnas kommunalekonomiska behov) kan knappast tillfredsställas i samma utsträckning i en fattig kommun som i en rik kommun.»[19] Denna historiska studie poängterar nödvändigheten av analyser, som ger sådana satser ett tillfredsställande innehåll. Vilka behov väljer kommuner att tillfredsställa, vad bestämmer kommuners val av alternativ och vad bestämmer antalet möjliga alternativ? Vilken roll får valt handlingsalternativ för fortsatt eller ökad fattigdom och vad blir denna effekt för variationerna i antalet socialhjälpstagare? Höjs eller sänks antalet understödstagare i en spiral av tilltagande fattigdom hos kommunen?

I en studie av Stockholms förortskommuner finns uppgifter som kan tolkas som att fattiga kommuner i många fall haft största ökningen av antalet socialhjälpstagare bland förortskommunerna i Stockholm.[20] Vikten av att utföra studier av ovan diskuterat slag understryks av sådana resultat. Resultaten ger heller inget stöd för att hävda allmängiltighet i resultaten från 1820. Ändå bör understrykas att något svar på Gunnar Inghes oro inför kommunernas val av agerande vad gäller socialhjälpen ännu inte givits. Studierna om Stockholms förorter får i detta sammanhang betraktas som preliminära. Någon slutgiltig falsifiering föreligger inte av antagandet att socialhjälpens sätt att fungera, i det här diskuterade avseendet, kanske inte skiljer sig från den äldre fattigvårdens.

Diskussion

Inget har sagts om eventuella minskningar i antalet understödstagare, men även här bör man pröva en motsvarande analys. Detta betyder att fortsatta studier skulle pröva huruvida både ökningar och minskningar av antalet understödstagare via fattigvård och socialhjälp inträffade under goda år eller om de är en följd av politisk vilja. Vad jag här erinrar om är att den slutgiltiga generaliseringen av den problematik kring fattigvård så som jag studerat den kan inte göras utan en analys av huruvida, och på vad sätt, ändrade maktförhållanden ger möjligheter att uppmärksamma befolkningsgrupper med svårigheter att själva försörja sig.

Att ingen makt under nästan 170 år —från 1805 till 1970 — kunnat undanröja de faktorer, som försätter stora grupper i samhället i en situation där de inte kan försörja sig själva, står klart om vi betraktar materialet över understödstagare för hela denna period. 1855 var antalet understödstagare 39 stycken per 1 000 invånare medan de var 38 stycken per 1 000 invånare år 1955.

Detta är en orättvis och missvisande jämförelse kan man tycka, då vi under de senare decennierna fått se mängder av socialförsäkringar genomföras och då socialvården kontinuerligt byggts ut. Hur orättvisande den är och hur missvisande bör naturligtvis undersökas, liksom på vilket sätt den är det.[21] Något trivialt skulle man kunna säga att om nu inte alla sociala försäkringar införts skulle vi ha haft åtskilligt fler människor som socialhjälpstagare, eftersom de på något sätt måste försörjas. Frågan blir då huruvida och på vilket sätt vi är rikare idag än i början av 1800-talet. Under 1960-talet har vi ett antal socialhjälpstagare som i det närmaste är identiskt med det vi hade för fattigvårdstagare under första hälften av 1800-talet plus den stort utbyggda socialvården och de många införda socialförsäkringarna. En intressant fråga som diskussionen, trots eventuellt missvisande jämföresler, mynnar ut i blir: Kan ett samhälle, oavsett dess politiska och ekono-

miska maktförhållanden, överhuvudtaget existera utan människor med försörjningssvårigheter och är det en omöjlighet att bygga ett samhälle utan understödstagare? I det svenska samhället har makten skiftat, men människor i nöd och utan mäjligheter att försörja sig själva, mätt med antalet understödstagare, har aldrig minskat i så stor utsträckning att man kan förmoda att de varit på väg att försvinna.

Låt mig peka på några minskningar i antalet understödstagare under den långa perioden från början av 1800-talet och låta det hela utmynna i en kort diskussion om fattigvårdens och/eller socialhjälpens målsättning och måluppfyllelse. 1947 fanns i Sverige 56 stycken fattigvårdstagare per 1 000 invånare medan det 1948 fanns 44 stycken per 1 000. Nedgången har sagts ha sin förklaring i den genomförda folkpensionsreformen 1948, vilket förefaller helt rimligt, inte minst därför att andra genomförda sociala reformer senare under 1900-talet följts av nedgångar i antalet understödstagare. 1955 är startåret för den allmänna sjukförsäkringen. Samtidigt får vi mycket riktigt en nedgång av antalet understödstagare från 43 till 38 stycken per 1 000 invånare. 1960 får vi förbättrade änkepensioner och 1963 börjar de första utbetalningarna enligt ATP-reformen.[22]

Alla dessa reformer medför minskningar i antalet understödstagare och det betyder även ökade resurser till dessa utsatta, men då i annan form än socialhjälp. Vid dessa tillfällen har man sannolikt upptäckt bestämda fattiga grupper bland socialhjälpstagarna/fattigvårdstagarna och via sociala försäkringar åstadkommit en minskning av antalet. Vad man bl.a. kan fråga är just detta som står i överensstämmelse med de problem som studien kring 1820-talet påvisat: När bestäms denna minskning av antalet understödstagare på basis av fyllda lador och när bestäms den på basis av politisk vilja och ideologi?

Att vi, efter varje minskning, ständigt får en ökning av antalet understödstagare till ett antal någonstans mellan 40 och 50 stycken per 1 000 invånare kan nu tolkas så att människor med »gamla» behov nu ges utrymme bland understödstagarna.

I avslutningen på kapitel 3 kritiseras studier kring fattigvården under 1800-talets början på en alldeles bestämd punkt. Bristande uppmärksamhet på vilka grupper eller kategorier som utgör det stora flertalet understödstagare omöjliggör, hävdar jag där, meningsfulla insatser för förbättring av dessa kategoriers försörjningssituation. Vad jag haft i åtanke är att studier av dessa i statistiken meddelade understödstagare kunde ha lett till åtgärder så att deras försörjningssituation förbättrats på ett sådant sätt att de kunnat komma ur fattigvårdsbehov och bort från fattigvården och bort från statistiken och därmed sänkt antalet »de fattige». Om åtgärderna inte inriktas på de faktorer, som drivit fram behovet, utan är vad vi kan kalla

just understöd, då återkommer dock trycket på fattigvården. Kanske inte från dem som erhållit understöd men från andra, på vilka faktorerna fortfarande verkar. Det här sagda inrymmer en problematik som klart berör fattigvårdens och socialhjälpens målsättning.

Karin Tengvald berör i viss mån hithörande problem, då hon försöker sammanställa olika synsätt på socialhjälp och förändringar i andelen hjälptagare och hjälpkostnader.[23] Bland annat har man sagt att socialhjälpens uppgift är att avskaffa sig själv. Att detta är en uppgift, som misslyckats framstår klart om vi beaktar att det relativa antalet understödstagare varit i stort sett konstant under en så lång period. På vissa håll brukar framhållas att orsaken till att vissa människor blir understödstagare är egenskaper hos dem själva. Dessa människor, vilka inte kan sköta sitt liv eller sin ekonomi kommer alltid att finnas, varför vi alltid, oavsett samhällsstruktur, får understödstagare. Misslyckandet av målsättningen ovan kan således förklaras av att det alltid kommer att finnas människor, som har specifika egenskaper. Möjligheten för socialhjälpen att avskaffa sig själv blir då större desto färre sådana människor ett samhälle inrymmer och blir mindre desto fler de är. Vidmakthåller man en sådan förklaring, kan man finna stöd i just det förhållandet att antalet understödstagare inte tycks vilja minska. Svårigheter uppstår här hur man skall klargöra varför antalet människor med dessa specifika egenskaper upprätthåller en så genuin konstans över tiden, samtidigt som kategorierna skiftar. Ibland är det änkor, som utgör majoriteten av understödstagarna, ibland är det änklingarna, ibland ogifta, ibland gifta med många barn, ibland ensamstående män eller kvinnor osv. Många har tagit fasta på detta förhållande och menat att det är samhället som »felkonstruerats» och därmed nödvändiggör vissa gruppers utsatthet. Genom denna orsakslokalisering ges helt andra möjligheter till förändring än om man förlägger orsakerna till den enskilde. Här uppstår krav på att man skall »undersöka och förändra de faktorer i samhällets struktur som gör att vissa människor inte klarar sig ekonomiskt».[24]

Om nu orsaken är »fel i samhället», kan socialhjälpen rimligtvis inte vara den instans, som på något sätt skall »avskaffa» understödstagarna. Inte heller kan med eftertryck sägas att några andra instanser ingripit och undanröjt anledningarna till understödsbehov hos en stor del av befolkningen, eftersom vi fortfarande har en så stor mängd socialhjälpstagare. I det här perspektivet blir socialhjälpens uppgift vad man kallat »städgummans». Denna roll blir inte mindre framträdande om man hävdar att det visserligen inte är egenskaper hos den enskilde som bäst förklarar understödsbehov, utan det förhållandet att vissa faktorer i samhället *alltid* kommer att driva fram understödsbehov hos specifika grupper. Grupper med

understödsbehov kommer således aldrig att kunna försvinna. Detta kan självfallet hävdas, men bevisbördan blir stor.

I Lag om socialhjälp den 4 januari 1956 14 § uttrycks målsättningen som så:

> Socialhjälp bör lämnas på sådant sätt, att den behövande såvitt möjligt blir i stånd att för framtiden genom eget arbete försörja sig och de sina.[25]

Socialhjälpen skall vara en hjälp till självhjälp. Jag ämnar inte föra någon diskussion om de studier som gjorts av »socialhjälpens varaktighet» för understödstagare, men de tycks peka mot att denna målsättning är något problematisk.[26] Många av understödstagarna får sannolikt socialhjälp varaktigt.

Kunskapen om att det under hela 1800-talet och 1900-talet finns redovisat ett stort antal människor med behov av understöd som hjälp till självhjälp, för åter tillbaka till det legitima i en samhällelig verksamhet med denna målsättning. Om det rör sig om »eviga» egenskaper hos den enskilde blir grunden för socialhjälpen en form av humanism, inte olik den som många ville motivera en urgammal fattigvård med. Om det rör sig om »fel i samhället» framstår målsättningen »hjälp till självhjälp» som dubiös. Naturligtvis är målsättningen inte alls felaktig om myndigheter förlägger orsaksförklaringen till vissa individers svårigheter att sköta en komplicerad försörjningsbörda, men målsättningen att »ge hjälp till självhjälp» blir märklig om man samtidigt intar den positionen att samhället »egentligen» är det som manar fram behov av understöd för överlevnad. Om samhället inte förändras, återkommer ovillkorligen krav på socialhjälp. Nu är det detta som sker om vi får tro det historiska materialet över understödstagare. Den grund som socialhjälpen faktiskt tycks utgå från bör då rimligen vara antagandet att förklaringen till socialhjälpsbehovet står att finna hos den enskilde individen. Ovan har påpekats att ett sådant antagande knappast får ett entydigt stöd i föreliggande material över svensk fattigvård och socialhjälp.

En annan tolkning av socialhjälpens uppgift är att den blivit en temporär lösning tills t.ex. någon form av social försäkring införs för att avlasta socialhjälpen kostnader för ett ökande antal understödstagare.

> Socialpolitiken domineras idag av socialförsäkringarna. . . . En av de stora fördelarna med socialpolitik som inkomstfördelningsmedel är att åtgärderna direkt tar sikte på de grupper man avser att hjälpa.[27]

»De grupper man avser att hjälpa» har analyserats fram ur material över socialhjälpstagare, antar vi. Bland dessa har man funnit att vissa grupper oftare är representerade än andra, vilket motiverat ansträngningar att soci-

alt försäkra dem och underlätta deras försörjningssvårigheter. Observeras bör att det handlar om grupper av människor och inte individer i första hand. Införda socialförsäkringar under de tre senaste decennierna under 1900-talet har följts av minskningar i antalet socialhjälpstagare. Problemet är dock att dessa efter ett tag åter ökat till den »ursprungliga nivån». Det ligger snubblande nära att beteckna detta som ett socialt perpetuum mobile: en ständig tillväxt av sociala försäkringar och ett kontinuerligt upprätthållande av nivån på antalet socialhjälpstagare.

Noter till kapitel 5

[1]Några exempel på studier av de här olika slagen är: SOS Socialvården. 1959 års socialhjälpsundersökning. Stockholm 1961. Inghe, Gunnar: *Fattiga i folkhemmet.* En studie av långvarigt understödda i Stockholm. Stockholm 1960. Korpi, Walter: a.a. Sandberg, Elisabet: Aktuell utveckling av socialhjälpen i Stockholms förortskommuner i Holgersson, Leif (red.) *Socialhjälp under debatt.* Stockholm 1972. Socialhjälpstagare i en expanderande kommun. Intervjuundersökning i Tyresö och Tengvald, Karin: Socialhjälpstagarna och den nya underklassen — en kommentar till intervjuundersökningen i Tyresö. Båda finns i Åkerman, Nordal (red.) *Den nya underklassen.* Stockholm 1972. SOU 1970: 34. Svenska folkets inkomster. Betänkande avgivet av låginkomstutredningen, Stockholm 1970.

[2]Korpi, W. a.a. s. 68.

[3]Ibid. s. 65.

[4]Se tabell 5_1 nedan.

[5]1847 års fattigvårdsförordning § 1, SFS 1847 no. 23, s. 1-2, Stockholm 1848.

[6]1853 års fattigvårdsförordning § 1, SFS 1853 no. 39., s. 1, Stockholm 1853.

[7]Sveriges offentliga statistik, Kommunernas Fattigvård och Finanser 1874-1917.

[8]En fortsatt mindre ökning för år 1855, kan tyckas försvåra detta preliminära resonemang. Göran B. Nilsson anför dock något som möjligen kunde ge tolkningen ett visst stöd. »Trots det ogynnsamma ekonomiska och befolkningsmässiga läget i Sverige tvekade regeringen inte att genomföra en fattigvårdsreform (1847 års fattigvårdsförordning), som innebar en mildring av gällande socialrätt. Den medförde ökade anspråk på samhällets fattigvård och för att nedbringa dessa utfärdade regeringen på riksdagens begäran 1853 års fattigvårdsförordning, som i det väsentliga dock inte rubbade 1847 års principer.» Nilsson, Göran B. a.a. s. 13-14. Mot slutet av 1860-talet börjar åter en markerad ökning av antalet fattigvårdstagare. 1871 kommer en ny fattigvårdslagstiftning, som av många betraktas som än mer restriktiv.

[9]Socialhjälpslagen med följdförfattningar m.m. Stockholm 1969, s. 6, § 12.

[10]Sammanställningen är gjord genom utnyttjande av: SOS Befolkningsstatistik 1851-55, a.a. s. 61-66, SOS Kommunernas Fattigvård och Finanser — från 1874 till 1917 —. För sista året i varje samling finns under rubriken Fattigvården alltid en presentation över antalet fattigvårdstagare för presenterad period och då i förhållande till folkmängden. SOS Fattigvården 1918-1956. För varje år presenteras i ett avsnitt »Understödstagarnas antal» eller ibland »Understödstagarnas antal och andel av befolkningen» siffror för fattigvårdstagare i förhållande till befolkningen. SOS Socialvård — Socialhjälpen — 1960, Stockholm 1960, redovisar fattigvårdssocialhjälpstagare för åren 1951-1960, s. 23. SOS Socialvården 1970, Stockholm 1972, redovisar socialhjälpstagare i förhållande till hela befolkningen för åren 1961-1970. s. 123.

En redovisning av fattigvårdstagare per 1 000 och för hela riket under åren från 1860 till och med 1870 finns i SOS Kommunernas Fattigvård och Finanser 1874-78 I.

[11]Om arbetslöshet, socialpolitik och fattigvård den här tiden se t.ex. Höjer, Karl J.:*Svensk socialpolitisk historia.* Stockholm 1952.

[12]Korpi, W. a.a. s. 59 ff.

[13]Tengvald, K. Socialhjälp i en expansiv förortskommun i Holgersson, L. (red.) a.a. s. 72. I Svenska folkets inkomster (SOU 1970: 34) a.a. s. 189-190 förs en diskussion kring detta problem, varvid en avslutande formulering görs, där våra bristande kunskaper i denna fråga poängteras. »En viktig fråga, vid sidan av frågan hur många och vilka som får socialhjälp, är därför hur många och vilka som *inte* får sådan hjälp, trots att de skulle behöva den. Hur omfattande är med andra ord de otillfredsställda hjälpbehoven? Några undersökningar som kunde belysa detta problem har veterligen inte företagits.»

[14]Korpi, W. a.a. s. 47.

[15]Inghe, G.: Fattig i storstad i Holgersson, L. (red.) a.a.

[16]Ibid. s. 21.

[17]Tengvald, K.: Socialhjälpstagarna och den nya underklassen — en kommentar till intervjuundersökningen i Tyresö i Åkerman, Nordal (red.) a.a.

[18]Ibid. s. 138.

[19]Ibid. s. 138.

[20]Sandberg, E.: Aktuell utveckling av socialhjälpen i Stockholms förortskommuner i Holgersson, L. (red.) a.a.

[21]Till orättvisan kanske kunde föras det förhållandet att jag inte diskuterat fattigdomsbegreppet. Nu finns emellertid många sätt att närma sig detta begrepp. I en studie av det här slaget kunde kanske relativitetsproblematiken diskuterats. Man har sagt att fattigdom är relativ bl.a. på det sättet att det är skillnad att vara fattig 1820 och att vara fattig 1960. Den som får socialhjälp 1960 är rik jämfört med den som fick fattigvård 1820. För mig har det viktigaste varit, att vare sig den som 1820 fick fattigvård eller den som 1960 fick socialhjälp kunde försörja sig själv.

En annan typ av relativitet har diskuterats och den har att göra med hur gränsen bestäms ligga för att en individ skall anses fattig och legitim understödstagare. Fastställs en bestämd nivå inom en inkomstfördelning för att avgöra en persons fattigdom (absolut fattigdom) eller är de människor fattiga som vid en bestämd tidpunkt har det sämst ställt i ett samhälle jämfört med andra (relativ fattigdom). Att olika val här kan göras av myndigheter så att antalet understödstagare blir få är klart. Detta visar på samhörighet med de problem jag diskuterat och bör analyseras vid fortsatta studier av kommuners fattigdom och agerande. En sådan analys har jag inte ansett möjlig med mitt material varför också en långtgående begreppsdiskussion åsidosatts. Sammanfattande diskussioner om ovanstående två begrepp se t.ex. Roach, J. L. and Roach J. K. (eds.) a.a. och Börjesson, B. *Fattigdom.* Om ett socialpolitiskt dilemma. Stockholm 1972. En mycket tidig tangering av problemet om framför allt relativ fattigdom finns i Rosenborg, J. W.: *Om fattigdomen och allmänna fattigvården i Finland.* Hälsingfors 1858.

[22]Se även Nasenius, J.: Fattigdom och ofärd i välfärd och överflöd i Ericsson, L. E. och Hellström, M. (red.) *Välståndsklyftor och standardhöjning.* Stockholm 1967.

[23]Tengvald, K.: Socialhjälp i en expansiv förortskommun i Holgersson, L. (red.) a.a.

[24]Ibid. s. 70.

[25]Socialhjälpslagen med följdförfattningar m.m.

26Svenska folkets inkomster (SOU 1970: 34) a.a. s. 196 ff., Korpi, W. a.a. s. 18 ff.

27Lindbeck, A.: Fördelningspolitik i blandekonmi i Ericsson, L. E. och Hellström, M. (red.) a.a. s. 101.

SUMMARY

Introduction

This study has come to span a period of 300 years. Yet it is only one decade which has been penetrated carefully in order to analyse and test some of the questions that I put forward now and then during the work. An increase of the number of persons receiving poverty-relief during the decade of 1820 has initiated this study and more or less enforced the more drawn-out study. One justification for such a drawn-out study was that it was necessary to pursue a preliminary discussion to determine if the results from the analysis of the 1820's could throw light on questions put forward concerning changes in the number of persons drawing relief generally. Another reason was that an analysis of the old poverty-laws could throw some light, perhaps, on the material on pverty-relief recipients in 1820's.

Many studies have been done on poverty-relief and the growing quantity of legislation which clearly have enlarged our knowledge of the poverty-relief and certain aspects of the overall problem of poverty. Risks of confusion exist however, if one assumes that our knowledge of poverty-legislation and of the debates around it give us an elucidation of all the general and immediate practical problems surrounding the phenomenon of poverty-relief. Nor are we helped, for an elucidation of these problems, by general socialhistorical studies where discussions on overall structural changes include statements concerning growing pressure on the poverty-relief. To note growing pressure on poverty-relief does not have to mean that one has said something significant about an eventual change in the number of poverty-relief recipients. Thus no clarity is achieved of the problem if a description of growing pressure on the poverty-relief is seen also as a description of events within poverty-relief, as for example an increase of the number of poverty-relief recipients.

The poverty-relief can in the practice function in a manner indiscernable on the basis of such studies. These studies are all legitimate but can not fully describe poverty-relief in praxis.

What one in the law makes clear as legitimate poverty-relief recipients can pass through important changes without that any measures being taken by the poverty-relief in practice. Legally legitimated poverty-relief recipients can drastically grow in number while "the poor"—the actual recipients of relief—remain constant in numbers.

To "recognize" a growing number of legitimate recipients of relief—to increase the number of "the poor"—can come as a result, not primarily through a growing pressure on poverty-relief, through growing needs by a

growing numbers of persons and/or through altered legal definitions, but rather as a result of growing resources allowing a greater "recognition" of poverty by poverty-relief. Growing resources can be allowed owing to improved productive output.

An analysis of the significance of the material on poverty-relief recipients

The point of departure for the study was material on poverty-relief recipients from 1805 to 1855 and presented in SOS Befolkningsstatistik 1851-55. An important problem manifest by the material was a very drastic increase in the number of poverty-relief recipients during the 1820's. This increase has not been given any satisfactory explanation, nor can it be traced back to alterations in the primary materialformula.

The poverty-relief recipients are presented under the main heading "the poor" and with the subheadings:

i) poor, who relieve relief through children or others
ii) poor, who are recipients of poverty-relief directly
iii) poor in poor-house
iv) poor in hospital

The forms for poverty-relief are here outlined. But in order to get a better precision of the content of the material, an analysis of Swedish legislation on poverty-relief in the past must be pursued. This analysis will describe how and when the different forms of poverty-relief programs were stated, as well as discuss the reliability of the legislation as a description of poverty-relief in function.

The examination of the legislation of poverty-relief goes back to the middle of the 1700th century. What we can learn is that criterion for legitimated poverty-relief recipients are in many ways vague. Authors have previously noted this vagueness, but many have nevertheless point out that there are statements in the legislation which indicate that "disability" (vanförhet) should be the primary criterion. I would suggest, however, that such statements need not neccesarily be so interpreted. If it is the case, that "disability" is ithe primary legal criterion then a gap exists between the praxis of poverty-relief on the one hand and the legislation on the other. Such a discrepancey is worth a study. What *is* clear is that the legislation is very vague regarding the case of the criterion. This makes possible an alteration in practice which can be effected and determined by factors external to the poverty-relief. Even if there are some references concerning "disability" in the legislation I will assert that the gratest number of poverty-relief recipients in the 1820's was not the disabled, but rather

persons able to work but without any possibilities for selfsupport. Naturally there were disabled too—persons not able to work—but to say that "disability" should be the primary criterion for poverty-relief in practice is far from certain.

Vagueness is the mark of poverty-relief legislation and I have done a strong interpretation of that. The possibilities to hold "the poor"—the poverty-relief recipients—at a low number, thanks to that vagueness, have been used. That is the praxis of the poverty-relief.

This interpretation lead me to certain unavoidable propositions, for which I had as yet no basis, but which I later tested. I propose that the number of "the poor" is not determined by need but by the willingness to give means to the poverty-relief. This of course does not imply that it is this willingness to give means to the poverty-relief that is the cause of poverty, but rather, the number of "the poor" will increase when willingness to give to poverty-relief increases. During the 1820's this willingness was determined by an improved productivity output. Thus sudden increase in the numbers of "the poor" should not be seen as an indication of a general increase in the numbers of persons in need of poverty assistance. Nor should this increase in "the poor" be understood as a result of population increases, increased housing costs, increased taxation burdens, increased splitting of homestead (hemansklyvning), or other rapidly rising and costful individual needs in society.

Examination or criticism of the sources

The total number of poverty-relief recipients and the total change in that number which occured during the 1820's can most easily be presented with the help of the table below. Examination of the source must be done in order to be certain of the reliability of the material, and whether or not the increase during the 1820's is real or only a manifestation of changes in the formula or titles of the table. After a critical and difficult examination of the source it can clearly be established that the source is most "credible" for the period 1805-1835. The decrease between 1835 and 1840 in the total number of "the poor" does not reflect any real decrease but stems from changes in table formula. Changes here have resulted in a very large number of poor children from 1840 being categorized among adult poor. Thus, the large decrease of poor children does not in fact represent any real decrease. Other changes between 1835 and 1840 have made problematic the use of the source after 1835, if it may be used at all.

This is not the case for the increase noticeable during the 1820's. That increase is real. The number of "the poor" increased by aproximately 30 000 persons.

Survey the number of the poor in Sweden 1805–1855
Översikt över antalet fattiga i Sverige 1805–1855

	adult and children vuxna och barn	adult only enbart vuxna	children only enbart barn
1805	88 592	61 416	27 176
1810	80 861	58 579	22 282
1815	86 009	61 788	25 221
1820	87 712	62 167	25 545
1825	107 904	81 623	26 281
1830	117 852	86 686	31 166
1835	121 318	86 270	35 048
1840	94 194	89 008	5 186
1845	98 158	93 355	4 803
1850	123 813	119 267	4 546
1855	143 051		

Källa: SOS Befolkningstatistik 1851–1855.

Thanks to more material from the same source it can be established that the women from rural areas accounted for the greatest percentage of the increase.

Later on during my work (chapter 4) I suggest that with material from year 1855 it can be established that it is adult women primarily. I further suggest that this group is largely comprised of widows and a large number of unmarried adult women. The categories used in that table are not only "men"—"women", but also "married", "unmarried over 15 years", "children under 15" and "widow/widower". A problem here is the fact that the table reflects circumstances for 1855 whereas I use it to describe circumstances during the 1820's. There seems to be no arguments opposing such a practice in this instance.

Research on poverty-relief

My initial point of departure in assessing other analysis and studies aimed at explaining increases in the number of persons recieving poverty-relief, has been to evaluate whether or not they have offered any adequate explorations of fluctuations in the size or categories of "the poor". Such must remain the central focus even if the explanation is based on population increase stemming from such as splitting of homestead or other politico-economic instruments in the struggle for expansion and growth. Has any research of this kind been done? Has material about persons in the poverty-relief been used and confronted with som legitimate discussion or material relating to the cause of that increase? If such an approach has not

been used, then I suggest that we do not have any satisfactory knowledge about poverty-relief during that period.

With help from a licentiat-theses by Herbert Wanre (Fattigvårdsfrågan i Sverige 1829-1847. En socialhistorisk studie kring 1830-talets fattigvårdsredogörelser.) I have study "fattigvårdsredogörelserna i riket 1836" and "Underdånigt betänkande överfattigvården i riket 1839." I suggest that it can be established that these two sources may be used for a description of the *debate* during the 1830's regarding the general poverty and the difficulties confronting a great many people in their struggle for self-support. The two sources, I propose, however, can not be used to affirm any proposal or hypotheses regarding the number of poverty-relief recipients, their situation, and absolutly not changes in their number.

A critical examination of certain sections of the work of Arthur Montgomery—Svensk socialpolitik under 1800-talet—is then pursued. Those sections examined are the ones discussing the situation for the poverty-relief during the 1820's and 1830's.

The examination leads me to the conclusion that any confrontation of the kind I have spoken of above has not been done. Thus, here we do not find any substantiated knowledge about the real situation for the poverty-relief in its function. Clearly it was Montgomery's intent to provide us with such knowledge. Further I am critical of Montgomery's failure to use material regarding the number of "the poor" and changes in their number. Certainly, he had access to it as I have and he ought to have used it given the intent of his research.

In the same chapter I give a table (see below) which will provide yet one more argument for my proposal grounded on the vagueness of the legisalation outlined above. "Miserably poor" in this table refers to persons who are reliefed by public assistance—"the poor"—I suggest, (the number are very similar to the number of "the poor" in the table above) "Poor" in this table refers to such persons who may be classified as legally legitimate poverty-relief recipients. It is from the "poor" category, that the numbers of "the poor" can be increased without any overall increase in poverty.

	Households economic condition		
	1810	1815	1820
Wealthy	8 699	10 044	11 512
Average	132 810	143 634	154 234
Poor	236 827	235 205	238 910
Miserably poor	72 780	75 982	78 489

Källa: Agardh – Ljungberg III 1 Carlstad 1857 s. 45

An examination of the increase of the number of poverty-relief recipients during the 1820's

Initially I attempt to do a determination of which categorie of the women were responsible for the major part of the increase. As mentioned above it was possible to establish that widows and unmarried adult women comprised this group. Obviously, the question to be put is: what was it had happened this group? This question has perhaps been asked before, I presume. But if the focus has been this group of women, no answer has been given. Perhaps this is the reason why we have found little interest with the material on poverty-relief recipients during the beginning of the 19th century. I propose that nothing has happened to this categorie of women during the 1820's. This is what I can establish after an examination of the women and their situation among the population. There has been no increase in their number in relation to the population, neither the widows have become more in number, nor unmarried, adult women in relation to general population changes over time. Widows and spinsters do not get any more children than earlier. Everything seems to be exactly the same for this group as it had been since the middle of the 18th century. Their possibilities for self-support have in no way changed. These possibilities had allways been minimal and the legal minority of the women was still prevailent in the 1820's. For a woman to support herself was a possibility that was almost non-existent when she was left alone. The law posed clear restrictions here. Thus, difficulties for self-support for this categorie of women began long before the 1820's. What then had happened during the 1820's? Poverty-relief fund, operating largely by the distribution at basic household commodities and foodstuffs, recieved more resources for poverty-relief recipients. That increase was this time (1820's) better result in corn production. That is what happened. The 1820's appear to be a "happy decade" in the sense that agricultur production expanded, landclearing greatly increased (the area suitable for cultivation), harvests steadily increased, the growing of potatoes gave better and better results, and Sweden began for the first time in its history to be able to export corn. Prior to 1820 it had always been an importer of corn. The general possibilities for support became much better. The only persons to not benefit in this new prosperity were poor people. They stood outside. The situation of increased support was not for them. They did not get part of the increasing means or resources of the poverty-relief. Just a few of them did and it happened to be widows and spinsters this time. These poor, who were not selected for poverty-relief, were those who could have increased the number of "the poor" even more if still more resources had been distributed to poverty-relief. They made a fund for the poverty-relief to select recipients from. This is the way in which poverty-relief function.

A discussion of the social-relief (socialhjälpen) from the result of the study on the poverty-relief in the 1820's

In spite of the collected material on social-relief during the 1960's and changes in the number of social-relief recipients over time, ther is no integrated knowledge available. Whether there is *any* possibility to explain for example changes in the number of social-relief recipients over a very long historical period is naturally difficult to say.

The increase of the number of social-relief recipients after 1964, or the variations in the number of assistance-relief recipients during the period 1956-1970 it has been suggested is best explained as a result of variations in economic situation measured by the percentage of the unemployed. To explain the increases of the number of relief recipients with reference to increased uneployment may seem probable, even if the relationship is not as clear as one might wish or pretend it to be. The most troublesome anomaly in this explanation is a case when the economic situation grows better with consequent unemployment decreases while the number of social-relief recipients continues to increase. That is precisely what happened in Sweden from 1968 to 1970. A reasonable explanation for that has not been forthcoming.

I try to discuss the increase in the number of relief-recipients after 1968 in Sweden in the light of the results from my study of the high increase in the number of poverty-relief recipients in the 1820's. At the same time I stress that my discussion has only vague parallels and is done with the constant question as to whether it in any way can be thought that something general may be hidden in my results.

In the year 1968 the social-relief law was changed. Social workers were instructed to pursue "seeking-out activities" (uppsökande verksamhet) in order to help people who did not seek social-assistance by themselves. If these activities are pursued with any efficiancy it must clearly lead to a rise in the number of social-relief recipients. Indeed it is implicit in such legislation that the actual dimensions of social-relief need are somewhat larger than simply the persons presently recieving social-assistance. Perhaps more important is an implicit assumtion that additional resources will be made available should social-assistance requirements reveal a marked increase. Without further research, however, it is difficult to determine to what extent such legislation is a barometer of altered attitudes within the social welfare institutions too.

What was the reason for this increased concern to assist those in need in 1968? The answer, most similar to the explanation of the sharp rise in the number of poverty-relief recipients in the 1820's, is that a law with such meaning and the eventual effects it will bring about i.e. higher costs of an

increased number of social-relief recipients would not have been initiated without a high economic conjuncture. In Sweden we had a high economic conjuncture during the period 1968-1970. The increase in the number of social-relief recipients would then not reflect new acute needs by certain groups of people. New resources, thanks to better production results, may have given new possibilities "to recognize" more individuals in need of assistance.

That an ever increasing number of people with difficulties for self-support appeared is not denied, that their difficulties and what causes them have to be analyzed is neither denied, but to say that such observation lay bare the way social-relief functions is denied.

To get a final answer to the increase after 1968 an important distinction has to be made: between persons in need of relief and persons who get relief. If there is a political decision to give relief to all persons in need of relief and if that decision is followed in practice, irrespective of good or bad result of production, then it must have at least two important consequences. One, the difference between persons in need of relief and persons who get relief must be small and two, the parallel to the 1820's is nor correct.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

OFFICIELLT TRYCK, URKUNDSPUBLIKATIONER

Befolkningsstatistik. (SOS) Tabellkommissionens underdåniga berättelse för åren 1851-1855. Stockholm 1860.

Betänkande med dertill hörande handlingar, angående Fattigvården i Riket, utom Stockholms Stad, jemte dermed sammanhang egande ämnen. Stockholm 1839.

Emigrationsutredningen. Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål. Afgifvet af Gustav Sundbärg. Stockholm 1913.

Emigrationsutredningen. Bilaga IX. Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751-1900. Nils Wohlin. Stockholm 1909.

Emigrationsutredningen. Bilaga XI. Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna. Öfversikt af deras uppkomst, tillväxt och aftagande med särskild hänsyn till torpareklassens undergräfvande. Nils Wohlin. Stockholm 1908.

Fattigvården. (SOS) Årgångarna 1918-1956. Kungl. Socialstyrelsen.

Kommunernas Fattigvård och Finanser. (SOS) 1874-1878, 1879-1884, 1885-1892, 1893-1900, 1901-1905, 1906-1910, 1911-1917.

Kyrkolagen af 1686 och Kongl. Förordningen, huru med rättegång i Dom-Kapitlen förhållas skall, af den 11 Februari 1687 samt Författningar, som dem upplysa, förklara, ändra eller tillöka. Uppsala 1845.

Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd. Statistiska centralbyrån. Stockholm 1949. (Statistiska meddelanden ser. A, band VI:4).

Modée, R. G.: *Utdrag utur alla i från år 1739 utkomne Publique handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publikationer, som Riksens Styrsel samt inwärtes Huushållning och Författningar i gemen jemwäl och Stockholms stad i synnerhet angå.* Tredje Delen, til 1747 års slut. Stockholm 1749.
Fjärde delen från år 1747 til 1749 års slut. Stockholm 1754.
Sjunde delen från år 1758 til 1764 års slut. Stockholm 1779.
Åttonde delen från år 1764 til 1767 års slut. Stockholm 1795.
Fjortonde delen från år 1787 til 1790 års slut. Stockholm 1804.

Socialhjälpen 1960. (SOS Socialvård) Kungl. Socialstyrelsen. Stockholm 1962. Socialhjälpslagen med földförfattningar m.m. Stockholm 1969.

1959 års Socialhjälpsundersökning. (SOS Socialvård) Kungl. Socialstyrelsen. Stockholm 1961.

Socialvården 1970. (SOS) Statistiska centralbyrån. Stockholm 1972.

Statistisk årsbok för Sverige 1914. Stockholm 1914.

Statistisk årsbok för Sverige 1935. Stockholm 1935.

Statistisk årsbok för Sverige 1971. Stockholm 1971.

von Stiernman, A.: *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och förordningar angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie uti gemen.*
Andra delen, Stockholm 1750.
Femte delen, Stockholm 1766.

Svenska folkets inkomster. SOU 1970:34. Betänkande avgivet av låginkomstutredningen. Del 1. Stockholm 1970.

Svensk författningssamling 1837, no. 23. Circulaire till Konungens Befallningshafwande, angående berättelsers afgifwande om allmänna fattigwården. Stockholm 1837/38.

Svensk författningssamling 1847, no. 23. *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, angående Fattigwården i Riket.* Stockholm 1848.

Svensk författningssamling 1853, no. 39. *Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, angående Fattigwården i Riket.* Stockholm 1853.

Fattigvårdsförordningar

1642. Ordning och Stadga, huru hollas skal med Tiggare och Fattige, som rätt allmoso behöfwe: Item, med Landstrykare och lättingar. Stockholm den 28 Februari 1642. von Stiernman, A.: Samling utaf Kongl. Bref, -.
Andra delen, Stockholm 1750.

1698. Kongl. Maj:ts förnyade Stadga och Förordning, huru med Tiggiare och Fattige, som rätt allmoso behöfwa, så ock med Landstrykare och Lättingar. Stockholm den 21 oktober 1698. von Stiernman, A.: Samling utaf Kongl. Bref, -. Femte delen, Stockholm 1766.

1741. Förordning angående löst och onyttigt Folk, som från utrikes orter inkomma, samt om Tiggeriers hämmande. Den 1 oktober 1741. Modée, R. G.: Utdrag utur - Publique handlingar, -. Tredje delen, Stockholm.

1748. Ytterligare Förordning, angående hämmande af de så kallade Tartares och Ziegueners, samt annat löst Folks och Lättingars strykande omkring landet. Den 24 mars 1748. Modée, R. G.: Utdrag utur - Publique handlingar,-. Fjärde delen, Stockholm.

1763. Kongl. Förordning, angående Hospitals och Barnhus Inrättningarne i Riket. Den 11 april 1763. Modée, R. G.: Utdrag utur - Publique handlingar, -. Sjunde delen, Stockholm 1779.

1766. Kongl. Maj:ts Förnyade Förordning, angående Hospitals och Barnhus Inrättningarne i Riket. Den 11 december 1766. Modée, R. G.: Utdrag utur - Publique handlingar, -. Åttonde delen, Stockholm 1795.

1788. Kongl. Maj:ts Kungörelse, angående skyldigheten at underhålla sådane från den ena til den andra Församlingen inflyttade Personer, som sedermera blifwit wanföre och icke kunna sig sjelfwe försörja. Den 5 december 1788. Modée, R. G.: Utdrag utur - Publique handlingar, -. Fjortonde delen, Stockholm 1804.

1847. Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, angående Fattigwården i Riket. Gifwen Stockholms Slott den 25 maj 1847. Svensk författningssamling 1847, no. 23.

1853. Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, angående Fattigwården i Riket. Gifwen Stockholms slott den 13 juli 1853. Svensk författningssamling 1853, no. 39.

LITTERATUR

Agardh, C. A.—Ljungberg, C. E.: *Försök till statsekonomisk statistik öfver Sverige.* Den statsekonomiska afdelningen af C. A. Agardh.
II, Carlstad 1856.
III, Carlstad 1857.

Arnér, A.: *Studier öfver Svenska Kyrkans ställning till frågan om de fattigas vård under 1800-talet.* Lund 1923.

Berggren, A.: Om frihetstidens lagstiftning angående fattigförsörjningen. En författningsöversikt. *Ekonomiska studier,* utgivna av Nationalekonomiska föreningen vid Göteborgs högskola till dess tio-års jubileum 1928. Göteborg 1928.

Berggren, H.—Nilsson, G. B.: *Liberal socialpolitik 1853-1884.* Stockholm 1965.

Bjurling, O.: *Stadens fattiga* — en studie över fattigdom och fattigvård i Malmö. Malmö 1956.

Broomé, G.: *Om Svenska Allmänna Fattigvårdslagstiftningen.* Lund 1856.

Börjesson, B.: *Fattigdom.* Ett socialpolitiskt dilemma. Stockholm 1972. (Tidens samhällsstudier).

Dahl, O.: *Grunntrekk i historieforskningens metodlaere.* Oslo 1967.

Dahlberg, B. H.: *Svenska fattigvårdslagstiftningens historia intill midten af adertonde århundradet.* Uppsala 1893.

Dahlström, E.: *Klasser och samhällen.* Teorier om social skiktning och social integration. Stockholm 1971.

Ejdenstam, J.: *De fattigas Sverige.* Stockholm 1969.

Ekonomiska studier, utgivna av Nationalekonomiska föreningen vid Göteborgs högskola till dess tio-års jubileum 1928. Göteborg 1828. Se även Berggren, A.

Ericsson, L. E. och Hellström, M. (red.): *Välståndsklyftor och standardhöjning.* En bok om inkomstutjämning. Stockholm 1967.

Furuland, L.: *Statarna i litteraturen.* En studie i svensk dikt och samhällsdebatt. Stockholm 1962.

Holgersson, L. (red.): *Socialhjälp under debatt.* Stockholm 1972.

Holmberg, N.: *Medelklassen och proletariatet.* Studier rörande 1840-1841 års riksdag och dess förutsättningar i svenskt samhällsliv. Lund 1934.

Horowitz, D.: The Abolition of Poverty. Roach, J. L. and roach, J. K. (eds.): *Poverty.* Selected Readings. Penguin Books 1972.

Hultgren, O. J. *Om pauperismen.* Bidrag till Sveriges Fattigvårdslagstiftnings historia. Stockholm 1855.

Höjer, K. J.: *Svensk socialpolitisk historia.* Stockholm 1952.

Inghe, G.: *Fattiga i folkhemmet.* En studie av långvarigt understödda i Stockholm. Stockholm 1960.

— Fattig i storstad. Holgersson, L. (red.): *Socialhjälp under debatt.* Stockholm 1972.

Johansson, K. H.: *Svensk sockensjälvstyrelse 1686-1862.* Lund 1937.

Jägerskiöld, S.: Från fattigvård till socialhjälp. En studie i socialrättens rättshistoria och begreppsbildning. *Förvaltningsrättslig tidskrift 1955.* Stockholm 1956.

Jørgenssen, H.: *Studier øver det offentlige fattigvaesens historiske udvikling i Danmark i det 19. aarhundrede.* Köpenhamn 1940.

Korpi, W.: *Fattigdom i välfärden.* Om människor med socialhjälp. Stockholm 1971. (Tidens samhällsstudier).

Levander, L.: *Fattigt folk och tiggare.* Stockholm 1934.

Lindbeck, A.: Fördelningspolitik i blandekonmi. Ericsson, L. E. och Hellström, M. (red.): *Välståndsklyftor och standardhöjning.* Stockholm 1967.

Lindstedt, G.: *Öfversikt af den svenska fattigvårdens historia intill Kungl. Förordningen angående Fattigvården den 9 juni 1871.* Stockholm 1915.

Montgomery, A.: *Industrialismens genombrott i Sverige.* Stockholm 1947. (ny och omarbetad upplaga)

— *Svensk socialpolitik under 1800-talet.* Stockholm 1951. (2:a upplagan)

Müller, Jos.: *Fattigvården i Stockholm från äldre till nyare tid jämte beskrifning af Stockholms stads arbetsinrättningar.* Stockholm 1906.

Nasenius, J.: Fattigdom och ofärd i välfärd och överflöd. Ericsson, L. E. och Hellström, M. (red.): *Välståndsklyftor och standardhöjning.* Stockholm 1967.

Nilsson, G. B.: Svensk fattigvårdslagstiftning 1853-1871. Berggren, H. Nilsson, G. B.: *Liberal socialpolitik 1853-1884.* Stockholm 1965.

Nordgren, A.: *Från bystämma till kommunalfullmäktige.* Den kommunala självstyrelsens utveckling i Torp. Sundsvall 1945.

Oredsson, S.: Samhällelig eller enskild fattigvård? En linje i debatten inför 1871 års fattigvårdslagstiftning. SCANDIA 1971:1, Stockholm/Oslo 1971.

Popper, K.: *The Poverty of Historicism.* London 1969.

Quensel, C.-E.: Tillförlitligheten i de äldsta befintliga befolkningsdata. *Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd.* Stockholm 1949.

Qvist, G.: *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846.* Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena. Göteborg 1960. (Kvinnohistoriskt arkiv 2).

Roach, J. L. and Roach, J. K. (eds.): *Poverty.* Selected Readings. Penguin Books 1972.

Rosenborg, J. W. *Om fattigdomen och allmänna fattigvården i Finland.* Helsingfors 1858.

Samuelsson, K.: *Från stormakt till välfärdsstat.* Svensk samhällsutveckling under 300 år. Stockholm 1969.

Sandberg, E.: Aktuell utveckling av socialhjälpen i Stockholms förortskommuner, Holgersson, L. (red.): *Socialhjälp under debatt,* Stockholm 1972.

Socialhjälpstagare i en expanderande kommun. Intervjuundersökning i Tyresö. Åkerman, Nordal (red.): *Den nya underklassen.* Stockholm 1972. (Det nya samhället 6).

Sundbärg, G.: Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål. *Emigrationsutredningen, Betänkande.* Stockholm 1913.

Tengvald, K.: Socialhjälp i en expansiv förortskommun. Holgersson, L. (red.): *Socialhjälp under debatt.* Stockholm 1972.

Socialhjälpstagarna och den nya underklassen — en kommentar till intervjuundersökningen i Tyresö. Åkerman, Nordal (red.): *Den nya underklassen.* Stockholm 1972. (Det nya samhället 6).

— Vårdapparaten och den informella strukturen. *Sociologisk Forskning 3-1973.*

Thomas D.: *Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750-1933.* New York 1941.

Torstendahl, R.: *Historia som vetenskap.* Introduktion till historieforskningen. Stockholm 1966.

Utterström, G.: *Jordbrukets arbetare I.* Stockholm 1957. (Den svenska arbetarklassens historia).

Wanre, H.: *Fattigvårdsfrågan i Sverige 1829-1847.* En socialhistorisk studie kring 1830-talets fattigvårdsredogörelser. (Ort och tryckår saknas. Stencil).

Wohlin, N.: Torpare-, backstugu och inhysesklasserna. En öfversikt af deras uppkomst, tillväxt och aftagande med särskild hänsyn tagen till torpareklassens undergräfvande. *Emigrationsutredningen, Bilaga XI.* Stockholm 1908.

— Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751-1900. Statistisk-demografisk studie på grundval af den svenska yrkesräkningarna. *Emigrationsutredningen, Bilaga IX.* Stockholm 1909.

— *Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena, jämte en öfversikt af jordstyckningens inverkan på bondeklassens besutenhetsförhållanden.* Stockholm 1912.

Åberg, A.: *När byarna sprängdes.* Stockholm 1953.

Åkerman, Nordal (red.): *Den nya underklassen.* Stockholm 1972, (Det nya samhället 6).

Åmark, C.: *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719-1830.* Stockholm 1915.

Uppsala Offset Center ab 1974